

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЛУЖЕЦЬКА НАТАЛІЯ ЯРОСЛАВІВНА

УДК 811.161.2'373'42:821.161.2.09(092)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
ТЕРМІНИ-ПОЛІТОНІМИ В НАЦІОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ
ІВАНА ФРАНКА : ЛЕКСИКОГРАФІЧНИЙ ТА
КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТИ

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Подано на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. Я. Лужецька

Науковий керівник –
Федурко Марія Юліанівна,
доктор філологічних наук, професор

Дрогобич – 2019

АНОТАЦІЯ

Лужецька Н. Я. Терміни-політоніми в націософському дискурсі Івана Франка: лексикографічний та комунікативно-прагматичний аспекти. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова (035 – Філологія). – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2019.

У дисертації здійснено лексикографічний, когнітивний та прагматичний аналіз політичних термінів символів у націософському дискурсі І. Франка. Практичне значення дисертації полягає в тому, що низка її положень можуть бути використані у викладанні таких базових академічних курсів, як вступ до мовознавства, лексикологія, історія української мови, а також спецкурсів з українського термінознавства, лінгвополітології, лінгвокультурології, лінгвістичного франкознавства тощо.

На основі розширення дослідницької парадигми від структуралістської до когнітивної осмислено низку теоретичних проблем лінгвістичного франкознавства: з'ясовано природу (ознаки, значення, функції) політичного терміна, доведено закономірність триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента у його значеннєвій структурі, схарактеризовано пізнавальне значення Франкової теорії сугестії; виявлено особливості процесу формування і становлення української мовної особистості на етапі націотворення; зацентовано науково-екзистенційну значущість Франкової «школи політичного думання» у становленні сучасної української лінгвополітології. Шляхом лексикографічного та контекстуально-інтерпретаційного аналізу реалізовано практичні завдання: розроблено тематичну стратифікацію Франкового політичного словника; простежено джерела його поповнення й історичну тяглість номінативно-поняттєвих засобів; виявлено смисловий потенціал політичної метафори, а в її межах виокремлено сценарії метафоричної концептуалізації; декодовано різнотипні засоби імпліцитності в

націософському дискурсі Івана Франка; окреслено прагматичний ореол ключових політ онімів *народ, нація, поступ*.

Підкреслимо, що «психологічні основи» та «естетичні основи» є вузловими структурними розділами в «секретах поетичної творчості», які розкриваються, зокрема, через теорію сугестії. «Вона заглиблена в нурти «подвійної свідомості» – «верхньої і нижньої» і семантично зближується з сучасним тлумаченням когніції як процесу пізнання, відображення дійсності свідомістю людини. Власне «свідомість» є інтегральною семою у семантичній структурі терміна «когнітивний», що, як відомо, окрім базового значення «пізнавальний», набув іншого, психологічно забарвленого: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований».

З огляду на те, що термін «сугестія» та споріднені з ним деривати *сугестувати, сугестування* є наскрізними в лінгвофілософській концепції мислителя, звернемо увагу на трактування цього слова в міждисциплінарному вимірі.

Наукову тяглість ключового терміна *сугестія* відбивають сучасні лексикографічні джерела. Словник української мови фіксує найзагальніше, семантично універсальне розуміння цього слова: «Вплив на волю і почуття людини, навіювання» [СУМ IX, с. 821]. У Словнику синонімів української мови синонімічний ряд сформували лексеми: *навіювання* (цілеспрямований вплив на волю й почуття людини), *навіяння, сугестія* [ССУМ I, с. 870]. Конотативна забарвленість слова *сугестія* посилюється у «психологічних» визначеннях. Так, у «Психологічній енциклопедії» його значення висвітлюється через наведений вище дублетний ряд *навіювання, або сугестія* з етимологічною ремаркою (лат. *suggero* «навіюю, раджу») «спрямований вплив на свідомість і поведінку людини або групи людей із метою створення в неї певного психічного стану або спонукання до певних дій» [ПЕ, с. 215]. Позаяк «за допомогою *навіювання* можна викликати різні уявлення, відчуття, емоційні стани, зміни сомато-вегетативних функцій тощо», то в термінологічному тлумаченні співіснують різні конотованості слова – як позитивна чи нейтральна («*навіювання* є одним із

компонентів звичайного спілкування»), так і негативна («але може бути і спеціально організованим видом комунікації, розрахованим на некритичне сприймання інформації» [ПЕ, с. 215]. З погляду компонентного аналізу значення слова ядерними семами є «уявлення», «відчуття», «емоційні стани» з інтегральною семою «різні». Натомість «Большой психологический словарь» (2003) акцентує на негативній конотованості, трактуючи *навіювання* як «вид цілеспрямованого впливу на поведінку та свідомість людини (чи групи людей), унаслідок чого людина (група людей) усупереч наявній фактичній інформації (добутій із пам'яті) визнає існування того, чого в дійсності не існує, чи діє всупереч своїм намірам чи звичаям». Такий стан дискомфорту чи психологічної напруги призводить, по суті, до когнітивного дисонансу. Найпоширенішим варіантом розв'язання внутріособистісного конфлікту є зміна форм поведінки чи інтерпретації ситуації, а часто – зміна переконань людини.

Коли в процесі комунікації між її суб'єктами, кожен із яких творить своє комунікативно-прагматичне поле з позиції егоцентризму, виникають когнітивні суперечності чи конфліктні ситуації, закономірно порушується комунікативна взаємодія. Через домінування одного з мовців (адресанта) відповідно підвищується рівень його сугестування на адресата, внаслідок чого комунікативно-прагматичний простір останнього може звужуватися. Коли ж ігноруються конвенції спілкування, а інтеракційна (діалогічна) модель комунікативної діяльності перетворюється у трансляційну (лінійну), є підстави говорити про поглинання (нівелювання) комунікативного простору адресата чи закріплення за ним периферійного статусу. Такий цілеспрямовано односторонній прояв сугестування, мета якого – розширити межі власного комунікативно-прагматичного поля за рахунок звуження поля іншого, можна назвати сугестивною експансією.

Наведені спостереження дають підстави вважати, що обґрунтована Іваном Франком теорія сугесії прокладала місток до сучасної теорії комунікації, яка стверджує: важливо не так те, що говориться, а те, що відбувається у свідомості адресата. Іншими словами: визначальним у формуванні так званого

прагматичного або конотативного ореолу (В. Телія, А. Загнітко, Н. Клименко) є не так комунікативний код (мова), як код внутрішній, когнітивний, єство людини, її душа. Цей внутрішній код матеріалізується в сугестії.

Ключові слова: термін, політична термінологія, Іван Франко, націософський дискурс, мовна особистість, українська лінгвополітологія, тематична група, лексикографічне значення, контекстуальне значення, імпліцитні засоби, метафорична концептуалізація.

ABSTRACT

Luzhetska N. Ya. Terms-politonyms in Ivan Franko's natiosophic discourse: lexicographic and communicative-pragmatic aspects. – Qualified scientific work under the right of manuscript.

Thesis for Candidate Degree in Philology (PhD): Specialty 10.02.01 – Ukrainian Language (035 – Philology). – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2019.

The dissertation highlights complex (lexicographic, cognitive and pragmatic) characteristics of the political dictionary in Ivan Franko's natiosophic discourse.

The analysis of the discourse as the most essential category of communication enables a comprehensive, dynamic and anthropocentric study of the term's nature. That is why, the cognitive and communicative functions of the term are in the foreground. As a result, a termsystem reveals not only its classified-logical but also its linguocultural character.

The aim of the dissertation is by expanding the research paradigm from structural to anthropocentric, to justify the discursive nature of the term, including a politonym, rethinking the nature of its semantics. It deals with those interpretations of the discourse, which purposefully have direct links to its linguocultural essence. This essence is laid in the political picture of the world, which reveals the insight of the linguistic community about certain political processes through the communicative code and a situational context. Such reality as a «word» is inseparable from that of the one who says, whom it is said to, what the intentions are and what situation it happens in. The implications and speech tone, which together enable the recipient to know the hidden in a quotation and to update the semantic potential of a term-politonym, should be taken into consideration.

It reveals, on the one hand, the interaction of communicants and mechanisms of their consciousness (cognitive processes), on the other hand – a semantic self-realization of the term.

The figure of a prominent Ukrainian writer I. Franko and his innovation in the evolution of the Ukrainian political and lingual-cognitological thought, especially his

original ideas about a new type of the interdisciplinary studies in the Ukrainian linguistics (linguopolitology, cognitive linguistics, theory of communication) are outlined in the research. It is demonstrated the weight of the terms-politonyms in the natiosophic discourse of Ivan Franko, having actualized the terminological material from the sources that are not included in the 50-volume edition of Ivan Franko's works and until recently they were not the object of the linguistic analysis; methodologically innovative approach of the scientist to the building of the Ukrainian political termsystem on the verge of the XIX–XX centuries is also reflected. In this sense, the scientific activities of Ivan Franko truly can be called innovative and revolutionary. In response to the challenges of time, Ivan Franko implemented his aim methodically and purposefully by means of the mental and language-creative activities, connected with his programme of modernization of the Ukrainian culture, – to lead out the Ukrainian language from the provincial circumlocution to the European intellectual expanse, in particular by means of neologization of the Ukrainian scientific language.

We emphasize that the "psychological basis" and "aesthetic foundations" are the nodal structural sections in the "secrets of poetry" which are revealed, in particular, through the theory of suggestion. It goes to the roots of "double consciousness" ("upper and lower consciousness", by M.Desouar) and semantically approximates with the modern interpretation of cognition as a process of cognition, the reflection of a reality by a human mind. In fact "consciousness" is an integral sema in the semantic structure of the term "*cognitive*" that, in addition to the basic meaning "cognitive", has acquired another psychologically painted: "internal", "mental", "internalized".

As the term "*suggestion*" and related with it derivatives *to suggest*, *suggestioning* are cross-cutting in linguophilosophical concept of a thinker, we pay attention to the interpretation of this word in the interdisciplinary dimension. Complex, synthetic approach to the evaluation of linguistic phenomena, understanding of a language as a living organism ("language grows elementary – together with the soul of the people", is crucial for the linguistic thinking of I. Franko as a linguist-anthropocentrist. According to his views on the nature of a scientific language and its essential attribute – term, we

identify those ideological embryos that are inherited by the latest anthropocentric interdisciplinary sciences: cognitive linguistics, theory of communication, linguopolitology. Their perspective and convincingly justified Franko's theory of suggestion confirm the scientific productivity of the innovative ideas of the thinker again. Modern lexicographical sources reflect a scientific continuity of the key term *suggestion*. Dictionary of the Ukrainian Language... captures a common, semantically universal understanding of this word: "The impact on the will and feelings of a person, suggestion". In the Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language a synonym row has formed a number of lexemes: suggestion, suggestioning (purposeful influence on the will and feelings). The connotative coloration of the word *suggestion* is enhanced in the "psychological" definitions. In "Psychological Studies" its value is displayed through the duplicate row *suggestion* with an etymologic remarque (lat. *suggero* "suggest, recommend"), "directional effects on the consciousness and behaviour of a person or a group of people to create a certain mental state or motives for certain actions". From the perspective of a componential analysis of the meaning of the word, the nuclear sema are "perceptions", "feelings", "emotional states" with the integral sema "different". But "Big Psychological Dictionary" focuses on the negative connotation, treating *suggestion* as a "kind of purposeful influence on the behaviour and consciousness of a person (or group of people), with the result that a person (group of people) despite the existing factual information (extracted from memory) recognizes the existence of what does not really exist, or acts in spite of their intentions or customs". This state of discomfort or psychological tension leads in fact to cognitive dissonance. The most common solution of the intrapersonal conflict is changing in behaviour patterns or interpretation of the situation, and often – changes in person's beliefs.

When in the process of communication between its constituent entities, each of which creates his or her communicative-pragmatic space from the position of egocentrism, we experience cognitive conflicts or conflict situations, as a result, the communicative interaction is broken. Through the dominance of one of the speakers (the sender), the level of his suggestion on the recipient increases and the

communicative-pragmatic space of the last can become narrower. When the conventions of communication are ignored, and interactive (dialogue) model of a communicative activity is transformed into translational (linear), there is a reason to talk about absorption (leveling) of the addressee's communicative space or assigning a peripheral status. Such a deliberately one-sided manifestation of suggestion, which aims to subordinate the communicative-pragmatic space of another speaker, can be called suggestive expansion.

The above observations give reasons to believe that Franko's theory of suggestion has made the bridge to the modern theory of communication, which says: it is not so important what is said, but what is happening in the addressee. In other words: defining in the communication (in the broadest sense of the word) (communication, exchanging of ideas, knowledge, feelings, behaviour patterns, etc) is not so much a communication code (language), but an internal, cognitive code, essence of man, his soul. This internal code is materialized in suggestion.

Key words : term, political terminology, Ivan Franko, natiosophic discourse, linguistic personality, Ukrainian linguopolitology, thematic group, lexicographical meaning, contextual meaning, implicit means, metaphorical conceptualization.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Лужецька Н. Імпліцитні текстові засоби в комунікативно-прагматичному полі І. Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Вип. 38. Дрогобич, 2016. С. 116–123.
2. Лужецька Н. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка. *Записки з українського мовознавства*: зб. наук. праць Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вип. 24. Т. І. Одеса, 2017. С. 293–298.
3. Лужецька Н. Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання. *Культура слова*. 2016. Вип. 85. С. 168–175.
4. Лужецька Н. Сміслова реалізація термінів-політонімів у наукових текстах Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Вип. 42. Дрогобич, 2018. С. 89–97. (Index Copernicus).
5. Лужецька Н. Формування мовної особистості нового типу у націософському дискурсі Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 64. Ч. II. Львів, 2017. С. 391–398.
6. Яремко Я., Лужецька Н. Франкова теорія сугестії: комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. С. 275–283. (Index Copernicus).

Статті в іноземних наукових виданнях

7. Luzhetska N. Ivan Franko as a founder of the Ukrainian linguopolitological thought. *Spheres of Culture*. Vol. XVII. Lublin : Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, 2018. P. 275–284.

Додаткові публікації

8. Лужецька Н. Концепт *поступ* у політичному дискурсі Івана Франка. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (61.1). С. 79–82. (Index Copernicus).
9. Яремко Н. До проблеми мовної особистості. *Вісник факультету романо-германської філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 1. Дрогобич, 2009. С. 234–238.
10. Яремко Н. Шляхи формування ботанічної термінології в англійській мові. *Вісник факультету романо-германської філології Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 1. Дрогобич, 2006. С. 252–257.

ЗМІСТ

Вступ.....	14
Розділ 1. Теоретико-методологічні засади І. Франка-термінознавця і термінотворця у контексті сучасної лінгвістичної думки.....	21
1.1. Проблема тлумачення поняття «термін»: типологічний аналіз та парадигми дослідження	21
1.2. Франкова <i>теорія сугесії</i> й прагматичний характер терміна-політоніма	27
1.3. Ідеологія – джерело прагматичного ореолу політичного терміна....	35
Розділ 2. Іван Франко і проблема модернізації українського мовно-культурного простору наприкінці XIX – на початку XX ст.	46
2.1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості нового типу	46
2.2. Франкова «школа політичного думання» і становлення української лінгвополітології	56
2.3. Особливості політичної мови кінця XIX– початку XX ст. в оцінці Івана Франка	76
Розділ 3. Політична термінолексика Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання	84
3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону	84
3.2. Джерела і шляхи формування політичного словника автора: лексикографічний аспект	106
3.2.1. Термінна деривація	106
3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення як засіб номінації нових політичних понять	115
3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття на межі XIX–XX ст.: комунікативно-прагматичний аспект	121
3.3. Імпліцитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка	151

Розділ 4. Формування прагматичного ореолу ключових термінів-політонімів як спосіб авторського смисло- і світотворення	164
4.1. Сміслова реалізація політонімів <i>народ, нація</i>	164
4.2. Сміслова реалізація політоніма <i>поступ</i>	186
Висновки	197
Список використаної літератури	202
Список умовних скорочень	222
Додаток.....	224

ВСТУП

Актуальність дослідження. Дослідницький вектор дисертації скеровано на лексикографічний, когнітивний і прагматичний аналіз політичних термінів у націософському дискурсі І. Франка.

Сьогодні, коли новітня термінознавча думка розширює межі дослідницької парадигми від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної, що розглядає мовні факти невідривно від людини, – Франкові антропоцентричні акценти термінознавця і термінотворця якраз на часі.

Феномен Франкового слова, універсалізм його багатогранної постаті спричинили той потік мовознавчих студій, які оформилися в лінгвістичне франкознавство¹ – самостійну інтердисциплінарну науку, яка постає на межі франкознавства та лінгвістики й досліджує спільні (стикові) для них проблеми. Становленню й розвитку цієї наукової царини сприяли різні покоління франкознавців, у чийх розвідках висвітлено низку аспектів багатогранної діяльності письменника-мислителя: його мовний стиль (О. Білецький, М. Возняк, З. Гузар, І. Денисюк, С. Єфремов, Ф. Жилко, М. Зеров, В. Корнійчук, І. Ощипко, О. Сербенська, В. Сімович, С. Смаль-Стоцький, І. Ціхоцький, М. Шалата); мовознавчі погляди (М. Возняк, Г. Клочек, Т. Панько, І. Фаріон, В. Русанівський, О. Сербенська, Л. Струганець, Ю. Шевельов, Я. Яремко); націософський вимір (О. Баган, А. Войтюк, З. Гузар, І. Денисюк, П. Іванишин, Є. Маланюк, І. Набитович, О. Пахльовська, Я. Радевич-Винницький, Т. Салига, Б. Тихолоз, М. Федурко, І. Фаріон); лінгвокогнітивний аспект (Н. Бабич, Т. Вільчинська, І. Єременко, А. Огар, М. Скаб, М. Федурко); психолінгвістичний (Ф. Бацевич, Т. Біленко, В. Будний, С. Єрмоленко, Т. Космеда, Г. Сюта, І. Фізер); лінгвоісторіографічний (Д. Гринчишин, Г. Дидик-Меуш, У. Добосевич, В. Німчук), лексикографічний (І. Ковалик, І. Ощипко, Л. Полюга, С. Пінчук, Є. Регушевський), лінгвопоетика та лексика художнього тексту (О. Білецький, О. Горбач, В. Грещук, І. Денисюк, І. Дмитрів, С. Єрмоленко, Я. Закревська,

---

¹ Термін «франкознавство» увів у науковий обіг академік Михайло Возняк, який започаткував новий розділ – вивчення світогляду Івана Франка.

І. Ковалик, М. Лесюк, Л. Невідомська, В. Сімович, М. Стецик, З. Франко, Л. Худаш, М. Шалата, М. Яким та ін.), зокрема діалектна (Д. Бандрівський, В. Винницький, Я. Закревська, М. Зубрицька, Л. Коць-Григорчук, І. Матвіяс, М. Онишкевич), ономастична (Л. Белей, Г. Бучко, Д. Бучко, В. Котович, О. Сколоздра, З. Франко).

Увагу дослідників мовного універсуму Івана Франка часто привертала термінологічна проблематика (В. Грещук, І. Ковалик, Т. Космеда, М. Леонова, Г. Мацюк, Т. Панько, Л. Полюга, Є. Регушевський, О. Сербенська, І. Свенціцький), зокрема його вплив на розвиток окремих терміносистем: економічної (Т. Панько), юридичної (О. Сербенська, М. Паночко), суспільно-політичної (Т. Панько, М. Леонова), філософської (О. Новоставська).

Різні за обсягом, змістом, хронологічною і методологічною вартістю, Франкознавчі студії апріорі не вичерпують характеристики Франкової картини світу, бо: по-перше, будь-яка когнітивна картина світу як явище ментальне, первинне незмірно ширша за відбиту у слові мовну картину світу – явище вторинне, похідне; по-друге, назріла потреба нового, неупередженого націософського прочитання термінологічної спадщини вченого-мислителя, позаяк кожне покоління намагається пізнати в мовотворчості генія *свого* Франка і *по-своєму* його інтерпретує.

Попри відомі здобутки лінгвістичної франкіани, комплексна характеристика термінів-політонімів (від гр. *politike* «мистецтво управління державою» і *опута* «ім'я») у націософському дискурсі І. Франка потребує спостережень не лише за їхнім лексикографічним значенням, а й за прагматичним наповненням. Цей аспект відповідно вимагає методологічно іншого, когнітивно-дискурсного вектора аналізу, який заглибить дослідника у сферу націософської думки мислителя, розкриє аксіологічний потенціал терміна-політоніма, тобто допоможе збагнути за сказаним недомовлене, імпліцитне з метою вловити таким чином авторські інтенції. У контексті нашого дослідження важливими є не тільки і не стільки кількісні зміни в політичному лексиконі І. Франка, а якісні, прагматичні, що висвітлюють модернізаційні, націєтвірні зрушення в українській політичній думці

на зламі XIX – XX ст. Безперечно, генератором формування модерної української картини світу та її репрезентанта – політичної термінології – був І. Франко. Донедавна ці аспекти діяльності вченого не були належно висвітлені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано на кафедрі філологічних дисциплін та методики їх викладання у початковій школі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка в межах наукової теми кафедри «Український мовний простір: лінгвосоціокультурний та дидактичний аспекти».

Тему дисертації затверджено науковою радою «Українська мова» Інституту української мови НАН України (протокол №71 від 22 грудня 2014р.).

Закцентована актуальність дослідження зумовила його **мету** – на основі комплексного (лексикографічного, когнітивного та прагматичного) аналізу політичного словника в націософському мовленні Івана Франка осмислити новаторство вченого як термінознавця і термінотворця. Окреслена **мета** передбачає розв'язання таких **основних завдань**:

- висвітлити природу (ознаки, значення, функції) політичного терміна в наукових текстах письменника-мислителя, обґрунтувати закономірність триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) компонента в його значеннєвій структурі;
- дослідити пізнавальне значення Франкової теорії сугестії в організації комунікативно-прагматичного поля;
- схарактеризувати особливості формування української особистості нового, пасіонарного типу на етапі націєтворення;
- осмислити історичне значення Франкової «школи політичного думання» у становленні української лінгвополітології;
- розробити тематичну стратифікацію Франкової політичної термінолексики, з оперттям на зіставний лексикографічний аналіз простежити її історичну тяглість і джерела неологізації;

- виявити смисловий потенціал Франкової політичної метафори та в її межах виокремити сценарії метафоричної концептуалізації;
- декодувати різнотипні засоби імпліцитності в націософському дискурсі мислителя;
- окреслити прагматичний ореол стрижневих політонімів *народ, нація, поступ*.

Об’єкт дослідження – українські терміни-політоніми в націософському дискурсі Івана Франка.

Предмет дослідження – комплексна (лексикографічна, когнітивна та прагматична) характеристика політичного словника письменника-мислителя наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Джерельною базою дослідження послуговували передусім наукові і публіцистичні праці І. Франка, через які лейтмотивом проходить утверджуваний мислителем *«ідеал національної самостійності»*: «Наш погляд на польське питання» (1883), «На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901» (1900), «Поза межами можливого» (1900), «Що таке поступ?» (1903), «До історії соціалістичного руху» (1904), «Ідеї» і «ідеали» галицької москвофільської молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) тощо; праці, що не увійшли до зібрання творів у 50-ти томах: «Теперішня хвиля а русини» (1883), «Ukraina irredenta» (1895), «З Новим роком» (1897), «Соціалізм і соціал-демократизм» (1897), «Двоязичність і дволичність» (1905), «Сухий пень» (1905), «До історії соціалістичного руху» (1904); збірник статей «В наймах у сусідів» (1914р.), який І. Франко визначав як «школу політичного думання».

Методи дослідження. Для розв’язання накреслених у роботі завдань використано різні методи: *описово-аналітичний метод*, а також *типологічний* (для виокремлення тематичних груп та структурно-словотвірних типів термінів-політонімів); *зіставний* (для зіставлення політичного лексику І. Франка з сучасною термінолексикою та лексиконом попередніх епох); а також процедури *компонентного аналізу* (для дослідження значеннєвої структури термінів-політонімів); *контекстуально-інтерпретаційного* (для з’ясування індивідуальних

смислів Франкової політичної метафори); *концептуального* (для встановлення смислової реалізації ключових політонімів у комунікативно-прагматичному полі письменника-мислителя). Методологічною основою дослідження послуговував комплексний підхід у синтезі структуралістського (власне мовного) та лінгвокультурологічного, скерований на осмислення живих комунікативних процесів у взаємодії з культурою (зокрема політичною) народу.

Наукова новизна роботи. *Уперше* в українському мовознавстві під поглядом націософського дискурсу: 1) осмислено антропоцентричну (етноцентричну) природу (ознаки, значення, функції) політичного терміна в лінгвофілософській концепції Івана Франка; 2) концептуально висвітлено його багатогранне новаторство як: а) основоположника української лінгвополітологічної думки і новітньої міждисциплінарної науки – *політичної лінгвістики*; б) потужного інтелектуала-будівничого й архітектора української наукової мови, чия термінологічна практика суттєво збагатила (кількісно та якісно) українську поняттєву картину світу, зокрема політичну; в) модернізатора національної концептосфери в напрямі угрунтування націє- і державотвірних концептів (*народ, нація, поступ*); г) творця української школи політичного мислення, що утверджувала доленосну роль української колективної особистості нового типу – інтелігенції; 3) здійснено комплексну характеристику термінів-політонімів у лексикографічному та комунікативно-прагматичному аспектах; 4) актуалізовано термінний матеріал із «колись крамольних творів І. Франка» (Зіновія Франко); 5) окреслено прагматичний ореол стрижневих політонімів у націософському дискурсі І. Франка: *народ, нація; поступ*.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що вона узагальнює та концептуально розвиває основні засади термінознавчої концепції І. Франка в контексті сучасної лінгвістичної думки. Теоретичні положення дослідження поглиблюють крізь призму антропоцентризму (етноцентризму, егоцентризму) сучасне вчення про термін, розкривають полівимірний характер значеннєвої структури терміна-політоніма, що синтезує в собі діалектичну єдність логічного (поняттєвого) та триєдиного прагматичного (конотативного, імплікативного,

емотивного) компонентів. У роботі запропоновано розгорнуту тематичну стратифікацію політичної термінології; на основі зіставного лексикографічного аналізу простежено джерела її неологізації й історичну тяглість; загострено увагу на потужному внеску вченого-лінгвополітолога у збагаченні українського політичного словника, зокрема через політичну метафору як продуктивний спосіб смислотворення. Когнітивна актуалізація індивідуальних смислів, закладених у Франкових націософських текстах, сприятиме увиразненню лінгвополітологічних оцінок сучасної політичної дійсності, теоретичній розбудові лінгвістичного франкознавства загалом.

Практична цінність роботи визначається тим, що низка її положень може бути використана у викладанні таких базових академічних курсів, як вступ до мовознавства, лексикологія, історія української мови, а також спецкурсів з українського термінознавства, лінгвополітології, лінгвокультурології, лінгвістичного франкознавства тощо.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження висвітлено на VI міжнародній науково-практичній конференції «Рідне слово в етнокультурному вимірі» (Дрогобич, 2017), всеукраїнських науково-практичних конференціях : «Лінгвістичне франкознавство в контексті сучасних філологічних студій» (Дрогобич, 2016), «Іван Ковалик та українське мовознавство: історія, школи, проблеми» (Львів, 2017), «Актуальні тенденції сучасного гуманітарного дискурсу» (Дрогобич, 2019), на звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу, на міжкафедральному семінарі Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (Дрогобич, 2018–2019).

Публікації. За матеріалами дисертації опубліковано десять статей, шість – у фахових виданнях, затверджених ДАК України (одна – у співавторстві), одна – у закордонному міжнародному виданні (Республіка Польща), три – в інших виданнях України.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох основних розділів із підрозділами та висновками до них, загальних висновків, списку використаних

джерел та списку лексикографічних джерел. Загальний обсяг роботи – 225 сторінок, основний зміст роботи викладено на 201 сторінці.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади Франка-термінознавця і термінотворця у контексті сучасної лінгвістичної думки

1.1. Проблема тлумачення поняття «термін»: типологічний аналіз та парадигми дослідження

Пізнання особливостей Франка-термінознавця і термінотворця буде адекватним, якщо характеристику створеної й реалізованої ним теорії терміна здійснювати на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він проявляється в конкретному комунікативно-прагматичному полі, тобто у взаємодії адресанта і адресата, на чому свого часу наголошувала О. Ахманова: «Зміст терміна цілком розкривається через його реальне функціонування, через даний «метасинтаксис» [СЛТ, с. 8]. Термін *когнітивний* поряд із базовим значенням «ментальний» набув також інших лексико-семантичних варіантів: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [87, с. 9]. А тому дослідницька оптика вимагає зосередження не лише на очевидному, омовленому, а й на прихованому, імпліцитному, що проступає лише з контексту, з його глибини, відтак помагає збагнути смислову самореалізацію слова. Це приховане спонукає до пошуків, мотивує не просто читати текст, а прочитувати, відчитувати у сказаному ті смисли, які імпліковані в підтексті та затексті. Як складна лінгвосеміотична структура, Франків текст потребує особливої уваги та актуалізації культурних, соціальних, історичних, психологічних, власне лінгвальних та ін. чинників, активізації набутих (енциклопедичних) знань читача. Декодування текстового смислу увиразнить Франкову візію наукової мови загалом і терміна зокрема, наблизить до адекватної оцінки історичного внеску вченого-новатора в національний мовно-культурний часопростір, а конкретніше – в національну когнітосферу. Комплексне, динамічне та антропоцентричне дослідження характеру терміна уможлиблює дискурс як найважливіша категорія комунікації.

За спостереженнями О.Селіванової «Сучасні термінознавчі студії спрямовані на динамічний розгляд терміна як функціонального текстового явища, матеріалізованого в мовленні, точніше – в дискурсі, яке представляє вербалізований концепт, що надає термінологічним дослідженням когнітивного

спрямування» [139]. Розширення дослідницької парадигми – від формально-семіотичної до соціо-семіотичної (crosscultural lexicology) – зумовило переакцентацію функцій терміна: з номінативної та дефінітивної на когнітивну й комунікативну. Власне останні функції розкривають діалектичну взаємодію мисленнєвих (когнітивних) та мовленнєвих (комунікативних) чинників під час вербалізації фрагментів позамовної дійсності.

У процесі переходу від статичної (сфери фіксації) до динамічної (сфери функціонування), до живих комунікативних процесів терміносистема розкриває свій не лише класифікаційно-логічний (об'єктивізований, поняттєвий), а й лінгвокультурний характер, через який оприявнюються прагматично забарвлені властивості денотатів. З погляду лінгвістичної прагматики прагматичне значення слова формують поряд із конотативним імплікативним та емотивним компоненти. Особливо виразно прагматичне тло радіюють терміни-політоніми. «Суспільно-політичний словник, – зауважує В. Жайворонок, – як одна з мікросистем загальномовного словника народжується самою історією, суспільним життям. У ньому, як ніде, спостерігаються найнесподіваніші семантичні зрушення, саме він найактивніше реагує на різноманітні емотивно-оцінні характеристики предметів, явищ, ознак... Висунення у семантичній структурі слів на перший план соціально важливих (маркованих) значень демонструє об'єктивний розвиток політичного терміна» [50, с. 25]. Тож у проекції на значеннєву структуру терміна-політоніма дискусійним видається твердження, що «...значення терміна вичерпується його денотативною і сигніфікативною спрямованістю» [118, с. 154]. Абсолютизація денотативно-сигніфікативної співвіднесеності терміна почасти дисонує із думкою В. фон Гумбольдта, що «людина може наблизитись до цієї суто об'єктивної сфери [позамовної дійсності] не інакше, як характерним для неї способом пізнання і сприйняття, отже, тільки суб'єктивним шляхом» [35]. Суб'єктивістський характер пізнання політичної дійсності знаходить відображення у триєдиному прагматичному (конотативному, імплікативному, емотивному) компоненті значення терміна-політоніма, який може варіюватись під впливом різних культурних, політичних, психологічних чинників. Тож навряд чи є можливим

увібгати в якусь сталу дефініцію зміст політонімів на взірць *народ, нація, поступ*. Ці стрижневі, світоглядно засадничі у Франковому націософському дискурсі слова виходять далеко за межі позначуваних ними понять й унаслідок етнокультурної значущості набувають характеру концептів. Оскільки центром комунікативно-прагматичного простору є автор, то дослідження лінгвокультурного змісту цих політонімів дасть змогу простежити, наскільки вони пронизані його «духа печаттю».

Пізнання особливостей І.Франка-термінознавця і термінотворця буде адекватним, якщо характеристику створеної і реалізованої ним теорії терміна здійснювати на основі когнітивно-дискурсного виміру. Такий підхід дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці терміна. Дескриптивний підхід пов'язаний із часто цитованою думкою Г. Винокура, що в ролі терміна може виступати будь-яке слово, хай яким тривіальним воно не є, і що терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції [18, с. 5]. У координатах логічного (нормативного) підходу терміни трактують як особливі слова чи слова з особливим (термінологічним) значенням, що мали відповідати в межах терміносистеми певним нормативним вимогам (однозначність, лаконічність, семантична точність терміна тощо) [22, с. 5]. У термінознавчому дослідженні В. Даниленко наведено 19 різних дефініцій терміна, яких на сьогодні стало ще більше [40]. Натомість розширення дослідницької парадигми – від логікоцентричної (іманентної, «в самій собі і для себе») до когнітивної (антропоцентричної) – висвітлює не лише класифікаційно-логічний характер термінології, а й лінгвокультурний, через який проявляються суб'єктивні, прагматично забарвлені властивості терміна. Якраз вони перебувають у фокусі уваги когнітивно-дискурсного аналізу, що підводить до пізнання нових граней природи терміна: його характеру, значення, ознак, функцій.

Методологічна основа комплексної, синтетичної характеристики цієї мовної одиниці виразно проступає у лінгвістично новаторських ідеях І. Франка як мовознавця-антропоцентриста, що «дав сучасне тлумачення поняття «науковий

термін» і фактично став основоположником науково-публіцистичних стилів української мови» [132, с. 776].

Варто зауважити: попри унікальну філологічно-філософську ерудицію вченого, його багатогранну термінотворчу практику у напрямку розбудови другого поверху української літературної мови – національної наукової термінології, у Франка немає декларативно цілісної, структурно монолітної теорії терміна. Його термінознавчі погляди-роздуми перлами (чи «причинками») розсипані і матеріалізовані в різних дискурсах: науковому, публіцистичному, філософському, а також поетичному. Адже Франко, як наголошує більшість дослідників його творчості, – це передусім поет думки [10, с. 469]. Поетом «інтелектуального, гетеанського роду» називав його Є. Маланюк [98, с. 88]. З цією сентенцією перегукується характеристика сучасного письменника, перекладача А. Содомори, котрий бачить у Франкові поета-новатора і водночас поета-мислителя, якому близькі були стоїчні засади – «прагнення простору й світла». З висоти свого творчого зросту він озирає хтозна чи кому іншому доступні своєю розлогістю обрії. Саме на тих, духовних, теренах він реалізував свою мрію про «вольний простір» [149, с. 64]. Франко вірив в очисну, визвольну силу науки, стверджуючи: «*З світочем науки Проти брехні й тьми...*» [177, с. 55]. Відтак наука, розум стає для Каменяра зброєю, інтелектуальна можуть якої була підпорядкована нації- і державотворчим пріоритетам.

Якщо звести в єдине ціле міркування вченого про природу терміна, то в них виразно проступить антропоцентричний (етноцентричний) підхід до оцінки мовних явищ. Він акумулюється у думці Франка, що «мова росте елементарно – разом з душею народу» і опирається на тріаду «національна культура – національна свідомість – національно-мовна картина світу». Такий соціосеміотичний вектор методологічно збігається із новітнім трактуванням терміна (на чому зупинимося пізніше) як динамічного, прагматично забарвленого мовного знака, що синтезує у своєму значенні конотативний, імплікативний та емотивний компоненти. Це означає, що ті цілі системи вимог, яким, згідно з логічним (або нормативним) підходом, нібито повинні відповідати справжні

терміни (системність, точна денотативно-сигніфікативна співвіднесеність, відсутність конотації, відсутність синонімії тощо), [22, с. 5] у реальному мовному житті радше бажані, ніж дійсні. Найусталенішим, несуперечливим визначенням терміна, зафіксованим, зокрема, в енциклопедії «Українська мова», вважається таке: «Термін (лат. *terminus* – рубіж, межа) – слово або словосполучення, що позначає поняття певної галузі науки, культури, техніки тощо [145, с. 682]. У річищі логічного (нормативного) трактування провідними функціями терміна стають номінативна та дефінітивна, тобто здатність якнайточніше передавати суть позначуваного поняття. Тут цілком логічно постає питання: чи тільки з поняттям співвідноситься термін? Чи справді згадані функції є вузловими?

Так, термін є носієм логіко-поняттєвого начала як інваріанта, основи значення. Однак Франко не був «кабінетним» ученим, тому інтелектуалізму мислителя було не властиве будь-яке доктринерство, будь-яке прагнення увібгати буття наукової мови і її репрезентанта – терміна – у якісь обмежувальні схеми. Він критично зауважував: «Доктрина – се формула, супроти якої уступають на задній план живі люди й живі інтереси. Доктрина – се уніформ,.. се зроду централіст, що задля абстракційних понять не щадить конкретних людей» [204, с. 403].

Розкриваючи логіко-психологічний механізм творення наукової мови, Франко аналітично з'ясовує особливості наукового мислення. Оскільки в його основі – *ratio* як першооснова пізнання, то це мислення зорієнтоване передусім на об'єктивно-реальне знання про дійсність: «Він [учений – Н.Л.] відкликається до розуму. Його мета – розширити обсяг знання, поглибити розуміння механізму, яким сплітаються і доконуються явища» [189, с. 46]. Однак сугестія вченого не обмежується його суто розумовою рефлексією, осмисленням «чисто розумових, логічних зв'язків» [189, с. 46]. Картина світорозуміння, що проявляється в узагальнених поняттєвих формах, увиразнюється світопереживанням, за Франковою термінологією – «чуттям» [189, с. 46]. У проекції на структуру значення терміна ці дві парадигми світоосягання – світорозуміння і світопереживання – співвідносяться із концептуальним (логіко-поняттєвим) й

прагматичним (конотативним, імплікативним, емотивним) компонентами значення терміна. Вони є результатом неподільної злитості сугестії вченого, синкретичний характер якої простежується в конкретному комунікативно-прагматичному полі: «Правда, і тут його [вченого] сугестія [вплив – Н. Л.] звичайно не є чисто розумова, хіба де-небудь у математиці. Адже ж наші розумові засоби підлягають тим самим психічним законам зціплення, асоціації образів і ідей, як усякі інші; значить, усяке нове зціплення, яке до нашої розумової скарбниці вносить вклад ученого, мусить розвивати масу старих зціплень, які там вже були давніше, значить, мусить зворушити не тільки чисто розумові, логічні зв'язки, але весь духовий організм, значить і чуття, що є постійним і неминучим резонансом всякого, хоч би й як абстрактно-розумового духового процесу» [189, с. 46].

Тож у наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна закономірно вплітаються прагматично-оцінні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм вченого іде поряд із талантом публіциста. Особливо виразно цей синтез мовної концептуалізації дійсності виявляється в лінгвополітологічному дискурсі І. Франка, де інформація потребує ідеологічно переконливого спрямування. Зрештою, аксіологічно (оцінно) суб'єктивний вектор наукової та публіцистичної думки засвідчує сам автор: «І в своїй науковій і публіцистичній праці я вношу свій темперамент і сим способом розбуджую зацікавлення до порушуваних мною питань...» [209, с. 115]. Звідси випливає, що наукова аргументація вченого, його сугестія, за Франком, має інтегрально-синкретичний характер. Вона надає відповідного синкретичного характеру ядру наукової мови – термінам. Взаємодіючи та взаємопроникаючи, логіко-поняттєвий і прагматичний (конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти значення терміна ніби сигналізують про доречність і закономірність розширення дослідницької парадигми – від структуралістської (логікоцентричної) до когнітивної (антропоцентричної). Їхні комплементарні (взаємодоповнювальні відношення) дають підстави трактувати політичний термін як слово або словосполучення, що

співвідноситься з предметом чи явищем політичної сфери, має синкретичну значеннєву структуру (поняттєвий, конотативний, емотивний, імплікативний) компоненти і семантично самореалізується у комунікативно-прагматичному полі.

Витоки когнітивної парадигми простежуємо в наведених вище аналітичних міркуваннях Франка. Оперті на ідеї психологізму («психічні закони зціплення, асоціацій образів і ідей») [189, с. 46], вони започаткували новий, інтердисциплінарний етап у розвитку української термінознавчої думки і створили методологічне підґрунтя для становлення політичної лінгвістики (лінгвополітології).

1.2. Франкова теорія сугестії й прагматичний характер терміна-політоніма

У сучасному мовознавстві набуває утвердження думка, що шлях до пізнання природи терміна лежить через аналіз основних функцій: когнітивної (тобто пізнавальної, внутрішньої) і комунікативної, якщо трактувати комунікацію не лише як обмін словами, а в широкому значенні – як обмін думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки й т. п., тобто за внутрішньою формою латинського слова *communis* «роблю спільним, поєдную, спілкуюсь» [68, с. 7]. Ці ж функції – когнітивна та комунікативна є провідними в концепції терміна Івана Франка. Їхня взаємодія розкриває простір для семантичної реалізації прагматичного значення терміна як синтезу конотативного, імплікативного та емотивного компонентів. Це значення, яке лінгвістична прагматика кваліфікує як прагматичне (суб'єктивне) [153, с. 256] програмується, вживаючи Франкового терміна, через сугестію. До слова, термін *сугестія* в український науковий узус (не буде перебільшенням стверджувати) увів І. Франко. Невипадково його значення [СУМ IX, с. 821] «вплив на волю і почуття людини; навіювання», зафіксоване в СУМі й ілюструється цитатою з праці Франка «Із секретів поетичної творчості. Цей виразно міждисциплінарний термін (психологічний, лінгвістичний, філософський) є наскрізним в лінгвофілософській концепції І. Франка поряд з

іншими дериватами «сугестувати, сугестування» [189, с. 45], яких, до речі, СУМ не фіксує.

З погляду сучасної лінгвістичної прагматики власне через сугестію, через вплив на адресата кожен із мовців організовує своє комунікативно-прагматичне поле з позицій егоцентризму, виражаючи таким чином свою комунікативну інтенцію [153, с. 81]. Тобто прагматика бере на озброєння не просто принцип Антропоцентризму, а принцип Егоцентризму [153, с. 253]. На цьому варто наголосити, бо саме в комунікативно-прагматичному полі, яке творять адресант і адресат, а не в термінологічному полі, не в межах терміносистеми, відбувається семантична реалізація терміна. Його семантичного обсягу не вичерпує тим більше лексикографічне (або системне) значення, яке фіксується у словниках згідно з принципом редукціонізму, тобто мінімуму ознак, включених у значення [126, с. 94–95]. Пригадаймо спостереження іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета: «У словникові слова – це можливі значення, але вони нічого не кажуть... Слово є словом не інакше як тоді, коли тільки мовлене ким-небудь кому-небудь. Тільки таким чином, функціонуючи як конкретний живий факт, що спрямований від одного людського єства до іншого, слова мають вербальну реальність. Розглядати слово інакше – означає перетворювати його в абстракцію, спотворювати...» [242, с. 121–122]. Дещо пізніше діяльнісний принцип і когнітивний підхід розвинув у своїй концепції лінгвістичної прагматики російський мовознавець І.Л. Сусов, опираючись на лінгвофілософські вчення В. фон Гумбольдта, О. Потебні, Л. Вітгенштейна, Ч.С. Пірса, Ч.У. Морріса та ін. : «Сьогодні ми добре розумієм, як застаріли наші уявлення про те, що мова є замкнута в собі, протиставлена мовленню, самодостатня і самоорганізована система знаків, що редукціоністський підхід, що вимагав вивчити мову в самій собі і для себе, не веде до розуміння справжньої сутності мови. Від об'єктивізованого, деперсоналізованого уявлення про мову ми поступово переходим до особистісного, діяльнісного уявлення про неї» [153, с. 217], тобто про слово, зокрема про слово-термін.

Ментальна сфера мовця (комуніканта) й пов'язана з нею його комунікативна поведінка були предметом психолінгвістичних спостережень І. Франка в його вже хрестоматійній праці «Із секретів поетичної творчості». У ній простежується методологічна суголосність із сучасним трактуванням прагматики, коли «вихідною точкою аналізу [комунікативного процесу] вважається комунікативна інтенція» [153, с. 253] в розумінні «внутрішня спрямованість на певну ціль» (від лат. *intentio* «прагнення, намір»). Із постульованим розумінням поняття «сугестія» перегукується Франкове міркування: «Очевидно, кождий, хто пише, чинить се в тім намірі, щоби піддати, сугестувати другим якісь думки, чуття, виображення, тільки що один уживає для сеї цілі поетичної форми, другий наукової аргументації, третій – критики» [189, с. 45]. Як бачимо, тим комунікативним містком, завдяки якому слово «спрямоване від одного людського єства до іншого», але який залишається за вербальним кадром, у невидимій ментальній площині є сугестія. Безперечно, вона накладає рельєфний відбиток на прагматичне (суб'єктивне) значення терміна-політоніма.

Адже сугестія потрібна для того, щоб переконати. Оскільки в науковому дискурсі основна інформація сконденсована в термінах, то вони одночасно з інформативною (референтною) функцією виконують в комунікативно-прагматичному полі також персуазивну функцію (функцію переконування). Її суть полягає в тому, щоб змусити адресата (слухача) сприйняти інформацію в бажаному аксіологічному контексті. Від ефективності впливу і на розум, і на почуття слухача якраз залежить персуазивна потужність наукової аргументації, а відтак її опорних компонентів – термінів.

Далі шляхом психологізування Франко поглиблює розуміння механізму, як слова обростають додатковими суб'єктивними смислами. Тут діє не тільки прагнення мовця «накинути, сугестувати тобі свою думку» [189, с. 45]. За аналітичним спостереженням Франка, «коли він [учений] говорить або коли ви читаєте його виклад, то без огляду на його і вашу волю самі його слова викликають у вашій уяві величезні ряди образів, не раз зовсім відмінних від тих,

які бажав викликати в вас автор... Значить, те, що ми назвали поетичною сугестією, є почасти і в науковій сугестії» [189, с. 46–47]. Виявом власне наукової сугестії є побічні образи [189, с. 47], які сучасна лінгвістична прагматика кваліфікує як смисли. Визначальним для розуміння смислу є контекст. Чим ускладненішою постає взаємодія між «значенням слова» і «значенням мовця», чим більше узалежнюється (з погляду автора чи інтерпретатора) окреме висловлювання від контексту, чим ширший конотативний ореол проступає навколо слова, тим більше підстав використовувати у когнітивно-дискурсному аналізі поняття смислу [115, с. 21]. Проводячи розмежування між значенням слова та смислом, французький семіолог Ц. Тодоров трактував «значення» як присутній в лексиконі «спільний знаменник» різноманітних вживань слова, а «смысл» – як наслідок взаємодії значення з контекстом: «У реальному мовленні ми маємо справу лише зі смислом, а значення є частиною лексикону – слів, які розглядають у парадигматичному плані. Єдина емпірична реальність – це смысл...» [166, с. 98].

Способом передачі смислу слугують конотації, породжені контекстом – конкретним, ситуативним, або ж масштабнішим, культурним. У першому випадку суб'єктом смислотворення є конкретна людина, зосібна вчений, чия логічна аргументація, раціонально сконструйований алгоритм переконування не позбавлені, за І. Франком, поетичної сугестії. І попри те, що «мусить учений боротися з сею поетичною сугестією, отже, поперед усього з мовою, – відси йде, напр., konieczność витворювати наукову термінологію...» [189, с. 47], слова-терміни неминуче генеруватимуть той прагматичний фон, який поряд із об'єктивним світорозумінням виражатиме суб'єктивне світопереживання адресата. Невипадково головними чинниками «всякої творчості є емоція та інтелект, чуття і мисль, серце і розум» [98, с. 85]. Гармонійне співіснування цих двох начал характерне для наукового мислення І. Франка, звичайно, при визначальному впливі ratio, бо навіть у поетичній творчості «світ його почувань, внутрішні «стихії» його єства, бурі й негоди його серця є... завжди контрольовані потужною, але й формотворчою! – силою розуму» [98, с. 86].

Плідно працюючи в багатьох наукових галузях (філософії, психології, політекономії, політології, літературознавстві, фольклористиці, мовознавстві), Франко насичував свою наукову мову тими смислами, що сприяли інтелектуальному розвою української думки. Мало того, вони викристалізовували в українській спільноті відчуття власної національної ідентичності, розвивали філософію національної ідеї на раціональних засадах. У цьому його заслуга перед історією української думки [162, с. 115].

Невипадково М. Бахтін смислами називав «відповіді на (за)питання». Якщо розглядати прагматику як вияв внутрішнього світу комунікантів, то смисл постає комунікативно-прагматичним феноменом, що стосується передовсім внутрішнього світу (почуттів, емоцій, оцінок, психологічних і вольових станів, культурних впливів тощо) учасників спілкування – адресанта (мовця) та адресата (слухача). Від цих чинників залежить інтерпретація прагматичного значення терміна, у якому закладена сугестія комуніканта, його світовідчуття. Як слушно зауважує Р. Кісь, «смисл – не одиниця значення, а одиниця світорозуміння і світосприйняття. У смисли імпліковані менталітет, світовідчуття людини» [70]. Декодуванню смислів, зокрема в політичній комунікації, сприяє наявність пресупозицій, тобто спільних знань, спільного досвіду, спільної ідеологічної платформи учасників спілкування. Взаємно перетинаючись і накладаючись, прагматичні значення термінів-політонімів і закладені в них конотації як спосіб реалізації смислів формують спільний комунікативно-прагматичний простір.

Квінтесенцією націософського дискурсу Франка, його термінологічної практики є творення соборного комунікативно-прагматичного простору українства. Він мав послужити тою ціннісною платформою, яка б сприяла культурному і політичному самоутвердженню народу. Кардинальної модернізації потребувала національна когнітосфера. Відтак типовим для текстів Франка, пов'язаних із націєтворчою проблематикою, є звернення до суспільної свідомості, до внутрішніх екзистенційних глибин українського читача. Відповідного переосмислення набувають когнітивно-екзистенційні акценти – «якнайосновніше змінити курс нашого національного корабля, настроїти всі наші

думки, плани, програми на інший діапазон. Ми мусимо навчитися чути себе українцями (підкреслення І. Франка) – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [204, с. 405].

У цьому націєвірному імперативі Франка спостерігаємо діалектичне поєднання соціологічного підходу до творення соборного комунікативно-прагматичного поля із морально-психологічним.

Розвиваючи думку про «наукову сугестію», про «побічні образи», які «забирають значну часть вашої духової енергії» [189, с. 47], Франко утверджує ще одну тезу антропологічного термінознавства як новітнього напрямку лінгвістичних досліджень – про закономірність комунікативної асиметрії в науковому мовленні. Це спостереження свого часу обґрунтував О. Потебня: «Ніхто не розуміє слова саме так, як інший... Кожне розуміння є водночас нерозумінням, всяка згідність в думках – водночас і розбіжність. Адже той, що слухає, розуміючи створює власну думку» [127, с. 44]. Важливо зауважити, що комунікативна асиметрія виникає спочатку мимоволі: суб'єкти мовленнєвої інтеракції її творять несвідомо. «Се значить, – за Франком, – що в кождім осібнику є також друге, несвідоме «я» [189, с. 61]. Опираючись на нові для тогочасної науки здобутки експериментальної психології (В. Вундт, Г. Штейнталь, М. Десуар, К. дю Прель), Франко прояснює роль несвідомого, зокрема в науковому дискурсі: «Велика сила спостережень, зібраних в остатніх часах, довела нас до розуміння того факту, що кождий чоловік, окрім свого свідомого «я», мусить мати в своїм нутрі ще якесь друге «я», котре має свою окрему свідомість і пам'ять, свій окремий суд, своє почуття, свій вибір, свою застанову і своє ділання – одним словом, має всі прикмети того, що становлять психічну особу [189, с. 60].

Комунікативна асиметрія програмується, ясна річ, і «свідомим «я» [189, с. 61] адресанта чи адресата, їхнім бажанням «всією своєю аргументацією... накинути, сугестувати тобі свою думку» [189, с. 45]. Результат «доконання [здійснення] сугестії», отриманих «коштів продукції сугестування» [189, с. 45], за висловом Франка, буде залежати від того, хто із комунікантів володіє більшою так званою ілокутивною силою, втіленою у висловленні. Це пов'язано із

комунікативним статусом комуніканта, котрий впливає на перебіг інтеракції, на тип комунікативної взаємодії – кооперативний чи конфліктний.

У таких умовах увиразнюється роль когнітивної функції терміна, концептуальне осмислення якої спостерігаємо в науковій аргументації І. Франка. Його теорія сугестії тісно пов'язана зі «способом пізнання» [189, с. 77]: «Всі поступки наук і самого пізнавання полягають на тім, що ми вчимося контролювати матеріали, передані нам одним змислом, матеріалами, які передають інші змисли [чуття в найширшій, естетико-психологічній значенні цього слова] [189, с. 77].

Підкреслимо, що «психологічні основи» та «естетичні основи» є вузловими структурними розділами в «секретах поетичної творчості» [189, с. 45–119], які розкриваються, зокрема, через теорію сугестії. «Вона заглиблена в нурти «подвійної свідомості» – «верхньої і нижньої» і семантично зближується з сучасним тлумаченням когніції як процесу пізнання, відображення дійсності свідомістю людини. Власне «свідомість» є інтегральною семою у семантичній структурі терміна «когнітивний», що, як відомо, окрім базового значення «пізнавальний», набув іншого, психологічно забарвленого: «внутрішній», «ментальний», «інтеріоризований» [87, с. 9].

З огляду на те, що термін «сугестія» та споріднені з ним деривати *сугестувати*, *сугестування* є наскрізними в лінгвофілософській концепції мислителя, звернемо увагу на трактування цього слова в міждисциплінарному вимірі.

Наукову тяглість ключового терміна *сугестія* відбивають сучасні лексикографічні джерела. Словник української мови фіксує найзагальніше, семантично універсальне розуміння цього слова: «Вплив на волю і почуття людини, навіювання» [СУМ IX, с. 821]. У Словнику синонімів української мови синонімічний ряд сформували лексеми: *навіювання* (цілеспрямований вплив на волю й почуття людини), *навіяння*, *сугестія* [ССУМ I, с. 870]. Конотативна забарвленість слова *сугестія* посилюється у «психологічних» визначеннях. Так, у «Психологічній енциклопедії» його значення висвітлюється через наведений вище дублетний ряд *навіювання*, або *сугестія* з етимологічною ремаркою (лат.

suggero «навіюю, раджу») «спрямований вплив на свідомість і поведінку людини або групи людей із метою створення в неї певного психічного стану або спонукання до певних дій» [ПЕ, с. 215]. Позаяк «за допомогою *навіювання* можна викликати різні уявлення, відчуття, емоційні стани, зміни сомато-вегетативних функцій тощо» [ПЕ, с. 215], то в термінологічному тлумаченні співіснують різні конотованості слова – як позитивна чи нейтральна («*навіювання* є одним із компонентів звичайного спілкування»), так і негативна («але може бути і спеціально організованим видом комунікації, розрахованим на некритичне сприймання інформації» [ПЕ, с. 215]. З погляду компонентного аналізу значення слова ядерними семами є «уявлення», «відчуття», «емоційні стани» з інтегральною семою «різні». Натомість «Большой психологический словарь» (2003) акцентує на негативній конотованості, трактуючи *навіювання* як «вид цілеспрямованого впливу на поведінку та свідомість людини (чи групи людей), унаслідок чого людина (група людей) усупереч наявній фактичній інформації (добутій із пам'яті) визнає існування того, чого в дійсності не існує, чи діє всупереч своїм намірам чи звичаям» [БПС, с. 78]. Такий стан дискомфорту чи психологічної напруги призводить, по суті, до когнітивного дисонансу. Найпоширенішим варіантом розв'язання внутріособистісного конфлікту є зміна форм поведінки чи інтерпретації ситуації, а часто – зміна переконань людини.

Коли в процесі комунікації між її суб'єктами, кожен із яких творить своє комунікативно-прагматичне поле з позиції егоцентризму, виникають когнітивні суперечності чи конфліктні ситуації, закономірно порушується комунікативна взаємодія. Через домінування одного з мовців (адресанта) відповідно підвищується рівень його сугестування на адресата, внаслідок чого комунікативно-прагматичний простір останнього може звужуватися. Коли ж ігноруються конвенції спілкування, а інтеракційна (діалогічна) модель комунікативної діяльності перетворюється у трансляційну (лінійну), є підстави говорити про поглинання (нівелювання) комунікативного простору адресата чи закріплення за ним периферійного статусу. Такий цілеспрямовано односторонній прояв сугестування, мета якого – розширити межі власного комунікативно-

прагматичного поля за рахунок звуження поля іншого, можна назвати сугестивною експансією.

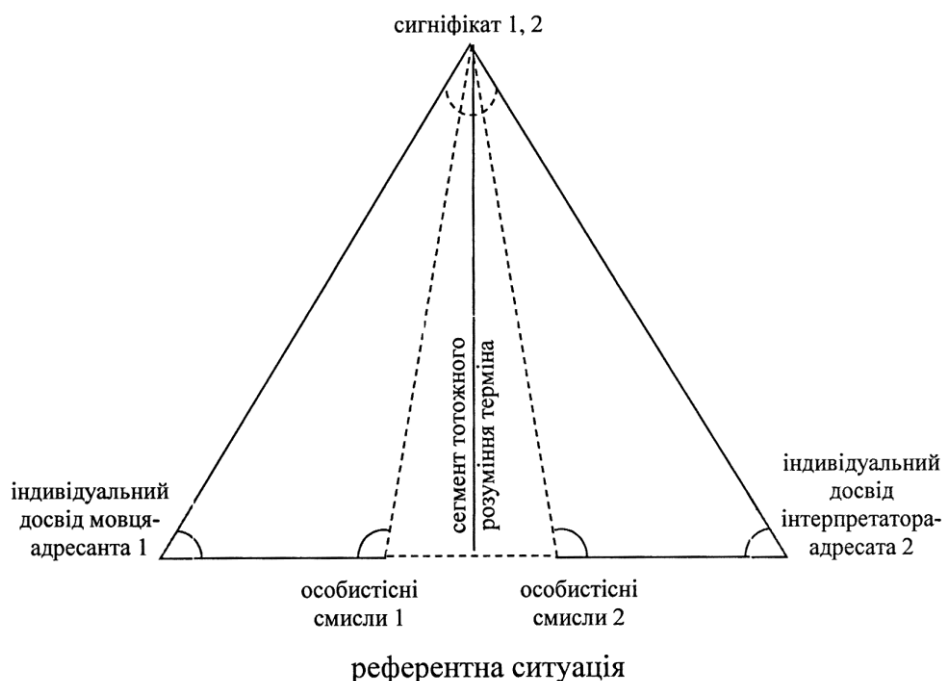
Наведені спостереження дають підстави вважати, що обґрунтована Іваном Франком теорія сугестії прокладала місток до сучасної теорії комунікації, яка стверджує: важливо не так те, що говориться, а те, що відбувається у свідомості адресата. Іншими словами: визначальним у формуванні так званого прагматичного або конотативного ореолу (В. Телія, А. Загнітко, Н. Клименко) є не так комунікативний код (мова), як код внутрішній, когнітивний, єство людини, її душа. Цей внутрішній код матеріалізується в сугестії.

1.3. Ідеологія – джерело прагматичного ореолу термінів-політонімів

Якщо сугестивну дію екстраполювати в площину політичної комунікації, то її вплив можна віднайти в термінах-політонімах. Джерелом сугестивної дії стає ідеологія. Традиційне, класичне визначення *ідеології* зафіксоване в «Короткому Оксфордському політичному словнику»: «Ідеологією можна назвати будь-яку сукупність докладних і несуперечливих ідей, завдяки яким певна соціальна група сприймає та розуміє навколишній світ. Ідеологія має забезпечувати певне пояснення, як речі та явища стали такими, якими вони є, давати настанови для дій, забезпечувати критерії, які дають змогу відрізнити істину від неправди, слухні аргументи від неслухних, а також якусь визначальну віру, – чи то в Бога, чи то в провидіння, чи то в історію» [КОПС, с. 261–262]. Згідно з політологічною дефініцією, ідеологія – упорядкована, струнка система поглядів, які виражають ставлення до дійсності, цілі й програми, спрямовані на закріплення, розвиток чи зміну певних суспільних відносин. Хай як відрізняються варіанти трактувань ідеології, універсальною ознакою всіх термінологічних тлумачень є їх акцент на конотативній насиченості ідеології. Завдяки цій властивості вона розкриває свій сугестивний потенціал, позаяк вказує політиці систему ідеалів та цінностей, до якої остання має прагнути.

Ідеологія апіорі накладає відбиток на політичний дискурс, продукти якого – терміни-політоніми. Органічним компонентом їхньої значеннєвої структури є ідеологічний ген. Він дає підстави кваліфікувати номінації, семантично пов'язані з політичною сферою, як ідеологічні терміни. Ідеологічна сема посилює свою сугестивну спрямованість у комунікативно-прагматичному полі, яке творить адресант (центр поля) і адресат (периферія). У процесі мовленнєвої інтеракції вони ідеологічно або зближуються, або ж, навпаки, дистанціюються. Зоною перетину є когнітивні структури комунікантів, їхня свідомість. Однак ступінь когнітивно-комунікативної симетрії не варто перебільшувати, тому що кожен із мовців позиціонує власний світогляд, власний погляд на суспільне буття і пов'язані з ним оцінки та дії.

Якщо проблему тотожності/нетотожності розуміння терміна у референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. Натомість інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому – особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно асиметричний простір адресанта та адресата. За обсягом він значно більший, ніж сегмент розуміння, що збільшує ступінь егоцентричного навантаження в прагматичному значенні слова-політоніма. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіативності.

Показовим щодо різнотлумачень політонімів є такі міркування І. Франка: «Що таке *космополітизм*, і я досі докладно не знаю. Знаю тільки, що майже кождий з тих, котрі уживають цього слова, розуміють під ним що іншого» [200, с. 245]. Лінгвополітологічні спостереження Франка засвідчують, що семантично неоднозначними стають, здебільшого, ті терміни-політоніми, що є своєрідними суспільно-політичними маркерами часу: «Вже сама назва *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються: що воно властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього, певно, ні один ліберал не здухає сказати» [200, с. 79]. Намагаючись «зложити характеристики західноєвропейського лібералізму», Франко як практик-термінотворець і термінознавець загострює увагу на проблемі відповідності терміна суті означуваного ним поняття: «Як бачимо, лібералізм виходить із основного поняття вольності, свободи. Свобода, безперечно, хороша річ, ні, не річ, а поняття, але *се поняття таке широке, що остаточно се слово стає для вираження всіх його відтінків затісне*» [200, с. 79–80] [Курсив наш].

Франкове лінгвополітологічне мовомислення немовби застерігає читача від тих суперечностей, своєрідних підводних рифів, які приховують у собі терміни-політоніми, маючи здатність бути засобом маніпуляції масовою свідомістю.

Відтак декларативно позитивна дефініція політоніма далеко не завжди підтверджується суспільно-політичною практикою: «...абстрактний термін *«свобода особи, друку»* і т. ін. зовсім іще не дає інституцій, потрібних для культурного розвою на національному ґрунті, а натомість дає тисячні способи сильнішому душити слабшого» [193, с. 249].

Наведений приклад розкриває, згідно з Франковою теорією сугестії, прагматичну функцію політичного терміна, що полягає в його здатності впливати на свідомість адресата. Цей вплив стимулює когнітивна особливість політичних термінів, що синтезують у собі єдність наукової (наукових понять) та широкої побутової свідомості (загальнонародних, стереотипних уявлень про суспільну дійсність). У діапазоні функцій, які, на думку російського дослідника термінології В. Лейчика, притаманні терміну (номінативна, сигніфікативна, дефінітивна, комунікативна, когнітивна, евристична, класифікаційна) вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристика найрельєфніше оприявнюється у когнітивній, прагматичній та персуазивній функціях. Сугестивна спрямованість прагматичної функції сприяє, з одного боку, актуалізації прихованих, імпліцитних значень слова, а з другого – збагаченню системного (зокрема переносного) значення, яке в процесі мисленнєво-мовленнєвої діяльності суб'єктів спілкування (адресанта та адресанта) трансформується в актуальне, тобто в смисл. У ньому закладене світовідчуття комуніканта, його внутрішня реакція на політичні аспекти буття українського народу. Вона генерує культурологічні конотації слова, які сигналізують: смисл – категорія екзистенційна: його не вчать, а переживають, ним наповнюють життя [115, с. 24].

Смислотворчий потенціал такого типу акумулюють в собі терміни з позитивним аксіологічним ореолом. Подібну прагматичну чутливість в політичному тексті Франка виявляє, зокрема, термін *«народовець»* на позначення представників тієї політичної партії, що мала стати «невідлучною частию народу» [198, с. 190]. Щоб сконцентрувати увагу читача на смисловій значущості цього політоніма, автор вдається до дубітації. Як фігура звертання, вона допомагає виразити її сумнів у правильній інтерпретації аналізованого терміна: «Але чи

кожний же то з нас вдумався добре в значіння того слова «*народовець*», чи кожний передумав ясно консеквенції [висновок, результат, послідовність – Н. Л.] того слова, чи кожний знає, до чого воно нас зобов'язує?» [198, с. 190].

Відповідь на поставлене триєдине запитання розгортається через метафоричний образ зерна: «Називаючись демократами, ні, народовцями, ми повинні раз назавсідги сказати собі, що ми невідлучна часть народу, і то не якась верства в народі, але так-таки часть серед других частей, *зерно між зернами*. Що ми що-небудь розумієм і вчилися, се ще не повинно змінити нашої істоти, не повинно зробити нас *із зерна пшениці зерном кропиви*; се тільки зробило *наше зерно пліднішим, поживнішим, багатим в благодатні соки*» [198, с. 190]. За центральним метафоричним образом *зерна* захований символічний смисл – символ *землі*. Він розшифровується через метафоричний сценарій, означники якого передають асоціативний зв'язок між об'єктами – людиною і землею. Наведена асоціативна модель породжує відчуття органічної спорідненості («*зерно між зернами*») внутрішньої структури людини та її діяльності зі структурою землі, її рослинним світом. Звісна річ, вельми непросто вербалізувати ту смислоносність слова-терміна «*народовець*», яка на імпліцитному, прихованому рівні передається через відчуття, а тому не входить і не може входити у словникове тлумачення. Закономірність імплікативного компонента в структурі прагматичного значення допомагає зрозуміти, чому точність терміна – це той семантичний орієнтир, до якого термін постійно наближається, але в реальному комунікативно-прагматичному полі він не може сягнути верхньої межі на шкалі «точності».

Смислові перетворення є типовими для загальноновживаних слів, семантика яких слугує основою для виникнення термінового політичного значення. Воно співіснує разом з іншими лексико-семантичними варіантами полісеманта, формуючи його семантичну структуру.

Розглянемо значення і смисл слова *брат* в політичних текстах І. Франка. Пор.: «Подаємо вам тут, *брати виборці* з менших посілостей, десять рад, як маєте держатися в день виборів» [177, с. 222–224]. «Тільки ненастанна, жива стичність з

людьми може охоронити наше письменство від манівців; тільки солідарність з тим нашим бідним, сірим, але конкретним *братом* охоронить нас від абстракції і доктринерства, поведе наш національний розвій простою вірною дорогою» [191, с. 310]. У процесі переосмислення прямого значення слова *брат* «кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері» [СУМ I, с. 227] сема «родинні стосунки» трансформується у сему «світоглядна спорідненість». У результаті за лексемою *брат* закріплюється метафоричне значення «близька, своя людина; однодумець, друг», зафіксоване у словнику [СУМ I, с. 227].

Попри те, що метафоричні значення стали системними, вони не позбулися свого експресивно-сміслового динамізму завдяки притаманній значенню дифузності, тобто змінному переходу смислових компонентів значення від інтенсiональних до імплікацiональних, і навпаки. Тому та сама метафора може набувати різних смислів залежно від контексту [4, с. 75]. При цьому на мовне значення можуть накладатися енциклопедичні та ситуативні знання суб'єкта про предмет номінації, через актуалізацію яких передається його оцінне ставлення. Воно генерує так званий суб'єктивно-особистісний смисл, що формується в ситуативному контексті (вказівка на суб'єктів спілкування, соціальні ролі учасників, час, місце, умови спілкування тощо). Знаючи комунікативну ситуацію, можна вивести смисл, закладений у слові. Так, розкриваючи історію своєї габілітації на викладання української літератури у Львівському університеті й те, що їй передувало, Франко з неприхованою іронією зауважує: «Скажу тільки коротко, що відтоді ще кілька разів арештовували мене і завжди випускали на волю без судового процесу; що, незважаючи на це, я закінчив університет і навіть, на превеликий гнів деяких моїх близьких *братів-русинів*, наважився скласти з відзнакою докторат зі славістики у Відні та габілітуватися на викладання української літератури у Львівському університеті! Об'єднаній коаліції урядових сфер з інкармерованими українцями вдалося врятувати Русь від такого нещастя, яким, без сумніву, було б моє викладання. «Бійтеся Бога, як можна цього чоловіка пустити в університет! Подивіться тільки, в якому сурдуті він ходить!» Так

кваліфікував мою кандидатуру *брат* – той самий, який за свою патріотичну працю для добра Русі й Австрії одержує шість чи сім платень» [188, с. 30].

Як бачимо, у публіцистичному дискурсі слово *брат* термінізується шляхом метафоризації й набуває виразного політичного забарвлення. Цьому сприяє іронічна тональність висловлення, побудована на протилежності між планом змісту слова (прямим, буквальним значенням слова) і планом змісту висловлення (значенням мовця). Антифразис як лексичний інструмент іронії надає слову *брат* протилежної оцінно зниженої конотації, яка разом із мотивацією висловлювання визначає негативний суб'єктивно-особистісний смисл 'псевдопатріот-конформіст; корислива і лукава людина'. Позаяк такої семантичної трансформації термінізоване загальноновживане слово *брат* набуло у політичному контексті Франка, то за своїм характером наведений смисл є okazіональним, хоча типовим власне для політичних текстів письменника.

Це засвідчує й поетичне мовлення Франка. Воно особливо багате на риторичні фігури, фігури думки, словесні фігури та тропи, що по-своєму впливають на позиційну семантику терміна. Додаткові можливості для нюансування смислу політоніма створює, зокрема, синтаксичний паралелізм, де завдяки іронічному звучанню оцінні семи прямого значення можуть зазнати перекомотації. Пор.: Ти брате, любиш Русь. / Я ж не люблю, сарака! / Ти, брате, патріот, / А я собі собака. / Ти, брате, любиш Русь, / Як хліб і кусень сала, – / Я ж гавкаю раз в раз, / Щоби вона не спала. / Ти, брате, любиш Русь, / Як любиш добре пиво, – / Я ж не люблю, як жнець / Не любить спеки в жниво. / Ти, брате, любиш Русь, / За те, що гарно вбрана, – / Я ж не люблю, як раб / Не любить свого пана [179, с. 184–185].

Окреслений вище аксіологічний слід слова *брат* проступає у кожній строфі і закріплюється повторенням конструкції: «Ти, брате, любиш Русь». Зіставлення двох лексичних і контекстуальних антонімів («*Ти, брате, патріот, а я собі собака*») пронизує весь текст і формує розгорнуту антитезу, що віддзеркалює відповідні світоглядні опозиції. Цю опозиційність увиразнює апеляція до почуттів адресата через постійне риторичне звертання *брате*, у якому не можна не відчутти

уїдливого висміювання, гіркого докору (сарказму). За допомогою фігури антифразису, що програмує протилежне до прямого авторське значення, Франко розкриває механізм маніпулятивних стратегій політичної риторики псевдопатріотів. Усупереч конвенційним уявленням, «патріотичним» штампам він пропонує такий лінгвополітологічний погляд, де метафоризований термін-політонім *брат* втрачає свою первинну «братську» семантику. Так пізнається справжня, сервілістська суть «фразистого патріотизму». Неочікувана переконотація теміна-політоніма дає підстави стверджувати, що в процесі семантичної самореалізації він виконує поряд із когнітивною функцією також прагматичну й персуазивну (функцію переконування).

Варто зауважити, що оцінні нашарування в значенні політоніма *брат* мають історико-культурне походження. Вони актуалізовані у вірші «Сідоглавому», адресованого лідерові «народовців» Ю. Романчуку, який дорікав Франкові у відсутності патріотизму та рекомендував йому усунутись від громадської й політичної діяльності. Натомість любов до Русі самого «Сідоглавого», попри весь пафос, наскрізь лицемірна, бо вона асоціюється з матеріальним – світом речей («хліб і кусень сала», «добре пиво», «гарно вбрана») і розкриває у політонімі *брат* контекстуальне значення «лицемірна людина; псевдопатріот». Таку ж негативну конотацію містить у собі лексема *патріот*, що синонімізується зі словом *брат* (Ти, брате, патріот...) (контекстуальні синоніми).

Загалом суб'єктивно-особистісний смисл програмується комунікативною інтенцією адресата (осмисленою чи інтуїтивною), яка визначає внутрішню програму мовлення. Комунікативні наміри мовця можуть стати зрозумілішими, прозорішими завдяки тону висловлення. У психологічному аспекті він впливає на емоційно-психологічну сферу адресата, допомагає закріпити бажаний для мовця аргумент, а в комунікативному – посилює семантичну варіативність терміна. Ще О. Потебня зауважував: «...у нашому мовленні тон відіграє дуже важливу роль і нерідко змінює його смисл. Тільки тон дає нам можливість догадуватися про почуття, ... яке недоступне для нас з мови». Неважко здогадатися, яким буде

тональне забарвлення політонімів *брат*, *патріот* з огляду на закладений у них суб'єктивно-особистісний смисл.

Отже, термін-політонім у націєсофському дискурсі Франка співвідноситься в плані змісту, з одного боку, з інваріантним, узуальним (лексикографічним) значенням, а з другого набуває в комунікативно-прагматичному полі конкретного, суб'єктивно-особистісного смислу, який постає величиною варіативною, okazіональною.

Причиною семантичної варіативності політичного терміна, зміни його конотації є не тільки зміна контексту (історичного, культурного, ідеологічного тощо), а й національно-специфічний спосіб мислення мовної особистості. Це означає, що поряд з егоцентричним вектором у комунікативно-прагматичному полі діє етноцентричний. Його вплив загострено виявляється у тих, за оцінкою Франка, «головних термінах» [192, с. 388], що акумулюють в собі «основи національної філософії»: «*Дарвінізм, еволюціонізм, матеріалізм, детермінізм* – це головні терміни, за котрі іде боротьба і котрі вони [позитивісти – Н.Л.] силкуються переробити по-своєму як основи нової національної філософії, нових поглядів на життя, історію і штуку [мистецтво. – Н.Л.]. В ім'я тих нових окликів починається безпощадна критика старих пережитих напрямів і поглядів» [192, с. 388].

Зауважимо, що етноцентричного забарвлення набувають навіть терміни-інтернаціоналізми. Адже за кожною природно сформованою термінологією закономірно постає етнічна культура, яка задає соціуму відповідну когнітивну оптику для бачення світу і себе у світі – так звану когнітивну картину світу. Вона й зумовлює етноцентричність політичного терміна.

Як відомо, в процесі пізнавальної діяльності людина керується не лише *ratio*, а й *emotio*, передаючи своє ставлення, свою оцінку до пізнаного об'єкта. Саме через прагматику проявляється синергетика слова, коли воно в процесі комунікації стає більшим за самого себе: зафіксоване у словнику абстрактне значення збагачується смислом – чи суб'єктивно-особистісним, чи об'єктивно-соціальним. Окрім того, під час когнітивно-дискурсного аналізу потрібно

враховувати, *що* було сказано прямо, а *що* заховано в імплікатурах. Сам термін «імплікатура» пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який домислюється, недоговорений», *implication* «прихований смисл, натяк», які походять від лат. *implicatio* «заплутаність» [153, с. 144]. Якраз в імплікатурах приховано багато смислових можливостей слова.

Висновки до розділу 1

Комплексний, динамічний та антропоцентричний розгляд терміна уможливорює дискурс як найважливіша категорія комунікації. Тож пізнання особливостей Франка-термінознавця та термінотворця буде адекватним, якщо характеристику створеної й реалізованої ним теорії терміна здійснювати на основі когнітивно-дискурсного підходу. Він дає змогу уникнути абсолютизації чи то дескриптивного, чи логічного (нормативного) принципів у характеристиці цієї мовної одиниці. Отже, когнітивно-дискурсний підхід до оцінки мовних явищ, розуміння мови як живого організму («мова росте елементарно – разом з душею народу») є визначальним для лінгвофілософського мислення Франка як мовознавця-антропоцентриста. За його поглядами на природу наукової мови та її невід'ємного семантичного ядра – терміна віднаходимо ті ідейно-концептуальні ембріони, які успадковані новітніми інтердисциплінарними науками: когнітивною лінгвістикою, теорією комунікації, лінгвополітологією.

За І. Франком, у наукову аргументацію поряд із раціонально-логічним трактуванням змісту терміна закономірно вплітаються прагматичні акценти. Вони апелюють до емоційно-оцінної сфери адресата, його уявлень та почуттів, тобто об'єктивізм вченого іде поряд із талантом публіциста. Цей синтез мовної концептуалізації дійсності особливо виразно виявляється у політичному дискурсі І. Франка.

Оскільки в політичному дискурсі основна інформація сконцентрована в термінах-політонімах, то вони одночасно з *комунікативною* та *інформативною* (референтною) функціями виконують також *персуазивну* (функцію переконування). Обґрунтована Франком теорія сугестії методологічно суголосна

із вузловим постулатом сучасної теорії комунікації, яка стверджує: важливо не так те, що говорить, а те, *що відбувається у свідомості адресата, його світогляді*.

Пізнаючи багатовимірність створеного Франком «політичного світу», маємо нагоду простежити, як системне (лексикографічне) значення терміна-політоніма збагачується новими смисловими нюансами, оскільки зазнає впливу і комунікативного (мовленнєвого і ситуативного) контексту, і суспільно-політичної атмосфери часу, його ідеологічних та культурних домінант, відбитих у когнітосфері Франка. У результаті термін-політонім набуває ідеологічної й етнокультурної детермінованості, відбитої в триєдиному прагматичному (конотативному, емотивному, імплікативному) значенні. Неодновимірне прагматичне наповнення політичного слова породжує його семантичну варіативність.

Розділ 2. Іван Франко і проблема модернізації українського мовно-культурного простору наприкінці XIX – на початку XX ст.

2.1. Вплив націософського дискурсу мислителя на формування української мовної особистості нового типу

Особливістю українського культурно-мовного простору в час, на який припадає мисленнєво-мовленнєва діяльність І. Франка, була його розірваність, фрагментарність, спричинена функціональною неповнотою бездержавної української культури загалом і української мови зокрема. Як наслідок, українська мовна картина світу дофранкового періоду – консервативна, заархаїзована, позаяк відображала спосіб світосприйняття і світобачення передусім селянина – здебільшого малограмотного чи неосвіченого. Мовна концептуалізація суспільного буття як сукупність прийомів його семантичного відображення потребувала якісно іншої аксіологічної оптики світобачення, якісно іншого культурного смислотворення, якісно іншої поведінки етносоціуму, зокрема комунікативної. З огляду на словоцентричність української культури (П. Куліш, Г. Кониський, М. Драгоманов, І. Франко, Леся Українка) назріла і перезріла потреба суттєвої культурно-мовної еволюції українського комуніканта, а в цьому річищі – системної і систематичної кристалізації національної культурної ідентичності. Історичну місію реструктуризації українського культурного простору, його інтеграції у загальноєвропейський контекст повинна була виконати українська інтелігенція, яка, за оцінкою І. Франка, «далеко більше, ніж простий народ, відчуває оточуючі її обставини *політичні* (підкреслення І. Франка), більше кермується ними в своїй письменській діяльності» [185, с. 42]. Відтак саме на неї була покладена «велика історична задача... – здвигнення нашої національної будови в усій її цілості» [204, с. 404]. Потребує взаємодії народу та інтелігенції засвідчують метафоричні образи, де народ подано як «*родиму скалу*», а інтелігенцію – як «*сталь*». На такому образному тлі відбувається їхня взаємодія: «Народ єсть тая *родима скала* на око холодна і пасивна. Але во внутрі її дримають іскри великого вогню. Треба доброї *сталі*, треба смілої і совісної праці, щоби з того каменю викресати іскру. Такою *сталлю* повинна стати інтелігенція»

[203, с. 317]. Той же мотив співпраці інтелігенції та народу з провідною роллю першої розвивають інші позитивні метафори: *«невідлучна часть народу»*, *«часть серед других частей, зерно між зернами»*, *«культурна і освітня закваска»*; *«Інтелігенція повинна жити з народом і між народом не як окрема верства, але як невідлучна часть народу... Вона повинна, як та культурна і освітня закваска, пройняти весь організм народу і привести його до живішого руху, до поступового зросту »* [197, с. 148]. Франкова візія інтелігенції створювала цілісну концепцію становлення справді національної інтелігенції. Лише така інтелігенція могла стати репрезентантом національної мовної особистості нового типу на історичному етапі націєтворення.

На перший погляд, поняття *мовної особистості* є набутком сучасної лінгвістики (вперше було сформульовано в книзі В. Виноградова «О поэтическом языке», 1980), однак його глибинний зміст історично вкорінений в ту антропоцентричну парадигму, витоки якої простежуємо ще в мовній проблематиці В. фон Гумбольдта (людина і народ, мова і розуміння, мовне світобачення і дух народу; взаємодія і свобода) та його послідовників, зокрема в лінгвофілософській думці І. Франка. Антропоцентричний підхід до трактування мовних явищ базується на тріаді *культура-свідомість-мова*, епіцентром якої є, звичайно, людська свідомість. Наявність національно-культурної домінанти у структурі свідомості мовної особистості (на чому зупинимося нижче) дає підстави говорити про побутування культурно зумовленого мовного типу, репрезентантом якого виступає народ, група чи окремий комунікант. Адже індивідуальна, культурно зумовлена своєрідність мовної особистості проявляється саме в комунікації, у конкретному комунікативно-прагматичному полі.

Як засвідчує логіка історії, адекватну відповідь на історичний виклик спочатку знаходить дуже вузьке коло носіїв певної доктрини – зазвичай, зі сформованою національною інтелектуальною ідентичністю. Вони виробляють ту форму суспільної свідомості, що згодом поширюється на решту суспільства. У результаті в надрах народу визріває прогресивна спільнота, яка стає ядром і

рушієм націє- і державотвірних процесів, перетворюючи етнічну масу в окремішнього суб'єкта історії.

З погляду теорії комунікації цього суб'єкта можна кваліфікувати як національну комунікативну особистість, фундаментальною властивістю якої є національне самоусвідомлення й самовизначення. Найвиразнішим ментально-комунікативним втіленням цих категорій є інтелігенція. Сама вона має напередодні приходу «великої доби» виконати своє історичне призначення: «Як люди, обдаровані свідомістю і даром думки, ми всі повинні про се думати, думати більше і інтенсивніше, ніж про все інше, що нас цікавило досі. Бо приходить велика доба, і горе нам, горе нашій нації, коли велика доба застане нас малими і неприготованими» [204, с. 402].

Репрезентантом національної комунікативної особистості може бути як окремий комунікант, так і культурно зумовлений тип комунікантів. На такій кореляції варто наголосити, бо тут спостерігаємо ментально глибинну природу взаємодії людини і соціуму, оскільки «воднораз із однаковою мовою вони повинні набути схожості в моралі та мати спільний (або національний) характер поруч зі своїм власним, притаманним кожному окремому індивідові» [153]. Специфіка базових домінант національного світобачення рельєфно виявляється у національній комунікативній поведінці як вияві специфічного комунікативно-психологічного феномену.

Включена в дискурс, комунікативна особистість водночас творить його, формуючи навколо себе комунікативно-прагматичний простір. Цей простір організований як силове (енергетичне) поле зі своїм центром (адресантом) та периферією (адресатом) [153, с. 80–81]. Це означає, що в дискурсі втілюються індивідуальні психологічні особливості мовців, їхні почуття, бажання, мотиви, наміри, ідеали, знання тощо. Ці внутрішні прояви, за Франком, «Вашого власного «я» [204, с. 401] структуруються в ієрархічній моделі мовної особистості, яку, на думку Ю. Караулова, формують три рівні: *прагматично-мотиваційний* (охоплює мету, мотиви, почуття, інтереси, установки та інтенції, тобто ситуативний досвід), *когнітивний* (охоплює інтелектуально-аксіологічну сферу особистості, її картину

світу, систему цінностей, тобто соціальний досвід) і *вербально-семантичний* (лексикон особистості, її вербальний досвід) [66, с. 246].

У процесі творення комунікативно-прагматичного поля мовна особистість трансформується в комунікативну, виявляючи себе в трьох параметрах: функціональному, когнітивному, мотиваційному. Звісна річ, основним і базовим є мотиваційний. Він визначає спрямованість певних видів діяльності, зокрема когнітивної та комунікативної, їхній результат.

Особливої ваги в мотиваційному спектрі комунікативної особистості набуває почуття обов'язку. Власне на ньому загострює увагу І. Франко в «Одвертому листі до галицької української молодіжі»: «Ви, молоді приятелі,... чи подумали Ви про значення тих подій для нашої нації, для нас усіх, для кожного з нас особисто? Адже ж всесвітня історія не історія героїв, а історія масових рухів і перемін; а ми ж кожний особисто хіба не часть тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни? Чи подумали Ви над сим, куди можуть повести нас ті рухи, якою луною в особистім житті кожного з нас можуть відбитися ті переміни і які обов'язки на кожного з нас накладає теперішня хвиля?» [204, с. 401–402].

Звернемо увагу на комунікативний кодекс, якого дотримується І. Франко у формуванні особистості нового типу. Ключові слова у зверненні – «*ми*», «*кожний особисто*», «*кожний з нас*» – вказують на те, що, прагнучи досягти взаєморозуміння, реалізувати свою комунікативну мету і намір, адресант дотримується найголовніших принципів спілкування – кооперації та ввічливості. Вони дозволяють вбачати в кожному із адресатів комунікативну особистість із власним «я», що водночас є «частю тої маси, яка сими подіями покликана до руху та переміни» [204, с. 401]. Намагаючись загострити в українській інтелігенції почуття обов'язку, Франко прагне розкрити значущість образу свого співрозмовника, його історичну місію в національному поступі. Довірливу, приятельську атмосферу спілкування з галицькою молоддю, у якій мислитель хоче бачити новий тип мовної особистості – національно гідної й культурно соборної, з'єдиненої – передає куртуазний (витончено ввічливий) і водночас

імперативний тон звертання: «Перед Вами стоїть задача й обов'язок – віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам. Чи і наскільки ми почуємося до того обов'язку, чи і наскільки совісно, розумно, обдуманно візьмемося до його сповнювання, від того буде залежати в дуже великій мірі наша будущина яко нації, здібної зайняти місце в хорі інших культурних націй» [204, с. 404].

Орієнтиром у духовному й інтелектуальному поступі мовної особистості мають стати культурні ідеали. Вершинним ідеалом Франкової аксіологічної (ціннісної) системи був «ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним» [201, с. 285]. Мислитель вказує на велику екзистенційну силу таких ідеалів, які навіть «поза межами можливого» [201, с. 284] «можуть повставати, можуть запалювати серця широких кругів людей, вести тих людей до найбільших зусиль, до найтяжчих жертв, додавати їм сили в найстрашніших муках і терпіннях...» [201, с. 284]. Націєтвірними прагненнями мають бути наснажені передусім пасіонарії-інтелектуали – особистості «великих умів і великих серць», які «розігрівали мільйони сердець, будили рух, благородне змагання в мільйонах душ» [201, с. 294]. Іншими словами, вони змінювали ментальні стереотипи народу, раціонально-ірраціональні вектори його внутрішнього світу, що визначає національно-екзистенційну самотність.

Характеризуючи такий спосіб бачення світу і себе у ньому, власне духовно-практичної діяльності людини, комунікативна лінгвістика оперує поняттям *сильної мовленнєвої особистості*. Вона має інтегративний, цілісний характер і синтезує в собі низку взаємопов'язаних ознак: енергію думки, що втілена в «енергію» слова; широту мовленнєвої (дискурсної) діяльності як результат здобутих знань; вміння висловлювати інтелектуалізований зміст у демократичній формі, враховуючи, зокрема, «живу реакцію на «живе слово»; розвинуту рефлексивність, аналітизм мислення; вміння відповідати за «словесний вчинок» [79, с. 20–21]. Як бачимо, характеристика сильної мовленнєвої особистості має історичну (діахронійну) та культурологічну зумовленість і водночас містить позачасові, «абсолютні» ознаки.

Поняття *сильної мовленнєвої особистості* наповнюється конкретним змістом у проекції на багатогранну постать І. Франка, чия мисленнєво-мовленнєва діяльність максимально «унаочнює» названі вище системотвірні параметри й водночас виходить за її межі. Він глибинно знав, «як много важить слово» [181, с. 72] і сформулював у собі «занадто великого ворога порожніх фраз» [188, с. 31]. Він був речником свого покоління, своєї епохи і водночас критиком і цієї епохи, і ментальних вад соціуму, якого як «син народа, що вгору йде», прагнув бачити «у народів вольних колі» [182, с. 214]. Зрештою, у культурно-політичному бутті українства Франко став явищем епохальним. Тому його комунікативна поведінка – це своєрідний комунікативний кодекс честі, бо у створеному цим великим чоловіком комунікативно-прагматичному просторі постійно резонують інтелектуальна свобода, проникливий аналітизм, відданість правді і неприйняття запопадливої провінційності, сервілізму перед «власть імущими». У нього було мало друзів у середовищі «офіційно-порядної» галицької публіки, серед офіційних лідерів громадського руху: він не вписувався в їхнє загерметизоване коло, бо постійно ганив за лінивість й примітивність, провінційність і самозадоволення та волав про посилену дисципліну духу [6, с. 11]. Не міг викликати захоплення і створений Франком ментальний портрет «патентованих патріотів»-русинів: «Так мало серед них знайшов я справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи, що справді не знаю, за що я мав би їх любити, незважаючи навіть на ті тисячі більших і менших шпильок, які вони, не раз з найкращим наміром, вбивали мені під шкіру» [188, с. 30].

Бачимо перед собою справжнього духовного провідника нації, який не боявся йти проти течії та зберігав у різних випробуваннях долі стоїцизм духу, часто підживленого гіркою іронією.

Зазначимо, що ставлення І. Франка до інтелігенції було неодноримим і потребує особливо уважного осмислення. В основі – завжди критично-аналітичне, воно зумовлене засадами його світогляду, які в процесі ідейних пошуків і під впливом віянь часу зазнавали змін. На шляху світоглядної еволюції він проходив

через різні етапи: «романтичний», «соціалістичний», «позитивістський» і нарешті «ідеалістичний» [5, с. 169–170]. Зміни у світогляді І.Франка, що відбувалися в постійній борні «з самим собою», накладали відбиток на зміст оцінок тогочасних суспільно-політичних рухів, рушієм яких виступала інтелігенція. Його критичні характеристики стосуються як традиційних галицьких ідеологій москвофільства і народовства, так і новітніх доктрин: європейського лібералізму, а після світоглядного перелому – соціалізму й позитивізму. Пошук якісно нових ідейно-духовних основ для утвердження й розвитку нації, попри супровідні ідеологічні метання, які М. Драгоманов називав «скоками», вів і все-таки привів Франка до завершального періоду його потужної когнітивно-комунікативної діяльності – ідеалістичного (або націоналістичного). Саме на цьому етапі спостерігаємо інтенсивне й усебічне творення проекту модернізації української культурної ментальності. Саме на цьому етапі бачимо постійне звертання І. Франка до європейської філософської думки ідеалізму й здобутків психологічної науки. Вони мали прислужитися формуванню і становленню якісно іншої, власне національної мовної особистості, найповнішим втіленням якої повинна б стати інтелігенція.

Прообраз мовної особистості нового типу постає в працях націософського спрямування: «На склоні віку» (1901), «Поза межами можливого» (1900), «Ukraina irredenta» (1895), «Одвертий лист до галицько-української молодезі» (1905), «Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова» (1906) та ін. Відтак нового, націософського забарвлення, відповідно до викликів часу, набувають і ментальні орієнтири національної мовної особистості. Вони – першоумова і першооснова національного поступу, бо, за Франком, «осущення... ідеалу національної самостійності» залежить «тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього» [201, с. 285]. З цією метою мислитель розгортає перед інтелігенцією цілісний проект національної ментально-культурної модернізації: «...Щоб слово сталося ділом, треба поперед усього, щоб наша інтелігенція була інтелігенцією, щоб позбулася своєї тісноглядної котерійності [групівщини – Н. Л.] та кастової зарозумілості. Треба духа толеранції і вирозумілості для відмінних особистих

переконань, бо без такої виrozumіlostі не можлива ніяка широка організація. Треба духа свободи і любові до правди та до народу в публічній дискусії. Треба докладного і ненастанного пізнавання потреб і бажань народу. Треба щирого, безоглядного здруження з народом. Треба скільки можна закидати пусті формальності, ведучі до пустих спорів, а цінити діло не по формі, а по змісту. Треба не викликати ворогування і якої-небудь виключності в ділах національних та релігійно-обрядових...» [198, с. 202].

Як бачимо, проект наснажений здоровим національним оптимізмом, візією новітнього ментально-культурного поступу. Повтор ключового слова *треба* надає аргументації автора характеру перформативності (спонуки до дії) і нагромадженням односпрямованих характеристик політичної ситуації утворює ампліфікаційний ряд. Позаяк комунікативне звернення автора адресоване так званій *цільовій аудиторії* – інтелігенції, то, прагнучи зацікавити її націєтвірними вартостями та цілями, ритор закономірно використовує спеціалізовані мовні та ідеологічні ресурси. Вони увиразнюють лінію його комунікативної поведінки. Як досвідчений публічний промовець-націєтворець, Франко усвідомлює стартову різницю поглядів інтелігенції та народу і прагне духовно зблизити їх. Національній комунікативно-психологічній взаємодії мають послугувати окреслені конструктивні засади «безоглядного здруження». У своїй аргументації автор не вдається до дешевого популізму, до загравання з аудиторією шляхом так званого комунікативного погладжування чи маніпуляції її свідомістю, що часто спостерігаємо в риторичному дискурсі сучасних політиків чи громадських діячів. Стислість націософських підсумків мислителя показова: Франко майстерно послуговується методами і диктату, і адаптивного вслуховування в голос «щиро мислячих русинів» [198, с. 203]. Творячи з них «свою» аудиторію – інтелектуалізовану, свідому своєї пасіонарної місії, автор виявляє до неї толерантне і прихильне ставлення: «...Яка буде доля мого проекту, – я думаю, що осущення його не представляє надто великих трудностей, а zarazом обіщує величезні користи, і то в недовгій часі. Треба тільки доброї волі, доброго розуму і доброї діяльності. Чи найдуться ті три добрі речі у нашої інтелігенції – в тім

питання» [198, с. 202]. І завершує мислитель своє комунікативне звернення «в надії, що вони таки, хоч, може, не в такій мірі як треба, а все ж найдуться...» [198, с. 203].

Крізь призму запропонованого Франком проекту спостерігаємо виявлення і формування спільних референцій автора й адресата. Такий двобічний процес психологічно-мовленнєвої взаємодії, коли цільова аудиторія (інтелігенція) змінюється в міру того, як ритор виявляє готовність і здатність ставати її духовним спільником, у риториці кваліфікується як явище ідентифікації. Політично-національна ідентифікація мала послугувати підґрунтям для вироблення спільної світоглядної бази, а в результаті – для утвердження національної самосвідомості як невід’ємної ознаки національно-культурної ідентичності. Адже націю як політично реалізовану спільноту творить передусім культура. Модерні слов’янські нації та держави спочатку поставали саме як культурницькі проекти. Невипадково Франко актуалізує націософську думку письменника, одного з організаторів національно-визвольного руху 60-х років у Чехії Яна Неруди: У зорях небесних великий закон / Написаний, золотолитий. / Закон над закони: свій рідний край / Над все ти повинен любити [201, с. 284].

Мовна ситуація в Україні та в Чехії кінця XIX – початку XX ст. унаслідок їхньої тривалої бездержавності мала типологічну подібність: якщо чеською мовою говорили здебільшого селяни, бо чеська інтелігенція була згерманізована, то українська інтелігенція теж була вражена «своїм» мовним дуалізмом: «gente Ukrainus, nationale Russus (Polonus)», тобто: за походженням – українець, за національністю росіянин чи поляк.

Світло в кінці тунелю бездержавності мали запалити пасіонарні інтелектуали. Їхня боротьба за відродження мови, освіти, історичної пам’яті на першому етапі націєтворення сприяла б пробудженню національної самосвідомості, кристалізації національної культурної ідентичності, а потім з історичною закономірністю переходила б на вищий рівень – від культурного самоутвердження до політичного. Невипадково нацією називають «політично організований народ», «історичний народ» [131, с. 51], який має або прагне мати

свою державу. У Франковому проекті модернізації українського суспільного буття чітко окреслено шлях трансформації від культурного народу до політичного організованого народу – нації, де особливу надію покладено «на серйозних, свідомих і статочних *мужів* [курсив наш – Н.Л.], повних любові до свого народу і здібних виявляти ту любов не потоками шумних фраз, а невтомною тихою працею. Таких *мужів* потребує кожда нація і кожда історична доба, а вдвоє сильніше буде їх потребувати велика історична доба, коли всій нашій Україні перший раз у її історичнім житті всміхнеться хоч трохи повна горожанська і політична свобода» [204, с. 409]. Неважко вивести підтекст, що така свобода може усміхнутися нації тільки у власній державі.

Наведена вище цитата є виразною ілюстрацією до слова *муж*, яке СУМ фіксує з політичним значенням: «Державний, науковий, громадський і т. ін. діяч» [СУМ IV, с. 820]. У націєсофському дискурсі І. Франка позитивне конотативне забарвлення політоніма *муж* посилюється епітетами *серйозний*, *свідомий* і *статочний*. Такими мужами – ідейними послідовниками Каменяра – виявилися пасіонарні інтелектуали 20-их рр. ХХ ст. Це засвідчує, зокрема, факт культивування ними громадянського обов'язку як національного імперативу. Ці вчені (мовознавці, літературознавці, історики, філософи та ін.) всіма силами свого таланту сприяли національно-культурному відродженню 20-их рр., не маючи особливих ілюзій щодо декларованої політики українізації, яка згодом трансформувалася у боротьбу «на мовному фронті». Так, Є.Тимченко в листі до В.Гнатюка застерігав: «Не ідеалізуйте нашу державу. Це ще в певній мірі фікція. Влада в московських руках, і ми весь час боремось, щоб одного чудового ранку не опинитись в руках «єдиної, неделімої». Хто буде боронити українських інтересів, коли на чолі держави «чужі люде». У всякім разі не будьмо песимістами, працюймо усіма силами, наслідки будуть!». І хоч невдовзі переважна більшість найвидатніших учених, культурних діячів стали жертвами політичних репресій, а їх імена були вилючені з історії української науки і культури, вони своєю чесністю, жертовністю й самопосвятою явили в духовному просторі українства той «каменярський» тип особистості, що навітлений у візії І.Франка: Ми знали

се, і в нас не раз душа боліла, / І серце рвалося, і груди жаль стискав; / Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла, / Ані прокляття нас не відтягли від діла, / І молота ніхто із рук не випускав [178, с. 68].

Усупереч домінантній деформаторській тенденції представляти українське суспільство на зламі XIX – XX ст. як малосвідоме, політично пасивне, в Галичині цього періоду поряд із національним культурно-мовним будівництвом спостерігаємо активізацію політичного руху: «серед народа розбуджено апетит до просвіти, до духовного і політичного життя» [213, с. 222]. Його змістом ставало витворення в умовах бездержавності української політичної нації як окремішнього суб'єкта історії в «народів вольних колі». Це було очевидним тоді і ще більше увиразнилося з часом: «Західна вітка українського народу ще у XIX ст., – розмірковує Я.Дашкевич, – глибоко ввійшла в європейське суспільство, існувала політично структурована нація (краще структурована, ніж тепер), яка, незважаючи на різні політичні течії і напрями, вся від першої чверті жила єдиним бажанням: утворити незалежну Українську державу» [41, с. 8]. Наріжним каменем українського політичного мислення став Франків імператив: «В нашій хаті наша воля, а всім зайдам зась» [210, с. 46].

Справді, духовний діалог не має часових меж. Саме Іван Франко разом з Лесею Українкою виявились предтечами творців національно-культурної революції – «Розстріляного Відродження» 20-их. Ожививши організм української культури «ін'єкцією європеїзму», вони безпосередньо підготували поворот українського суспільства до реінтеграції в європейський культурний світ. Пізнання цього світу і себе у ньому нині не менш актуальне, ніж тоді. Воно увиразнить розуміння власної культури, власної історії, національної ідентичності загалом.

2.2. Франкова «школа політичного думання» і становлення української лінгвополітології

Проблема дослідження політичного буття народу крізь призму його мови є багатовимірною і потребує комплексного, міждисциплінарного підходу. У

парадигмі «кооперованих» антропоцентричних наук – як «здвоєних» (етнолінгвістика, психолінгвістика), так і «строєних» (етнопсихолінгвістика, етнолінгвокультурологія) – чільне місце посідає лінгвополітологія (або політична лінгвістика). Її провідне завдання – об’єктивно описувати й інтерпретувати лінгвополітичний стан соціуму, за особливостю політичної комунікації досліджувати специфіку політичного мислення, взаємодію мови, ідеології та влади, її мовну політику тощо, загалом – відповідати на реальні запити суспільства у політичній сфері спілкування. З квінтесенцією цієї інтердисциплінарної науки, що виникла на межі політології й лінгвістики, методологічно перегукується узагальнення Франка, яке можна вважати засадничим для української лінгвополітології: *«...Всяке теоретизування, а особливо публіцистичне, має значіння тільки тоді, коли являється висловом, виясненням тих інтересів, тих почувань, течій, які наклюнулись або наклюнуються в суспільності, і без найтіснішого контакту з життям те розумування робиться сірою, безплідною доктриною...»* [201, с. 279]. Треба було володіти Франковим зором політичного аналітика, рефлексією соціального мислителя й талановитим пером публіциста, щоб сформувати стратегічну лінію цієї міждисциплінарної науки.

Іван Франко у своїх літературно-критичних працях, особливо наприкінці XIX – на початку XX ст., багато уваги приділяв проблемі національного самоусвідомлення, запорукою якого є мовно-культурне становлення комунікативної особистості (людини, нації, що є «колективним індивідом», «збірною особистістю»). У процесах націєосмислення та націєтворення мислитель важливу роль відводить так званій «неполітичній культурі», наголошуючи, що «само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неполітична культура – се *contradaktio in adjecto* (внутрішня суперечність – Н. Л.) [201, с. 281]. Позаяк український соціум через бездержавність тривалий час належав до «неісторичних» етносів, а тому перебував у ситуації колоніальної залежності від влади чужих держав, то в політичному дискурсі Франка аналітично й об’єктивно

схарактеризовано мовну політику (мотиви й характер) чужих панівних режимів, мову влади, її функції, «мовні ігри» політиків, їхнє маніпулювання словами, закамуфльоване «фразистим патріотизмом» [199, с. 206]. Аналіз цих та інших питань українського політичного дискурсу продовжено у студіях сучасних лінгвістів – як вітчизняних (С. Єрмоленко, Н. Кондратенко, Л. Павлюк, Я. Радевича-Винницького, Г. Яворської), так і представників української діаспори (Б. Гарасиміва, В. Поморського та ін.).

У часи Франка (і не тільки тоді) перешкодою для національного мовно-культурного становлення була проблема національної ідентичності: «Хто ми? Чийх батьків? Ким і за що закуті?». Та й не завжди когнітивний аспект ідентичності (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами) узгоджувався з емотивно-аксіологічним аспектом (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього) і часто призводив до роздвоєння самототожності людини (етносу): за оцінкою Франка, *gente Ukraini, natione Russi* [204, с. 403] (тобто: за походженням – українець, за національністю – росіянин) – на Наддніпрянщині; *gente Rutheni, natione Poloni* (за походженням – русин, за національністю – поляк) – в Галичині. Іншими словами: національна амбівалентність відплачувала спольщенням чи помосковщенням певної частини українського соціуму, передусім – інтелігенції, позбавляла її національного обличчя. Адже фундаментальною властивістю мовної особистості (людини, етнічної спільноти) є здатність до національного самоусвідомлення і самовизначення у процесі суспільної та комунікативної діяльності, де засобом особистісного (індивідуального) чи спільнотного (власного етносові, субетносові, стратумові тощо) позиціонування є етнонім. Як засіб національної самоідентифікації (*лат. identificare* «ототожнювати»), він набуває для людини особливої значущості, без якої вона не мислить себе як особистість, споріднену з власним народом. Вибудовуючи своє буття у поліетнічному світі відповідно до внутрішньої природи, мовна особистість тим самим зберігає свою автентичність, незважаючи на зовнішні (політичні, соціальні, культурні, мовні тощо) несприятливі чинники. Зіткнення з ними змушує мовну особистість розв'язувати

одну зі стрижневих екзистенційних проблем – проблему політичної свободи, відповідальності й вибору.

У різноетнічних суспільствах, багатонаціональних державах підлеглий народ зазнає постійного тиску народу, який є в державі панівним (титульним) і повною мірою використовує своє право на владу, монополізуючи різні сфери, зокрема мовно-культурну. Відомо ж: чия влада, того й мова. Унаслідок мовно-культурної нерівноправності, «освяченій» відповідною ідеологією в політичній сфері спілкування, виникли явища дифузної ідентичності (байдужих до неї «хохлів») та неадекватної ідентичності (ворожа налаштованість до неї «малоросів») [131, с. 223, 226]. Критично відповідаючи на гостро екзистенційні питання «І чом у нас відступників так много? І чом для них відступництво не страшне? Чом рідний стяг не тягне їх до свого? [182, с. 88], Франко прискіпливо аналізував мову політиків, особливості їхніх маніпулятивних стратегій і тактик, роль і характер імплікацій у політичній сфері спілкування. Та найбільше переймався мислитель плеканням зрілої мовної особистості (людини чи народу) – національно свідомої, освіченої, державотворчої, особливі надії і сподівання покладаючи на інтелігенцію. Чим сильніше він апелював до «усвідомлювання того народу в його національних, політичних і горожанських правах [214, 249–250], тим різкіше осуджував «наш голосний фразеологічний та в більшій частині нещирий, бо ділами не попертий патріотизм...» [204, с. 406]. Франко занадто добре знав людську натуру «патентованих патріотів» [188, с. 31], пафосна риторика яких накидувала масовій свідомості, схильній простодушно сприймати все «на віру», політично угодницькі, сервілістські гасла-приманки. Вони мали двоїстий характер, бо прикривали егоїстичну «байдужість до важних загальних справ» [188, с. 407]. В «Одвертому листі до галицької української молодезі» такий тип комунікативної поведінки Франко оцінював семантично місткою лексемою-композитом з прозорою внутрішньою формою «пустомельство» [188, с. 407]. Противагою духовній ледачості, безхарактерності, безкритичному сприйняттю суспільного життя має стати громадянська свідомість адресата: «Наша масова інерція, що приймає безкритично слова тих, які сим чи іншим

припадком були поставлені «на чоло народу», стали послами, професорами, головами товариств і т. і., мусить уступити місце живій, критичній праці думок і готовності – все і всюди подати й свій голос у загальній справі, виконувати діяльно, на власне ризико, але з повною свідомістю своє горожанське право» [188, с. 406].

Це потребує від української спільноти духовної мобілізації, внутрішньої готовності стати вище від власного «простого хлопського розуму» [т. 45 : 278 Поза межами]. Бо «простий хлопський розум» не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом у жаднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої критики. Та се вже звісна людська слабкість..., що хоча ми в справах математики, фізики, медицини та астрономії «простому хлопському розумові» не признаємо ніякої компетенції, то в справах суспільного життя, політики, соціології дуже часто покликуємо сей «простий хлопський розум» як свідка або навіть суддю» [201, с. 278].

Франкове лінгвополітичне вчення було реакцією на виклики самого життя українського народу, його прагнення знайти «поза межами можливого» свою стежку до «осушення... ідеалу національної самостійності» [201, с. 284]. Для цього слід було розв'язати цілий вузол проблем, зокрема лінгвополітологічних, які штучно, зі спритністю політичних шахраїв створювали прихильники «простого, здорового розуму». Франко розкриває примітивну, облудну сутність міфологеми «*простий, здоровий розум*», якою послуговувалися у своїх «мовних іграх» політики різного ґатунку. Володіючи багатим арсеналом комунікативної мімікрії (зовнішньої і внутрішньої), вони маніпулятивно жонглювали «*жолудковими ідеями*» [201, с. 278], щоб затінити і витіснити ними з пробудженої свідомості українства ідеал політичної самостійності. Тож Франко-лінгвополітолог пропонує придивитися «з чисто методологічного погляду тому питанню, а радше сувоєві тих питань, які були підкладом згаданої газетярської політики» [201, с. 279].

Для характеристики маніпулятивних «мовних ігор» політиканів публіцистичне перо Франка не шкодує іронічно-саркастичних оцінок, якими

пронизана їхня комунікативна поведінка: «Нема нічого забавнішого, як бачити наглі перескоки з одного становища на друге у прихильників «простого, здорового розуму». Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «жолудкових ідей», – а завтра глянь! Самі вони проти ідеалу політичної самостійності виточують як першу гармату – ті самі жолудкові ідеї... «Наш народ бідний, його визискують усякі лихварі і здирці. Рятуймо свій бідний народ, підносім його економічно, а не гаймо часу на пусті мрії про далекі, до зреалізування неможливі ідеали». А післязавтра ті самі люди для потреб хвилевої полеміки знов змінять фронт і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї – і нічого собі» [201, с. 278].

Наведений текст є ілюстрацією семантичного простору гри, у якому реалізуються типові для політичного дискурсу функції – емергентна і функція комунікативної мімікрії. Перша – емергентна – особливо рельєфно проявляється на рівні масової комунікації, коли адресантом (мовцем) є окрема особа або так званий *колегіальний комунікант* (партія, блок чи, як в окресленій конситуації, «*прихильники «простого, здорового розуму»*»), а адресатом – народ. У такому комунікативно-прагматичному полі масовий адресат (народ) пов'язує свої наміри, сподівання, прагнення із тими, які «були поставлені «на чоло народу» [204, с. 406], ототожнюючи їх більшою чи меншою мірою з собою. Адже своєю ідеологією та діяльністю очільники народу мали б сприяти забезпеченню його інтересів у різних сферах суспільного буття: політичній, економічній, соціальній, культурній тощо. Відтак у своїй риторичі вони часто вдаються до ключових узагальнень на взірець *ми, наші виборці, наш народ* тощо. Політичні примовки «*наш народ бідний*», «*рятуймо свій бідний народ*» із позірно артикульованою гуманністю створюють ілюзію комунікативної емпатії. Як наслідок, міфологізований узагальнений комунікант виконує, з одного боку, об'єднувальну функцію, з другого – власне емергентну: звести всі комунікативні акти, всі висловлення до одного «середньостатистичного» – ніби спільного для всіх адресатів (народної маси). Орієнтованість політичної мови на масового адресата,

її пристосування до змін, які переживає суспільство, призводить до семантичного розмивання політичних термінів. Такої семантичної деспеціалізації зазнав, зокрема, політонім *народ*, ставши компонентом різних ідеологем.

Емергентна функція, локалізована в політонімі *народ*, перебуває в синкретичних відношеннях із функцією комунікативної мімікрії, коли адресант-політик (партія, блок тощо) прагне приховати свої справжні наміри. У таких випадках досить часто повідомлення має маркери однієї функції, однак насправді виконує іншу. З цього погляду у теорії комунікації розмежовують такі типи комунікативної мімікрії: *авторську* (комунікант видає себе за когось іншого) й *функціональну* (за декларованою метою приховується справжня) [68, с. 99–105]. У реальному політичному дискурсі можемо спостерігати одночасну дію цих функцій, що і засвідчує наведена вище політична, точніше – політиканська риторика популістів. Пропагований ними егоїстично-матеріалістичний культ «шлункових ідей» підміняв екзистенційно стратегічну мету – національну самостійність. Він пропонував народові стати ситим, але не вільним, а тому вів у політичне небуття.

Таку ж деструктивну функцію подвійної мімікрії (авторської та функціональної) виконувало галицьке москвофільство як різновид малоросійства. Під маскою миролюбної риторики воно насаджувало, за оцінкою Франка, «безмірний зріст сервілізму та чинопочитання серед інтелігенції, яким вона щосили старалася заражувати й народні маси» [195, с. 80]. Фарисейську суть «різномастої купи людей, у яких спільною підставою акції являється хіба спільна ненависть до свого рідного, спільна невіра в органічний зріст народу і його свідомости, погоня за особистою кар'єрою і спільна дволичність та безхарактерність», розкриває характерний вірш «Мир вам, браття, всім приносим», що на 30 років став своєрідним пісенним славнем-програмою для значної частини галицьких інтелігентів. Політичний смисл, що набуває слово *мир* у цій пісні, стане виразнішим, якщо звернемо увагу на морально-психологічну характеристику, яку дає Франко москвофільській ідеології та її літературному апологету Івану Гушалевичу – автору «темного слова» [194, с. 7–73]: «Гушалевич

сим разом оказався рідною дитиною свого часу – не бурливого 1848 року, а гнилої доби попередніх літ, ...оказався навіть віщуном, віднайшов у серці руського інтелігента грубі поклади інерції, тупости та апатії і відізався до сих темних сил відповідних до їх смаку темним словом, піснею, якої кождий рядок виглядав так, немов би мав якийсь смисл, хоч не мав його; удавав із себе щось високе та поважне, хоч напrawdę висловлював лише бездонну духову мізерію...» [194, с. 12–13 Іван Гушалевич]. Подальший лінгвополітологічний аналіз поглиблює маніпулятивну природу *«рутенського фарисейства, що під шумними фразами любить ховати зовсім не блискучі, дрібні, самолюбні та брудні заходи...»*. Оскільки *«темним словом»* [194, с. 13], що затуманює, профанує народну свідомість, постає *мир*, то саме маніпулювання цим словом-симулякром викликає критичне несприйняття мислителя. Суб'єктивно-особистісний смисл, що формується на рівні індивідуального ставлення до пізнаного явища, дисонує з тими системними значеннями, які на лексикографічному рівні охоплює аналізована номінація *мир*. Пор.: 1) «відсутність незгоди, ворожнечі, сварок; згода»; 2) «відсутність збройної боротьби між двома або кількома народами, державами, протилежне *війна*»; 3) «угода сторін, що воюють між собою, про припинення воєнних дій; мирний договір»; 4) «спокій, тиша» [СУМ IV, с. 712].

Суб'єктивно-особистісний смисл лексеми *мир* у націєсофському дискурсі І. Франка дисонує також із так званим об'єктивно-суспільним смислом цієї ж лексеми в згаданій пісні І. Гушалевича, «що сталася, за оцінкою Франка, в 1848 р. немов девізом русинів, їх національним гімном, здобула собі відразу широку популярність...» [194, с. 10]. Не буде перебільшенням стверджувати, що саме наведені вище системні значення як підґрунтя об'єктивно-суспільного смислу намагався маніпулятивно прищепити у свідомості галицького соціуму москвофільський «поет», експлуатуючи його ментальну схильність до відступництва та пристосуванства. Пор.: *Мир вам, браття, всім приносим,/Мир то наших отців знак,/Мира з неба всі днесь просим,/Чи багатий, чи бідак./Мир да буде вовік з нами,/Бо де мир єсть, там і бог./Мир нас злучит з небесами,/Сил ізліє на нас мног* [194, с. 10].

Ключова в цьому тексті лексема *мир* є виразною ілюстрацією слова-симулякру в політичному дискурсі москвофілів. Його штучний пафос призводить до вивітрювання позитивної семантики і мимоволі сигналізує про доречність застосування психолінгвістичної теорії значення, яка стверджує: почувши слово «*мир*», варто розгледіти, *хто* його вимовляє і *з якою метою*. Таку нагоду створює мовленнєва ситуація (ситуативний контекст), яка випрозорює суперечність між експліцитним (зовнішнім) та імпліцитним (внутрішнім) планами політоніма *мир*. Фальшивий пафос розкриває експресивно-оцінна характеристика Франка-лінгвополітолога: «Кожде слово того гімну, як на ту пору, було кричущою брехнею» [194, с. 10]. Семантичний контраст між декларованим і реальним породжує нову якість оцінки й актуалізує відповідне прагматичне значення цього слова як *політиканської ідеологем*. Її маніпулятивну суть розвінчує подальша аргументація політика-публіциста, де шляхом ампліфікації увиразнено смислові відтінки наведеного вище контекстуального значення: «Ані русини не приносили нікому миру, бо самі, уперве збудившись, мусили своїм хоч би найскромнішим рухом заважати іншим та потроху гальмувати їх рухи; ані мир не був знаком наших отців, які, власне, лише війною та боротьбою здобули собі те, чим були, а миром та застоєм утратили все; ані, врешті, русини не мали причини просити миру, бо мир мусив би знов приспати їх ледве що розбуджені сили» [194, с. 10].

Окрім посиленого повторення лексеми *мир*, у наведеному контексті спостерігаємо також повторення підсилювальної частки *ані*, які наголошують потрібну інформацію і концентровано виражають вкрай негативне ставлення до так званих миротворців – «*спеціалістів від роблення миру*»: «Повиринали багато спеціалістів від роблення миру і згоди, багато підлих спекулянтів, кар'єровичів, інтригантів» [194, с. 11]. Як бачимо, висміюванню так званих *миротворців* служать синоніми *спекулянти*, *кар'єровичі*, *інтриганти* з виразною пейоративною функцією. Вони посилюють викривально-сатиричну конотацію, якою пронизана характеристика рутенства.

Руйнівну, підступну природу цього явища Франко передає через метафоричний образ *болота*. Навколо цього ключового слова об'єднується низка

когнітивних метафор. Будучи внутрішньо пов'язаними, вони формують сценарій, у межах якого метафоричний образ обростає багатьма деталями. Показовими його означниками є когнітивні метафори «народні п'явки» [194, с. 11], «хробацтво» [194, с. 11]. «Рутенство... підняло у нас свою голову і швидко показало себе силою, забруднило та висмоктало народний рух: верствою рідкого болота покрило всю історію Галицької Русі на довгі десятиліття. Сам Гушалевич був одним із пильних продуцентів і одною з жертв того болота» [194, с. 13]. Внутрішня потенція метафори, її сила впливу якраз у тому й полягає, що вона активізує когнітивні можливості читача, змушує його побачити нові, часто невидимі грані аналізованого явища: «І кождий русин мусив поневолі запитувати себе: невже й з усім тим **хробацтвом** треба мати мир і згоду, а не ворогування й боротьбу» [194, с. 11]. Окреслене риторичне запитання разом із аксіологічно зниженими когнітивними метафорами *народні п'явки*, *хробацтво*, *темні сили* програмує ще одне прагматичне значення політоніма *мир* – ‘психологічний стан національних відступників, що сповідують спекулятивну, пристосовницьку поведінку’.

Причина послідовної переконалації слова *мир* у політичних текстах Франка має культурно-історичне та психологічне підґрунтя, а саме: виклики національного буття і як відповідь – аналітичні лінгвополітологічні оцінки мислителя. Вони породжують часто цілком протилежні до лексикографічних значень смислові варіанти того ж явища. Якісно іншого смислового навантаження надає слову й авторська іронія, побудована на асиметрії між планом висловлення (авторське, актуальне значення) і планом фіксованого змісту (лексикографічне значення). Як блискучий полеміст, Франко майстерно послуговувався усіма різновидами іронії, зокрема сарказмом. Уїдливе висміювання виразно проступає на конотативному тлі аналізованого політоніма *мир*: «...по гарячковім руху 1848 р. наша суспільність пішла за покликом свого чільного поета Гушалевича «Мир вам, браття, всім приносим» і жила справді мирно, так мирно, як, може, ніколи перед тим, а, певно, ніколи потім. І які ж то були результати того **миру**? Ось найважливіші: ...здичіння і розпиячення селянства,

далеко більше, як було за панщини, пропущення без уваги усіх державних змін, що вже від половини 50-х літ перли Австрію на дорогу конституційного розвою, і повна непідготовленість народних мас до конституції, безмірний зріст сервілізму серед інтелігенції,... і, нарешті, повна духовна безплідність інтелігенції...» [194, с. 80]. Іронічне сприйняття політоніма *мир* посилює ампліфікаційний ряд, утворений повтором синоніміїних лексем (*мирно, так мирно*), де другий компонент із підсилюваною часткою *так* увиразнює саркастичні відтінки прагматичного значення. Іронічний план політичного дискурсу увиразнений антитезою, у якій лексичні антоніми *перед тим – потім* віддзеркалюють важливі часові протиставлення. Аксіологічно знижена характеристика «*результатів того миру*» проявляється через контрасти іронічної двозначності, які породжують висновок, що суперечить очікуванням, тобто парадокс. Так визріває семантичний конфлікт між системним (лексикографічним) значенням політоніма *мир* і актуалізованим суб'єктивно-особистісним смислом.

Декодуванню закладеного в політичному терміні політиканського змісту сприяє типова для Франка-полеміста діалектична фігура концесії. Удавано погоджуючись із аргументами й оцінками опонента з метою подальшого їх викриття, автор спирається на тези, сформульовані ніби від імені Гушалевича, за його логікою та в його стилістичній манері: «Згода! Спільна мета! Дуже гарна річ. Але, на жаль, галицькі русини 1848 р. не знали, в чім, властиво, лежить їх спільна мета, а до згоди почали швидко простягатися найрізніші брудні руки, що під покришкою миру і згоди раді були б потягти русинів за собою. Слова Гушалевича, що пропагував безоглядну згоду, не питаючи, з ким та за яку ціну, були не словами дійсного віщуна народного, а безмисним белькотанням чоловіка, що не знав дійсного життя і його задач і повторяв на віру пусті фрази, зачуті з інших уст» [194, с. 11].

Використана Франком метафора-соматизм «*брудні руки*» проливає світло на справжню мету національних відступників. Їх риторика поєднує в собі дві функції: авторської мімікрії, коли москвофільські ідеологи видавали себе за «*спеціалістів від роблення миру*» і функційної мімікрії, коли за декларованою

метою «*під покришкою миру і згоди*» [194, с. 11] приховується справжня – «*потягти русинів за собою*» [194, с. 11]. На перетині цих двох функцій виникає ще один смисловий варіант слова *мир* – ‘егоїстична, безоглядна згода за будь-яку ціну’. Ставлення до такого безпринципного миру автор передає асоціативними означеннями «*якнайглибший, якнаймертвіший мир*». Якщо звести в єдине аксіологічне ціле пісню Гушалевича, то її мелодія викликає послідовно негативні порівняння; «*повільна, лінива, мов хід робучих волів, ...мов відвар дурійки, мов холодний подув реакції...*» [194, с. 11], а слова оцінюються стилістично зниженими синонімами: *безмисне белькотання, пусті фрази* [194, с. 11].

Повернути народ до себе, до своєї історії, до своїх традицій, а головне – розбудити національну свідомість могла лиш мова народу й виплекана ним культура. Невипадково у процесах націєосмислення та націєтворення провідна роль належить «лінгвістичним революціонерам», «філологічним паліям». Їхня діяльність у площині так званої «*неполітичної культури*» [201, с. 281] може мати далекосяжні наслідки, оскільки сприяє перетворенню народності на етнічну націю. Тож увага Франка-лінгвополітолога прикута до глибинного осмислення політоніма «*неполітична культура*», а по суті – скерована на підтримку цієї доктрини М. Драгоманова всупереч бажанню її автора, котрий не толерував участі українців в активній політиці, вбачаючи у цьому вияв українського сепаратизму: «Далеко вище від сього егоїстично-матеріалістичного погляду [«простого, здорового розуму» – Н.Л.] треба поставити той, який пок[і́йний] Драгоманов так завзято критикував і осуджував під назвою «неполітичної культури». Ся назва не зовсім точно характеризує саму річ [201, с. 281]. А далі мислитель розвинув ідею культурної праці, яка на раціональних засадах мала б наблизити українство до реалізації «*ідеалу національної самостійності*» [201, с. 285]. Цей ідеал політично й духовно визначив і визначає новітню історію України. У цьому й полягає історичне значення, заслуга І. Франка перед історією української політичної думки. «Бо ж годі заперечити, що відповідно ведена просвітня, літературна і загалом культурна робота навіть без мішання українців у активну політику могла б була з часом здобути українству певне, хоч і маленьке

політичне значіння, а всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні рухи, переходячи в маси, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз ширшу арену боротьби» [201, с. 282].

Як бачимо, у націєвірній концепції Франка всебічний культурний поступ набуває фундаментального і стратегічного значення для становлення національного буття. Невипадково національно-екзистенційні перспективи українства передбачливо окреслені в його винятково значущій націєсофській праці «Поза межами можливого». Крізь призму терміна-політоніма «неполітична культура» Франко стисло й переконливо розкрив суть явища, яке пізніше у соціолінгвістиці отримає термінну назву *linguistic loyalty*. Її українськими відповідниками слугують «мовна відданість» чи «мовний патріотизм». На думку відомого американського вченого Уріела Вайнрайха, цей конотативно забарвлений політонім можна трактувати і як *мовний націоналізм*. Зауважимо, з-поміж наявних різновидів націоналізму (економічний, територіальний, мовний, культурний тощо) мовний націоналізм – найпоширеніший. Він може бути досить різноликим: демократичним і тоталітарним, толерантним і агресивним, націєзахисним і націєруйнівним тощо. Через свою різноликість *націоналізм* часто ототожнюється з *шовінізмом*. Так, у радянських словниках, а за інерцією і в деяких нинішніх українських лексиконах термін *шовінізм* трактується як різновид націоналізму. Але притаманною для радянського періоду міфологізованою політичною мовою замовчується, «що цей різновид має великодержавний характер, що йому властиве визнання свого права на уярмлення інших народів, що він спрямований на брутальне національне і соціальне пригнічення... (в словниках інших країн «соцтабору» прикмети шовінізму таки відзначалися): в умовах закамуюфльованої в комуністичні гасла «імперії зла» це могло викликати небажані для режиму асоціації» [131, с. 187]. Унаслідок семантичного ототожнення *шовінізму* та *націоналізму* останній термін у політичній мові радянського періоду, що виражала відповідну ідеологію влади, набув негативної конотації, а точніше – переконотації.

Річ у тім, що політоніми *націоналізм*, *націоналіст* утворені від латинського слова *нація*, за яким у другій половині XIX ст. закріпилося значення «політично організований народ», тобто спільнота, яка має чи прагне мати свою державу [131, с. 51]. Власне такого генетично первинного значення набуває слово *націоналізм* у націософському дискурсі І. Франка, зокрема в розлогій його статті «Огляд української літератури 1906 р.», яка зі зрозумілих причин не увійшла до виданого в 1976 – 1986 роках п'ятдесяти томного «Зібрання творів» письменника. Філософсько-політичне мислення Франка накреслює стратегічні ідеї, оперті на духовно-ментальні засади націоналізму. Звучання цих світоглядних ідей у Франковому тексті посилюють семантичні фігури антитези та ампліфікації, у які вплетена метафора ландшафту – український ґрунт: «Треба, щоб ті ідеї, оперті не на загальних доктринах, а на відчутті інтелігенцією глибокої, кровної солідарності з українським народом і з **українським ґрунтом**, зробилися власністю широких гуртів тої інтелігенції, щоб це не були холодні теорії, мотивовані по книгах, а щире, гаряче почуття свого людського і національного обов'язку, щира, гаряча готовність до праці і до жертви, щоб були тим, що цивілізована людськість називає живим національним почуттям і без чого нема нації, нема цивілізації, нема справжніх ідеалів» [211, с. 165]

Наведені вище світоглядні рефлексії мислителя цілком органічно вписуються в національно-екзистенційний (фактично націоналістичний) стиль мислення, який, на думку П. Іванишина, проявився в Івана Франка вже в ранній період життя і творчості [59, с. 45]. Він концептуально викристалізувався в 1890-і рр., коли Франко розвинув багато націоналістичних положень, зокрема й про державну самостійність України. У статті «Наш погляд на польське питання» (1883) мислитель наголошував: «*найперша задача кожного народу є – стояти за своїми власними інтересами і дбати про своє власне утримання*» [199, с. 208]. З'ясовуючи геополітичні уроки в польсько-українських стосунках, він чітко сформулював національну геостратегічну засаду: «*Польща для поляків, але Русь для русинів*» [199, с. 217]. Це було сказано за 17 років (!) до знаменитої брошури М. Міхновського «Самостійна Україна» (1900), що висувала (утверджувала) гасло

українського націоналізму «Україна для українців». Логічно й передбачливо окреслені політологічні акценти дають підстави політологам вважати його першим теоретиком модерного українського націоналізму [6, с. 4].

Так звані біоритми національного коду чітко прослуховуються і в поетичних творах: «Не пора...» (1880), «Ляхам» (1882), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883), «Самбатіон» (1883), «Асиміляторам» (1889), «Великі роковини» (1898) та ін., без яких важко уявити поетичне єство Франка. Своїм ідейно-політичним звучанням вони виразно суголосні з ідеологією націоналізму, якщо його трактувати з погляду поневолених, а не поневолювачів. Ще наприкінці XIX ст. видатний український вчений Олександр Потебня зауважив: «Є два роди націоналістів: які стоять на позиції тих, хто поглинає (А), і на позиції тих, кого поглинають (Б). Моральності, правди більше на боці останніх, про перших здебільшого можна сказати: «Може, ти, москалю, і добра людина, та шенелія (respective теорія) у тебе злодій». Вони носяться зі свідомістю своєї вищості («превосходства»): їх шлях до ідеалу людського розвитку – кращий; хто впирається йти, куди вони женуть, той грішить проти провидіння, проти розуму історії. Але на те можна заперечити, що бур'ян глушить і траву, і пшеницю, і т.п.» [131, с. 197].

Щоб увиразнити, наскільки Франкове політичне мислення позначене національно-екзистенційним світорозумінням, доречно простежити семантичне наповнення терміна-політоніма *націоналізм*, зафіксованого в новітньому «Великому тлумачному словнику сучасної української мови». Він охоплює три лексико-семантичні варіанти: 1) Ідеологія й політика, яка проповідує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими, панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу. 2) Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів. 3) Рух за збереження і розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС].

Звісна річ, кожен національний рух потребує відповідної ідеологічної бази. Тож цілком закономірно, що в надрах Франкового націєсофського мислення

визрівала відповідна ідеологія. Вона генерує в політичному смислотворенні Франка ще одне значення терміна *націоналізм*: «Ідеологія, що опирається на глибинну солідарність з народом, сповідує національно-екзистенційні цінності: національний обов'язок, готовність до наполегливої праці і свідомої самопожертви заради справжніх ідеалів». Оточена конотативним ореолом, ця семема поглиблює семантичний потенціал аналізованого політоніма в комунікативно-прагматичному просторі І. Франка. Наведений вище контекст є, власне, актуалізатором ще одного значення терміна *націоналізм*.

Франко ясно і чітко усвідомлював, що шлях українства до політично організованої спільноти пролягає через культурно-мовне становлення, через «неполітичну культуру» як вияв українського націоналізму. Він мав стати реакцією на тотальний чи то російський, чи польський шовінізм, бо, за його оцінкою, *«московська плоть» була так само дошкульна, як польська нагайка»* [214, с. 247]. Маючи націєзахисний і націєбудівний характер, такий націоналізм неминуче приводить до національного самоусвідомлення й політичного самоутвердження, а в результаті – до національної свободи.

Українські соціал-демократи не усвідомлювали пріоритету національного над соціальним. Діагностуючи причину їхніх хитань, Франко оперує поняттями, які вписуються в парадигму націоналістичного мислення: *національний характер (172), українство... як натуральний вислів своєї душі (172), наперед українці (172), виразний національний ґрунт (172)*. А втім, вслухаймося у політологічні застереження Франка й звернімо увагу на смислове наповнення наведених вище ключових висловів, на чітко окреслені національно-екзистенційні лінгвополітологічні засади: *«Є ще одна, глибша хиба, що була джерелом їх [соціал-демократів – Н.Л.] хитання в самих основних поглядах, – вони не уявляли собі гаразд цього національного характеру, не відчували того, що вони ж наперед українці, а потім соціал-демократи [підкреслення наше – Н.Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів»*. А далі Франко використовує такий типовий для його смислотворення

метафоричний сценарій ландшафту, що розгортається навколо образу *землі*. «Се ще одна наука, що і в такий інтернаціональних справах як соціалізм *здорові, органічні парості* можуть у кожному краю *вироснути* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони перестануть бути сірою теорією і зробляться *цвітучою дійсністю*» [211, с. 172].

Як бачимо, Франко як лінгвокогнітолог першопричину політичних хитань соціал-демократів вбачав передусім у внутрішній, ментальній площині, а саме – у відірваності від національного ґрунту, у роздвоєнні світогляду. Критичне несприйняття у Франка-лінгвополітолога викликала їхня публіцистична мова, у яку політики «не зуміли вложити душі та захопити нею ширші маси читачів». Риторичку такого типу він характеризував як «*сіру теорію*». Духовна закоріненість у рідний ґрунт стає джерелом ідейної й моральної сили в боротьбі за «дуже важні питання українського життя» [211, с. 163]. Про те, що ці питання набувають політичного, націєсофського значення, сигналізує лексема «*національний (-а, -е, -і)*», яка у згаданій статті розширила свою валентність, поєднуючись зі словами: *життя* (162), *обов'язок* (165), *почуття*, *характер* (172), *ґрунт* (172), *єдність* (173), *гордість* (179). Політичне становлення українського суспільства у Франковій статті «Огляд української літератури 1906 р.» відбивають також словосполучення з лексемою *український (-а, -е, -і)*: *свобода* (163), *дух* (164), *політика* (164), *інтелігенція* (164), *народ* (165), *письменство* (165), *соціал-демократи* (168), *товариства* (163), *белетристика* (168), *газети* (163), *преса* (163) тощо.

У процесах націєтворення важливого значення набуває проблема політичного виховання народної маси. «Прилюдною трибуною» [211, с. 163] повинна стати українська преса, яка, на думку Франка-лінгвополітолога, має дбати не лише «про інформування своїх читачів» [Мозаїка. Огляд... : 163], а зберігати в собі характерні прикмети «*власне українського духу, живого почуття одноцільної і окремої української політики...*» [211, с. 164].

Консолідаційну функцію в політичній комунікації з народною масою Франко вкотре відводить інтелігенції, яка має стати авангардом на шляху

національного самоутвердження: *«Без інтелігенції народна маса не піде наперед, не зорганізується, або й коли буде організуватися, то хіба для антикультурних диких поривів. На українську інтелігенцію, на її організацію, на вияв її політичних та культурних змагань звернена тепер цікавість усієї освіченої Європи, яка чує духом, що власне звідти може вийти ясне і розумне слово, що може вивести Україну та й усю Росію з дотеперішнього важкого кризису»* [211, с. 164].

Заглиблення в наведений текст, його «дешифрування» як необхідна умова когнітивно-дискурсного підходу актуалізує те додаткове смислове навантаження, якого набуває ключове слово-політонім *інтелігенція* в політичному мовленні Франка. На лексикографічному рівні його семантична структура охоплює два значення: 1. Люди розумової праці, що мають спеціальні знання з різних галузей науки, техніки й культури. 2. Інтелігентність. [СУМ IV, с. 36]. У Франковому суспільно-політичному дискурсі термін *інтелігенція* в поєднанні з видовим прикметником-конкретизатором *українська* набуває нових смислових варіантів: це культурний і політичний провід українського суспільства; це й еліта, що своєю інтелектуальною діяльністю творить європейський суспільно-ціннісний простір. Така семантична конфігурація політоніма *інтелігенція* зумовлена характером Франкового філософування, яке «здебільшого впливало з життєво-конкретних, насущних питань, хоча й уписувалося в універсальний масштаб цілокупного буття. Рідко коли мислителя цікавила сутність певної речі як така; йому, зазвичай, розходилося про її значущість для особистості, нації, суспільної чи наукової потреби, даного історичного моменту, і філософські питання він порушував задля вирішення конкретно-наукових, моральних чи суспільно-політичних проблем, а не в руслі загальносвітоглядних спекулятивних шукань» [162, с. 111], характерних для мови політики – як тогочасної, так і нинішньої.

Розкриваючи синтетичний характер Франкового філософського світогляду, де не завжди чітко простежується демаркаційна лінія між «українськістю» та «європейськістю» Франка-філософа», дослідники стверджують: «Колосальний конгломерат філософської проблематики доби, цілий комплекс ідей різних часів і культур український мислитель перетопив у горнилі сумніву й віри на власну

філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби і нації» [162, с. 113 – 114]. Тож закономірно, що на завершальному етапі світоглядної еволюції Франко постає, на думку І. Лисняка-Рудницького, речником «реального націоналізму» [91, с. 54–61], прийнявши нові для себе ідеї примату духа, національної незалежності, ролі проводу і активної, збройної боротьби як шляху до свободи» [48, с. 151]. Ці ідеї через українську пресу та літературу мали дійти до адресата – української інтелігенції, частина якої на початку XX ст., за оцінкою Франка, була «політично невиробленою і хворою на загальноросійський доктринаризм, не привичною до оцінювання конкретних явищ, а тільки до теоретичних шаблонів...» [211, с. 164]. Громадянське зростання української інтелігенції Франко пов'язує з рідним ґрунтом. Власне цей метафоричний образ, за нашими спостереженнями, стає одним із центральних у націєсофському дискурсі І. Франка. Його смисловий потенціал розкрито через деталі сценарію «праця на рідній землі», який внутрішньо поєднує елементи одного контексту в різних творах. У публіцистичній статті «Двоязичність і дволичність», яка теж не потрапила в 50-томник, наголошено, що «**відірвання від рідного ґрунту**, поперед усього від рідної мови, мало фатальні наслідки» [215, с. 233] для провідного ідеолога галицького москвофільства Івана Наумовича. Застерігаючи, що «*широкі дороги... можуть на довгі роки одвести її [українську інтелігенцію. – Н.Л.] від рідного ґрунту*», Франко через типову для його смислотворення когнітивну метафору ландшафту *ґрунт* розгортає у статті «Огляд української літератури 1906 р.» цілу картину: «Цю інтелігенцію ловити, показом її *ґрунтових*, рідних інтересів, її найближчих громадянських обов'язків *прив'язувати до українського ґрунту* і до органічної *праці на ньому*, отсе перша і головна задача української інтелігентної преси і літератури» [215, с. 164].

Метафора ландшафту є вельми промовистою щодо стану суспільної свідомості тогочасного українства, в яку потрібно було вкорінити, як в український ґрунт, ідею національного визволення. Її ж не можна зреалізувати без імперативу національного обов'язку, національного почуття. Для Франка-лінгвополітолога методологічно визначальним стає *етико-етноцентричний підхід*

до конкретних суспільно-політичних проблем, зрештою, як до будь-яких інших: наукових, моральних, філософських. Тож його політична мова попри її орієнтованість на масового адресата (народну масу) спростовує існуючий стереотип про маніпулятивний характер мови типового політика-кон'юнктурника. У Франковому політичному слові завжди нуртувала «одна провідна думка – служити інтересам мого рідного народу та загальнолюдським поступовим, гуманним ідеям» [180, с. 282].

Аналітичні «висновки науково-здисциплінованого інтелекту» мислителя [99, с. 123], його надзвичайно розвинута здатність конструктивно реагувати на виклики політичної доби і стратегічно прозирати завтрашню політичну реальність українського соціуму стали ментально-програмним опертям для розв'язання суспільно-політичних проблем як тоді, тепер, так і в майбутньому. У науковому вимірі синтез живої політичної думки мислителя і його живого слова заклали в українській лінгвістиці основи лінгвополітології (політичної лінгвістики). З огляду на національну «заангажованість» Франкових лінгвополітологічних візій вони, безперечно, зберігають свою наукову вагу для аналізу лінгвополітичного стану сучасного українського суспільства.

Як засновник, за самохарактеристикою, «української школи політичного думання», Іван Франко постійно загострював увагу на тих національно-екзистенційних питаннях, які значущі й для сучасної політичної лінгвістики: лінгвополітичний стан соціуму, функції мови політичної комунікації; взаємодія мови влади і влади мови; дослідження маніпулятивних стратегій і тактик, мова політиків у політичній комунікації; моделювання у мовній свідомості базових концептів політичного дискурсу; аналіз імплікацій у політичному дискурсі тощо.

Можна цілком обґрунтовано стверджувати, що своїм аналітичним, пізнавально-новаторським підходом до висвітлення лінгвополітичного стану українського соціуму Франко заклав підвалини сучасної лінгвополітологічної думки. Окреслений ним синтез концептуальних положень цієї інтердисциплінарної науки визначав засади (шляхи й засоби) якісного оновлення національної політичної картини світу, а в практичній площині наближав

українство до здійснення «ідеалу національної самостійності» [201, с. 285], політичної незалежності. У цьому й полягає феномен лінгвополітологічного вчення мислителя.

2.3. Особливості політичної мови кінця XIX – початку XX ст. в оцінці Івана Франка

Дослідження лінгвополітологічної проблематики зумовлене концептуальним спрямуванням нинішньої лінгвістичної науки до антропоцентричної парадигми, що ґрунтується на тріаді «культура – свідомість – мова». Оскільки «ми можемо дістатися до думки тільки через слова» [16, 293], то одним із вузлових завдань лінгвополітології закономірно постає вивчення за мовленнєвою поведінкою специфіки політичного мислення. У соціально-психологічних характеристиках політичної комунікації та комунікантів гострої актуальності набуває проблема використання мови як засобу маніпуляції свідомістю, реалізація маніпулятивних стратегій і тактик. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень американських і західноєвропейських лінгвістів (П. Серіо, Р. Мідоу, Д. Болінджер, Р. Блакар, Х. Вайнрих, Р. Водак, Т. ван Дейк, Р. Лакофф, Л. Лассвел, В. Клемперер та ін.). У 80-ті – 90-ті рр. XX ст. до проблематики політичної лінгвістики звернулися в колишніх країнах СРСР: спершу досліджували тоталітарну мову радянської епохи, що характеризувалася гаслами, ритуалізованістю, імітацією свята (А. Баранов, Ю. Левін, Н. Купина, С. Єрмоленко, Є. Рабинович, В. Алпатов та ін.), згодом вектор студій було спрямовано на теоретичне розроблення мовних особливостей організації політичного дискурсу (Е. Лассан, О. Шейгал, А. Белова, О. Романов, В. Козловський, О. Паршина, Л. Синельникова та ін.). Український політичний дискурс останніх років став предметом уваги не лише вітчизняних лінгвістів (Г. Яворської, Л. Ставицької, С. Єрмоленко, Н. Кондратенко та ін.), а й представників української діаспори в Канаді та США (Б. Гарасиміва, Л. Павлюк, В. Полковського й ін.) [138, с. 565].

Ще у 80-их рр. XIX ст. фундаментальний підхід до характеристики політичної мови спостерігаємо в політичному дискурсі І. Франка. Він не просто розкривав, так би мовити, секрети політичної кухні, а виробляв в українського реципієнта критичне ставлення до бездержавної політичної дійсності, давав ключ для «пізнання політичних справ і інтересів» [198, с. 202]. Привертають увагу пророчі візії мислителя, які були своєрідною ідеологічною протидією маніпуляційним стратегіям і тактикам у тогочасному політичному дискурсі.

Головними функціями політичного дискурсу сучасні лінгвополітологи вважають боротьбу за владу (агітацію за владу, захоплення й утримання влади), інтеграцію й диференціацію групових агентів політики; здійснення вербальних політичних дій та інформування про них; створення «мовної реальності» поля політики та її інтерпретацію; маніпуляцію свідомістю й контроль за діями політиків і електорату тощо [СЛЕ, с. 567]. Семіотичний простір політичного дискурсу формує мовна політика, зорієнтована на масового адресата. Для досягнення в політичній комунікації своєї мети політик-адресант використовує набутий комунікативний досвід, широкий арсенал вербальних та невербальних засобів. Тож мова політики театралізована, навіть карнавалізована, насичена знаками вербальної агресії, міфологемами [СЛЕ, с. 266], а також «правильною» риторикою з ідеологічно привабливими для масової свідомості ключовими словами-політонімами. В умовах інформаційної агресії адресат-населення не відчуває й не усвідомлює, що він піддається відповідно зацентованому маніпуляційному впливу, позаяк поряд із функцією маніпулювання реалізується функція комунікативної мімікрії.

Звісно, у дискурсних практиках часів І. Франка набір політико-технологічних інструментів не був таким багатим, як у сучасних ЗМІ, зрештою, і слова «психотехнології» також не існувало. Однак політична мова як тоді, так і тепер зберігає типологічну функційну подібність, що виявляється в боротьбі за владу. Невипадково політичне мислення І. Франка, його лінгвополітологічні погляди зацентовані на соціально-психологічних особливостях цієї мови. Так, у статті «Критичні письма о галицькій інтелігенції» (1878) мислитель

аргументовано й глибинно висміює та розвінчує механізм маніпуляційних стратегій і тактик, до яких вдаються, зокрема, західноєвропейські ліберали. У цьому аспекті показовою є їхня мовна поведінка (мовні засоби, риторичні прийоми, побудова аргументації тощо) й зміст політичних текстів (дескриптивний напрям політичної лінгвістики). У ліберальній риторичі Франко простежив тенденцію до семантичного вихолощування слів, кон'юнктурного їх тлумачення: «Вже сама назва – *«лібералізм»* характеризує дуже добре людей, котрі до неї признаються. Що вона властиво значить, яке поняття виражає собою, що належить конче до сього поняття, а що ні, сього вам, певно, ні один ліберал не здужає сказати» [183, с.79] (підтекст: кожен цю назву тлумачить по-своєму, пристосовує до власної ідеології).

Декодування імпліцитних смислів у Франковому тексті здійснюється також через «занурення» в підводні течії політичної мови. Тут можна зауважити парадоксальну невідповідність між дефініцією політичного терміна й самою політичною реальністю: «В теорії свобода, рівність, братерство, а на ділі «святе право власності», «вільна угода» з молодим робітником, а кінець кінців одне велике, широке і глибоке «я», котре обнімає, прикриває і задавлює всю прославлену свободу» [183, с. 80].

Франко дуже добре усвідомлював ті ідеологічні пастки, у які могло потрапити політично несформоване українство. Тож аналітичним скальпелем лінгвополітолога робив внутрішній зріз ідеологічної моделі чи комуністів, чи соціалістів, чи соціал-демократів і розкривав подвійну, фальшиву сутність їхнього «кермування» державою. Демократичне за формою, за політичною мовою, це «кермування» стало б деспотичним за змістом у політичній реальності. Для стратегічного політичного мислення Франка такі «перспективи» були прогнозованими й прозорими.

Пророчі перестороги спостерігаємо в націософському дискурсі І. Франка, де вчений-політик підноситься в оцінці суспільно-політичних явищ до рівня провидіння. Проникливий політичний зір, історична інтуїція підказали йому таку візію: «Поперед усього та всеможна сила держави налягла би старшенним тягарем

на життя кожного поодинокого чоловіка, бо ану ж держава признає її шкідливою, непотрібною. Виховання, маючи на меті виховувати не свободних людей, але лише позиточних членів держави, зробилось би мертвою духовою муштрою, казенною. Люди виростали б і жили би в такій залежності, під таким доглядом держави, про який тепер у найабсолютніших поліцейних державах нема й мови. Народна держава сталась би величезною народною тюрмою» [203, с. 341].

Франкова соціально-психологічна характеристика «народної держави» разюче дисонує з риторикою політичних доктринерів. Їхня політична мова – це словесна декорація для маніпуляції мовною свідомістю та здійснення соціальної влади. Ключове слово-політонім «народна держава» в політичній аргументації соціал-демократів набуває кон'юнктурного тлумачення, а в результаті – семантично вихолощується, де спеціалізується, бо слова, які слугують знаряддям пристосування до власної ідеології будь-якими способами, у політичній лінгвістиці (лінгвополітології) кваліфікуються як фантомні слова-симулякри. Вони типові в дискурсній практиці політичних маніпулянтів, де акцентовано увагу на ідеологічно привабливих політонімах *народна держава*, *соціальна демократія* [203, с. 341], *громадянський порядок* [203, с. 340] тощо, а натомість замовчувано наслідки політичного диктату влади. На дешифрування мімікрійної природи вербальних політичних дій скеровані Франкові риторичні запитання: «А хто були б її [народної держави – Н.Л.] сторожі? Хто держав би в руках кермо тої держави? Сього соціал-демократи не говорять виразно, та в усякім разі ті люди мали би в своїх руках таку величезну власть над життям і долею мільйонів своїх товаришів, якої ніколи не мали найбільші деспоти» [184, с. 341–342].

Передбачливі перестороги зі знаменитої Франкової праці «Що таке поступ?» (1903) неабияк схвилювали аналітичного Є. Маланюка, який присвятив Каменярєві окремі студії «Франко незнаний», «Франко як явище інтелекту» та з півстолітньої відстані часу (1956) риторично запитував: «Чи це не пророча візія великої людини, візія, що здійснилася до найменших деталей» [111, с. 123]. За оцінкою Є. Маланюка, ці висновки науково-здисциплінованого інтелекту Франка можна порівняти з найвищим світовим «ірраціональним візіонерством»: «Року

1904 Франко вже оперує такими поняттями, як «всевладство» (ми сказали б – тотальність) дослівно – «комуністичної держави», «державний соціалізм», «тріумф нової бюрократії над матеріальним і духовим життям суспільности...» [100, с. 123].

Візії Франка на природу виникнення тоталітарного суспільства є актуальними для сучасної політології. Мало того, «пророчі остороги і стисло наукові висновки героїчного інтелекту Івана Франка» [100, с. 123] своєю націєтвірною цілеспрямованістю і політичною проникливістю, методологічно-пізнавальним потенціалом створили підґрунтя для становлення політичної лінгвістики (по-іншому, лівгополітології) – комплексної міждисциплінарної наукової дисципліни, що спрямована на дослідження взаємодії мови, ідеології та влади, конкретніше – на дослідження мовних засобів політичної сфери спілкування, політичної комунікації та маніпуляції масовою свідомістю. Створені Франком соціально-психологічні характеристики політичних комунікантів допомагали розгледіти за мовними засобами – особливо імпліцитними – специфіку політичного мислення влади, сповідувану нею ідеологію, мета якої – легітимізувати «всевладність керманичів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільйонами членів народної держави» [203, с. 342].

Відомо, що політики не люблять конкретних визначень: у своїй риториці із різною ідеологічною спрямованістю вони часто вдаються, як це спостеріг і Франко, до використання наведених вище номінацій типу *спільна праця, спільна власність, народна держава, братерство, рівність, лібералізм* та ін. Через семантичне вивітрювання слова, зневагу до його біографії, зокрема до семантичного центру терміна-політоніма, такі фантомні слова-симулякри утворюють семантичний простір гри.

І. Франко завдяки інтелектуальному аналітизму, історичній інтуїції зумів добачити в доктринах соціал-демократів, лібералів зручну для них систему ідеологем, за словесною, закамуюфльованою оболонкою останніх розгледіти їхню двоїсту, облудну суть. Добачене й «декодоване» він доносить до свого читача: коли думка набувала саркастичного забарвлення, мислитель вдавався до гранично

виразних експліцитних засобів: «Я не силую», «я маю», «мені вільно» – ось вічний рефрен усіх ліберальних бесід. Кождий старається якнайбільше поля займити для власної свободи, а до других йому байдуже, – як «маєш» і ти, займай собі, а «не маєш», ну, то про мене вільно ти втопитися, вільно й повіситися, – у нас прецінь силування нема, ми ліберали» [183, с. 80].

Цікаво, що в аргументації лібералів нібито відсутні експліцитні засоби «силування», тобто вербальної агресії, характерної для мови політики. Однак політична практика західноєвропейських лібералів викликає у Франка скептичну оцінку, передусім через фальшиве пафосне теоретизування, облудність комунікативної поведінки, мета якої – приховати дволикість натури. Вона рельєфно проступає зі спостережень автора, де схарактеризовано «важніші ціхи західноєвропейського лібералізму»: «Передовсім – неозначеність основного поняття *свободи*, а з другого боку, тісне, сліпе самолюбство, – а відси, конечно, виходить багато напівсмішних, напівсумних супротивностей межі словами а ділами. В бесіді вони часто люблять широкі, розмашні фрази, грімкі слова, а на ділі вони крайні матеріалісти, консерватисти та самолюби. Сеся дволичність підточує і підгризає всю їх натуру в самій глибині і видна в кожному їх поступі, надає всім їх ділам ціху нерішучості, необдуманості і недовговічності» [183, с. 80].

Наведені фундаментальні тези Франка дають змогу збагнути неоднориміру, складну природу західноєвропейського лібералізму, який на галицькому суспільному ґрунті поставав «з каламутної мішанини клерикалізму, вузькоглядства та мертвого формалізму. ...Недостача видержки в діланні, страх перед критикою, перед аналізом і одвертими висказом своїх засад, фразерство і крутанина логічна надають нашому недавньому лібералізові ще туманніший і неясніший вигляд, ніж на Заході» [183, с. 83] (підтекст: не варто купуватися на ліберальну риторику й адекватно оцінювати суспільну практику).

Правдивість зображення, фактичність, щира навіть пристрасна тональність у зверненні до читача надавали його публіцистичним творам характеру наукових роздумів, що пройняті вболіванням за долю людини, нації, держави. Франкова

стаття «Наше теперішнє положення» у лінгвополітологічному аспекті є і нині на часі. Вслухаймося: «А супроти тих великих політичних сил... що ж робити нам, русинам? На кого нам надіятися, з ким в'язатися? Положення наше, безперечно, так сумне, що велика пора поглянути холодним, критичним оком на нього, зважити добре свої і противні сили і – що на тепер найважливіше – позбутися всіх злудних [ілюзорних, примарних. – Н.Л.] надій, всіх безпідставних пересудів політичних, всіх неуправнених бажань і стремлінь, бо інакше всяка бесіда о якій-небудь поправі нашої долі буде і вічно стане риторичною забавкою, набором пустих фраз» [207, с. 310]. Як бачимо, Франко виступає принциповим і послідовним критиком явища, яке в сучасній політології отримало назву «популізм». Для того, щоб бути в політиці суб'єктом, варто, на думку мислителя, «затямити собі основні закони всякої політики» [207, с. 310].

Прищеплюючи у свідомості народу філософію національної ідеї на раціональних засадах [162, с. 115], Франко окреслює першоумову політичної суб'єктності через метафоричний образ «моральної і матеріальної сили»: «Доти ніщо нам надіятися на які-небудь уступства зі сторони наших противників, доки ми, мов безвладна колода, все будемо предметом для їх більше або менше фантастичних, а нам шкідливих експериментів» [207, с. 310]. Це концептуальне положення Франкового розуміння самодостатньої політики – «політики розумних людей» [207, с. 310] – варто б, за висловом самого письменника, «твердо собі затямити» [207, с. 311] і сучасному українському політикуму. У цьому вислові стрижневою є сема 'твердо, що спрямовує читача не лише на запам'ятовування, а на певний спосіб дій, пор. фраземи: *тверда рука; твердий на слово; тверде слово*' [СУМ Х, с. 47]. Уже тоді в пафосній риторичі Франко вловив головну прикмету, що ставала своєрідною міною сповільненої дії для лібералізму як суспільного явища: це внутрішній і дуже гострий конфлікт між проголошуваними цінностями й реальними інтересами, простіше кажучи: між цінностями і цінами.

Позачасову актуальність цих передбачливих застережень підтверджує і наш час, коли Європейський Союз набагато частіше підпорядковує свої дії інтересам, а не принципам, культурним і політичним традиціям, високим гуманістичним та

демократичним ідеалам, які власне й зробили Європу Європою. Кризу глобалізації засвідчив, зокрема, референдум про вихід Британії з Європейського Союзу.

Висновки до розділу 2

Ідею української особистості нового типу – *«цілого чоловіка»* – спостерігаємо в образах *каменярів* («Каменярі»), *вічного революціонера* («Гімн. Замість пролога»). Вони репрезентують художнє втілення *цілого чоловіка* як типу особистості у широкому, психокультурному розумінні цього слова. У баченні І. Франка найповнішим втіленням *каменярів*, *вічного революціонера* мала б стати інтелігенція – колективна особистість нового типу громадянської поведінки: *«справжнього громадянського духу, справжньої самопожертви, справжньої любові»*.

Як учений-енциклопедист і мислитель-націєтворець, І. Франко не творив науку заради науки, а тісно пов'язував наукові й загальнофілософські проблеми з конкретикою політичного буття українського народу. Його лінгвополітологічна оптика давала можливість розгледіти за мовними засобами специфіку політичного мислення влади, сповідувану нею ідеологію, мета якої – вербально легітимізувати *«владність керманичів... над мільонами членів народної держави»*.

Політична аналітика вченого, його лінгвополітологічна характеристика зацентровані на соціально-психологічних особливостях політичної мови кінця XIX – початку XX ст., зокрема на мовній поведінці і змісті політичних текстів різнотипних адресантів: соціалістів, соціал-демократів, лібералів. В оцінці І. Франка їхня риторика мотивована комунікативною мімікрією й характеризується пристосуванням до власної ідеології політично привабливих номінацій на кшталт *братерство, рівність, спільна праця, народна держава* тощо, їх кон'юктурним тлумаченням.

Розділ 3. Політична термінолексика Івана Франка як репрезентація нового політичного знання

3.1. Тематична стратифікація Франкового політичного лексикону

Аксіоматичним є твердження, що терміни галузевих термінологій не існують ізольовано, а поєднані між собою спорідненістю в межах термінологічного поля. Теорію термінологічного поля висунув О. Реформатський, який зазначав, що поле для терміна – це певна термінологія, поза якою слово втрачає свою характеристику терміна [133, с. 51]. У цьому контексті поняття *термінологічне поле* синонімічне поняттю *галузева термінологія*. Натомість поняття *лексика наукової мови*, на нашу думку, синонімізується із поняттям *макротерміносистема*.

Метафоричним образом-ідеєю *поля* активно послуговувався Франко, у науковому дискурсі якого лексема *поле* синтезує два значення : ширше – як макротерміносистеми, вужче – як галузевої терміносистеми. Ілюстрацією до першого, ширшого значення є думка Франка, що «*поле нашої науки* [виділення наше – Н. Л.] таке тісне місце і так слабо управлене, що огляд усього, що на ньому появляється, не може забрати багато місця» [208, с. 166]. Зі значенням ‘макротерміносистема’ корелює заголовок статті «З *поля нашої науки*» [208, с. 166], а також інші контексти: на всіх *полях* духового життя, в науці, літературі і техніці [202, с. 292]; величезні *поля* людського знання» [202, с. 292]. Поліглот-енциклопедист, європейський учений із класичним філологічним вишколом, І. Франко своєю універсальною науковою діяльністю прагнув «українському слову... здобувати *нові поля невідомих досі понять*» [193, с. 275], тобто галузеві терміносистеми. Пор. також: *поле політики* [202, с. 289]; *поле будівництва та адміністрації* [203, с. 234].

Варто наголосити на терміно-поняттєвому новаторстві вченого, бо йшлося про розширення термінологічних полів не тільки «канонічних», номінативно освоєних галузей (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й

про формування нових, «неканонічних» терміносистем (психології, лінгвополітології, політекономії, філософії, військової сфери та ін.). Для Франка була очевидною гостра потреба інтелектуалізації української наукової мови загалом й окремих наук зокрема: «У нас не перестала існувати течія, що ділить науки на канонічні й неканонічні, дозволені русинові з погляду національного й недозволені. Займатися історією Русі, історією руської, а щонайвище слов'янської літератури, етнографією, лінгвістикою та бібліографією – вільно і похвально, але займатися теологією (оскільки вона не католицько-уніатська), природничими науками (оскільки вони не спожитковані в медицині), суспільними науками (оскільки вони вибігають поза рамки правничого факультету), по думці многих наших патріотів, для русина не слід і навіть небезпечно» [208, с.166].

Тож не дивно, що термінолексика наукової мови (макротерміносистема) або, за висловом Франка, «наше наукове поле тісне не тільки з погляду на його об'єм, на масу наукової праці, а дуже часто з погляду на методу, на провідні ідеї...» [208, с. 168]. Новітніми ідеями, напрямками, течіями нуртувала й політологія (від гр. *politike* «мистецтво управляти державою» і *logos* «учення»), яка ще в стародавній Греції була наукою про управління державою, її ідеальні цілі, правила управління. З погляду «многих наших патріотів» політологія теж належала до наук суспільно «небезпечних», «неканонічних». У когнітивному вимірі, за оцінкою Франка, це призводило «до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духовних інтересів» [208, с. 167], а в мовному вимірі – приглушувало розвиток української політичної термінології, збіднювало її номінативно-поняттєвий, а водночас і комунікативно-прагматичний потенціал.

З притаманною для філософа-аналітика історичною далекоглядністю Франко виробив стратегічну націєсофську концепцію розбудови української наукової мови, зокрема політичної термінології, як загальнонаціонального мовно-культурного явища. Її реалізація вимагала розв'язання історично задаваних проблем методологічного характеру: а) вийти за межі «тісних думок і поглядів,... в додатку ще й дуже тісного апарату наукового» [208, с. 168]; б) подолати «спорадичність наших наукових праць, брак в них внутрішнього зв'язку,

систематичності» [208, с. 168]. Адекватною відповіддю на виклики новітньої доби мала стати інтелектуалізація української думки, вербально опертої на діалектичну єдність «національних і міжнародних елементів». Хоча на сьогодні ще не створено словника мови наукових та публіцистичних праць Франка, однак показовою в аспекті неологізації словника української літературної мови є його поетична творчість. За спостереженнями проф. В. Грещука, «порівняльний аналіз тридцятип'ятитисячного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка показав, що в поетичній творчості І. Франка вжито понад 15000 слів, які не були зафіксовані тодішніми найновітнішими лексикографічними працями» [39, с.688].

Зауважимо, що термін «система» лиш у Франкову добу (кінець XIX ст.) набув у мовознавчих працях більш-менш чіткого тлумачення. У науковому дискурсі І. Франка мова – «систем голосових знаків для вираження... найрізномірніших думок і абстракційних понять» [196, с. 104]. Політична термінологія в наукових і публіцистичних текстах Франка також має чіткі ознаки системності. Вона віддзеркалює єдність понять тієї сфери, яку вони репрезентують. Дослідити системну організацію термінології – значить описати семантичні розряди одиниць, що утворюють цю систему, простежити ієрархію зв'язків між ними на основі їхніх значень, основу яких формують поняття певної сфери знань. Системний характер термінології спирається на парадигматичні відношення, реалізовані в різних семантичних об'єднаннях: тематичних групах лексики, які розпадаються на підгрупи (чи мікрогрупи), ті – на синоніміїні ряди, антоніміїні пари тощо, які, зрештою, компонуються з окремих слів.

Якщо виокремлення тематичних груп лексики ґрунтується на зовнішніх відношеннях – на класифікації самих предметів і явищ позамовної дійсності, то на основі лексико-семантичних зв'язків між словами, тобто на внутрішніх відношеннях, виділяються лексико-семантичні групи. На думку Ф. Філіна, «лексико-семантичні групи слів становлять об'єднання двох, кількох і більше слів за їхнім лексичним значенням», «власне мовні одиниці, продукт історичного розвитку тієї або тієї мови», «лексичні об'єднання з однорідними, зіставляваними

значеннями» [Філін: 525]. «Дослідження лексико-семантичних груп, їх історичного розвитку, – продовжує дослідник, – має важливе значення для лексикології в багатьох відношеннях. Історія слова, яке є членом лексико-семантичної групи, не може бути вивчена в повному її обсязі без урахування історії цієї групи» [172, с. 557].

Політичну термінологію, яка своїм обсягом перевершує всі інші категорії лексики в термінологічній системі Франка, можна класифікувати і за функціональними ознаками, і за семантичними. З функціонального погляду в складі політичної термінології розрізняємо *власне політичні лексеми*, політичне значення яких сформувалося одночасно з їх виникненням, і *контекстуальні політичні лексеми*, політичне значення яких реалізується в певних контекстах, термінологічних сполуках; пор., напр.: *рух і міжнародний робітничий рух, палій і палій війни* та ін. В основі контекстуальних політичних лексем часто лежать переносно-метонімічні й метафоричні переосмислення загальних значень слів [13, с. 53]. Такі значення будемо кваліфікувати в нашому дослідженні як контекстуальні, або актуалізовані, тобто смисли. Віднесення того чи того слова до політичної лексики здійснюватимемо на підставі таких критеріїв:

- наявність спеціальних ремарок у тлумачних словниках сучасної української мови;
- наявність пояснень або дефініцій слів у довідковій літературі – галузевих енциклопедіях, термінологічних словниках, загальнополітичних довідниках;
- частотність використання, функціональне навантаження лексеми (за відповідної поняттєвої співвіднесеності);
- наявність у семантичній структурі відповідних лексем контекстуальних (актуалізованих) значень, а також характер суспільно-політичних ілюстрацій до них – це щодо мовних одиниць, які не входять до термінологічних словників і довідників

Увиразнюючи роль контексту в семантичній визначеності терміна-політоніма, дослідник суспільно-політичної термінології А. Бурячок зауважує: «Треба мати на оці, що зміст поняття нерідко варіюється в дослідженнях різних

авторів та в різних наукових школах. Для встановлення точності змісту такого терміна теж потрібний контекст, причому досить широкий. Ще більше зростає вага контексту, коли аналізуються соціально-політичні терміни, більшість яких набула загального поширення, стала загальнозрозумілою, а в ряді випадків детермінувалась, наповнившись новими семантичними відтінками. У зв'язку з цим при дослідженні їх семантики не можна обмежуватися тільки суто спеціальними текстами, а слід звертатися й до художньої літератури [13, с. 17].

За семантико-поняттєвим принципом політичну термінологію розмежовуємо на такі основні **тематичні групи**²:

- I. Лексика, пов'язана із системою організації держави.
- II. Лексика, пов'язана із суспільним ладом та історією.
- III. Лексика міжнародних відносин.
- IV. Загальна політико-економічна термінологія.
- V. Політико-філософська термінологія.
- VI. Політико-юридична термінологія.
- VII. Загальна військова лексика.

Терміни, пов'язані із системою організації держави, охоплюють:

1) назви центральних органів державної влади: *уряд (276), парламент (294), опозиція (288), урядова корпорація (289), міністерство внутрішніх справ (368)* та ін.;

2) назви керівників і представників найвищих органів державної влади та управління: *міністр (289), президент (290), віце-президент (290), державний урядник (341), пенсіонер (341), міністр внутрішніх справ (368), чиновник (353), губернатор (355).*

3) назви місцевих органів державної влади й управління: *адміністрація (294), суд (405), земська управа (368), намісництво (290), рада (290), інституція (358);*

4) слова на позначення діяльності адміністративних органів та управління: *доктрина (279), постанова (306), рішення (325), указ (376), державний закон*

² За основу розмежування термінології на тематичні групи слугує класифікація А. Бурячка.

(343), *реформа* (357), *ухвала* (334), *програма міністра* (369), *референдум* (276), *голосування* (340), *ухвалювання законів* (340), *внішня і внутрішня політика* (352), тощо;

5) назви одиниць адміністративно-територіального поділу: *село* (276), *місто* (309), *край* (332), *повіт* (332), *громада* (333) та ін.;

6) назви, що виражають позитивні явища, події у виробничих відносинах, громадсько-політичному та культурному житті людей: *політична самовлада* (281), *політична емансипація* (290), *політична діяльність* (303) *народне відродження* (278), *політична самостійність* (279), *консолідація нації* (291), *самостійна нація* (281), *культурна праця* (283), *національне самопізнання* (291), *національна свідомість* (281), *здемократизуватись* (290), *зреспубліканитись* (290), *загальна освіта* (290), *загальне голосування* (290), *вільнодумство* (295), *поступ* (300), *движуча сила поступу* (344), *ідеал національної самостійності* (283), *національний ідеал* (283), *ідейні й ідеалістичні рухи* (282), *педагогічні, економічні і політичні інтереси* (282), *вольне українське слово* (282), *національні змагання* (284), *народні сили* (401), *народолюбство* (404), *загальнолюдські культурні здобутки* (404), *національні права* (408), *городжанська і політична свобода* (408), *український партикуляризм* (403).

7) назви негативних явищ, фактів і їхніх носіїв у громадсько-політичному, економічному та культурному житті суспільства: *винародовнення* (217), *москвофільство* (406), *безладдя і недоумство політичне* (208), *політична безправність* (281), *цезаризм* (290), *бюрократія* (294), *русифікація* (354), *тоталітаризм* (376), *культурний застій і упадок* (280), *конфесійні, політичні та національні пересуди* (408), *приписи та доноси* (356), *утопія* (280), *політичний та соціальний спокій* (у значенні «апатія народу до злочинів влади») (280), *класовий і хатній егоїзм* (280), *племінний і расовий шовінізм* (291), *грунт політично несвободний* (281), *жолудкові ідеї* (280), *економічний визиск* (280), *визискувати, визискувачі* (281), *політична безправність* (281), *апатія* (281), *духове відчуження* (284), *асиміляційна робота* (404), *польсько-шовіністичні агітації* (219), *національна кривда* (284), *неволення* (284), *пародія конституційних форм* (289),

декаденція (291), збурення народу (294), національний притиск (290), здирство (294), пролетаризація мас, дегенерація поколінь (294), льокайство (295), бездержавство (346), неробство (323), безправство (334).

8) назви, пов'язані з боротьбою за встановлення влади: *консолідування (284), революція (306), політичний процес (376), демонстрація (356), протест (356), маніфестація (356), політичне змагання (384).*

Терміни, пов'язані із суспільним ладом та історією, складається з назв:

1) етнічних спільностей і державних об'єднань: *українство (282), російство (282), германство (211), слов'янство (211), український народ (282), українська нація (282), українці (282), поляки (206), народність (276), народ (279), нація (280), держава (310), російська федерація (283), поляки-державники (207), унія (209), свободна федерація (209), громада (426), колонія (342) та ін.;*

2) форм правління: *авторитаризм (276), парламент (294), парламентаризм (289), рада державна (204), анархізм (292), лібералізм (350), царювання (308), народовладдя (292), автономія громади (333), республіканізм (295), демократія (295), федералістичний устрій (333), демократизм, імперіалізм, республіканізм, конституціоналізм (295), соціальна демократія (341), поліційна держава (341), народна держава (341), абсолютизм (290);*

3) представників і прибічників тієї чи іншої форми державного правління: *капіталіст (287), мілітарист (287), тиран (297), соціал-демократ (341), комуніст (334) та ін.;*

4) династичних і придворних осіб, можновладців: *цар (307), імператор (352), династія (352), цісар (331), король (331), наступник (352), володар (353), самодержець (353) та ін.;*

5) політичних напрямів, партій і їх представників: *ліберал (286), народництво (292), анархіст, анархізм (330), комуніст (334), комунізм (337), соціал-демократична партія (340), соціал-демократи (341), лібералізм (403), націоналіст (376), український націоналізм (424) та ін.;*

6) характеру діяльності політичних організацій і партій, методів їх боротьби: *контраргументація (279), консолідація (291), всевладна бюрократія (354), шовінізм (291), усталення законного правопорядку (368)* та ін.;

7) населення, соціальних класів та їх представників: *буржуазія (343), пан (376), народ (281), робітницький стан (283), інтелігент (290), горожанин (281), репрезентант робітницької верстви (289), капіталістична верства (296), промислова верства (296), бюрократична верства (296), селянин (296), селянство (342), робітник (340), фабрикант (340), купець (402), богач (340), властитель (343), лендлорд (342), орендатор (342), пролетаріат (357), інтелігенція (357), адвокат, професор, журналіст, лікар та інтелігентний пролетарій (402)* та ін.;

8) понять соціального й національного гніту, класової та національно-визвольної боротьби, їх учасників: *кріпацтво (349), народна тюрма (341), дегенерація (294), духове відчуження (284), національна кривда (284), панування (209), політична безтактовність, самодержавіє й обрусеніє (403), руйнування й покорювання (207), німецьке хижацтво (208), неволення (284), національний притиск (291), тортури (276), русифікація (354), деморалізація (354)* та ін.;

9) адміністрації, організації, закладів, служби, їх представників: *народна школа (290), намісництво (290), рада (290), спілка (343) товариство (343), наукова і культурна інституція (358), земська управа (368), загальноземська організація (368), сільськогосподарський комітет (368), громадська інституція (369), фірма (354)* та ін.;

10) офіційно-ділових документів: *постанова (276), указ (285), розпорядження (286), закон (434)* та ін.;

11) репресивних органів, їхніх представників та їх діяльності: *арешт (344) тортури (276), шибениця (358), поліційна держава (341), народна тюрма (341), визиск робітників (342), кривдники (344), визискувачі (344).*

Лексика міжнародних відносин включає:

1) поняття міжнародного права, зокрема: *сусідня держава (334), цивілізований світ (358), зовнішня політика (352), міжнародні цілі (284)* тощо.

а) політико-правовий статус держави, країни, території: *незалежність* (286), *автономія* (354) *абсолютизм* (402), *самодержавство* (402);

б) політичні відносини між державами, народами: *війна* (344), *суспільні відносини* (346), *міжнародна праця* (335), *самодержавна ідея* (403), *доктрина самодержавія й обрусенія* (403), *політика руйнування, визискування та оглуплювання окраїн* (403), *доктринерський автократизм* (403) тощо;

в) міжнародні договори, угоди: *злука* (346), *конвенція* (376) та ін.;

г) міжнародні об'єднання, союзи: *конфедерація* (286), *міжнародний союз* (284), *європейська суспільність* (288) та ін.;

2) дипломатичні органи, делегації та їхніх представників: *дипломат* (287), *посольство* (305) та ін.;

3) поняття, пов'язані з дипломатичною діяльністю: *конгрес* (295), *мирова конференція* (353) та ін.;

4) дипломатичні документи: *лист* (430), *заява міністра* (367) та ін.;

Політико-економічна термінологія охоплює:

1) загальні політико-економічні поняття: *економічний прогрес* (280), *матеріальні відносини* (276), *корпорація* (289), *панщина* (306), *економічне питання* (279), *економічний визиск* (280), *економічне невільництво* (280), *конкуренція* (284), *біржесві спекуляції* (298), *продукція* (342), *податок* (334) та ін.;

2) поняття, які стосуються політекономії капіталізму: *економічний матеріалізм* (283), *економічний фаталізм* (285), *капіталізм* (288), *капіталіст* (294), *приватна власність фабрик* (342), *приватна власність землі* (342), *нерівність маєткова* (339), *визискування праці робітників* (339), *фабриканти* (339), *пролетарії* (340), *великий купець* (340), *маси робучого люду* (340), *дармоїдство* (340), *буржуазія* (343), *багаті, урядники* (343) тощо.

3) поняття, які стосуються соціалістичного укладу політико-економічних відносин: *спільність праці* (339), *класова єдність* (340), *спільна праця без визиску* (340), *спільне вживання плодів праці* (340), *загальне голосування* (340), *державні ради* (340), *народна держава* (340), *члени держави* (341), *духова муштра* (341), *всевладність керманічів* (342), *необмежена власть* (341) тощо.

Політико-філософська термінологія включає:

1) загальні філософські поняття: *матерія* (277), *абсолютизм* (283), *світогляд* (296), *філософія* (292) тощо.

2) терміни естетики і культури: *культура* (281), *гуманізм* (276), *етичний ідеал* (283), *культурні ідеали* (284), *пориви європейської цивілізації* (284), *нігілізм* (299) тощо.

3) терміни, що позначають філософські течії та їхніх представників: *абсолютизм* (283), *сентименталізм* (284), *лібералізм* (344), *філософи-елеати* (276), *раціоналізм* (292), *софістерія* (293), *песимізм* (293), *кавалерська філософія* (297), *індивідуаліст* (293), *протагоніст* (293), *ідеалізм* (358) тощо.

Політико-юридична термінологія охоплює:

1) терміни, пов'язані з правом, законністю та правопорядком, зокрема:

а) із правотворчістю та законодавством: *закон* (281), *конституція* (289), *указ* (292), *конституційні реформи* (289), *регламентація* (294), *агент* (359), *право* (304), *національна виключність* (290) та ін.;

б) із системою прав, свобод і обов'язків громадян: *громадянство* (320), *обов'язок* (324), *власна воля й власна думка* (341), *свобідні люди* (341);

2) терміни, пов'язані з правопорушеннями: *злочин* (376), *вбивство* (352), *грабування* (354), *політичний злочин* (363), *деспоти* (342), *необмежена власність* (342).

3) терміни, пов'язані з юридичною відповідальністю та правосуддям, зокрема: *свідок* (278), *судівництво* (294), *брехня* (355), *суддя* (296), *злочинець* (306), *заслання* (304), *ув'язнення* (311), *в'язниця*, (276), *кріпость* (358), *підземелля (кріпостей)* (358), *каторжні роботи* (358) та ін.

На особливу увагу в розбудові української політичної терміносистеми заслуговують військові терміни – своєрідний Франків «огонь в одежі слова». Вони найвиразніше характеризували «початок школи політичного думання» [177, с. 12], оскільки були зумовлені запитами національного буття українського народу, його прагненням «не ридать, а здобувати, хоч синам, як не собі кращу долю в боротьбі» [177, с. 24]. З науково-методологічного погляду мілітарна

термінолексика здобувала «українському слову справді нові поля», а головне – збагачувала українську політичну думку новими націософськими смислами. Невипадково мілітарною лексикою й асоціаціями визвольної боротьби пронизані Франкові імперативи в поезії «Великі роковини», що не увійшла до 50-томового зібрання творів письменника: *До великого моменту / Будь готовий кожний з вас, – / Кожний може стать Богданом, / Як настане слушний час. / Мовиш: «нині інші війни». / Ну, то іншу зброю куй, / Ум гостри, насталюй волю, / Лиш воюй, а не тоскуй!* [210, с. 44].

Подальше нанизування контекстуальних синонімів формує ампліфікаційний ряд, де кожен із компонентів посилює характер дії людини-борця: *Лиш борися, не мирися, / Радше впадь, а сил не трать, / Гордо стій і не корися, / Хоч пропадь, але не зрадь!* [210, с. 45].

Наскрізне використання військової термінолексики як органічної частини політичного лексикону спостерігаємо в публіцистичних і наукових текстах Франка. Широкий діапазон військових термінів сформував такі тематичні групи:

1) назви збройних сил держави, їх основних родів:

армія (31 : 235; 45 : 318, 319(6), 329; 178(2), 179 (2), 180(2), 181, 184(2); 47 : 425, 508, 511)³, *військо* (31 : 202, 221, 236, 245; 37 : 554, 559, 557; 47 : 425(3), 426(3), 430(2), 444, 445(3), 457, 461, 474(2), 476, 480, 489, 501(3), 502(5), 503, 504(2), 505, 506(2), 507(7), 508(5), 509(6), 510(2), 511, 512(2), 513(3), 514(4), 515(4), 516(3), 517, 533; 45 : 171(6), 172(2), 173(6), 174(4), 175, 176, 177(2), 178(3), 173(2), 180(4), 181, 182(3), 183, 184(2); 318, 324, 333, 334(2)), *дружина «військо»* (45 : 172; 47 : 432, 447), *артилерія* (31 : 235; 45 : 173, 318), *кіннота* (31 : 195, 45 : 173, 318), *піхота* (45 : 173, 183, 318(2)), *гвардія* (45 : 183), *резерв(а)* (45 : 180); *воєнна дружина* (47 : 515), *флот* (45 : 184, 186);

2) назви військових з'єднань (одиниць):

батальйон (45 : 178, 184), *ровта* (45 : 183), *полк* (37 : 133, 163; 45 : 174, 183; 47 : 507, 508, 511, 545), *орда* (37 : 551), *рать* (37 : 560); *фланг* (37 : 557; 47 : 509),

³ Тут перша цифра вказує на том за 50-томним зібранням творів Івана Франка, друга цифра – на сторінку відповідного тому, третя (у дужках) – на частотність вживання лексеми на вказаній сторінці.

варта (37 : 293), *залога* (47 : 507), *тактичні формації* (45 : 183); *вояцька верства* (37 : 121), *невербовані вояки* (47 : 508), *військова верства* (37 : 159), *наємна дружина* (47 : 506), *люд «воїни»* (45 : 181), *оружні люди* (45 : 171), *воюючі люди* (45 : 171).

3) назви учасників бойових дій, військових звань, посад:

ватажок (31 : 221; 47 : 510; 428, 515), *воєвода* (31 : 229; 47 : 426(2), 427(2), 428(4), 484(2), 485, 493, 496, 502, 506, 535 (3)), *комендант* (31 : 248), *гренадер* (37 : 290), *генерал* (47 : 506(2)), *полководець* (47 : 511(2), 430; 45 : 173), *офіцер* (37 : 293; 45 : 181, 183 (2)), *адміраліція* (45 : 181), *наємник* (31 : 195), *противник* (31 : 219, 47 : 458, 507), *рекрут* (45 : 175, 184), *месник* (47 : 502), *завойовник* (45 : 176), *напасник* (47 : 461), *рицар* (47 : 434), *провідник* (47 : 457, 508; 45 : 175), *панцирник* (45 : 185), *ручницяр* (45 : 181), *розвідчик* (47 : 507(2)), *боєць* (47 : 512), *войовник* (47 : 426, 495, 496), *воїн* (37 : 554), *бранець* (31 : 245; 47 : 502, 514), *втікач* (47 : 511), *муж «воїн»* (45 : 174, 175(2), 176(2), 178, 179, 180(8), 181(3), 183), *союзник* (37 : 133, 161; 47 : 495, 510, 514), *солдат* (37 : 293), *сапер* (45 : 318), *супротивник* (38 : 510), *лазаретна помічниця* (45 : 182), *командуюча військова власть* (45 : 184), *військова старшина* (47 : 513), *наїздник* (47 : 503), *головний комендант* (47 : 425), *утікач* (47 : 514), *утікачі-солдати (москалі)* (38 : 509), *зброєний* (45 : 170), *улан* (37 : 290), *убійник* (45 : 332), *вояк* (31 : 200, 235; 36 : 30; 37 : 122; 45 : 166, 174, 176, 179, 181, 182(2), 183; 317, 318(2), 330, 332; 47 : 426, 502, 506, 507, 509, 515, 516, 526, 528, 545), *гайдук* (36 : 30; 37 : 290), *колоніст* (36 : 30; 47 : 428), *ворог* (37 : 161; 31 : 213, 240; 45 : 321, 167, 173; 47 : 461, 468(2), 469(3), 478, 479, 481, 482, 483, 495, 501, 506(2), 514(2), 516, 517(2), 534).

4) найменування боєприпасів:

порох (45 : 318), *куля* (45 : 173, 183, 185), *динаміт* (45 : 332).

5) назви спорядження:

зброя (45 : 166, 172, 173, 183(2), 184), *малі щити* (47 : 429), *залізні панцирі* (45 : 185), *шолом* (47 : 435), *сталеві панцирі* (45 : 173), *панцир* (31 : 205; 45 : 185(4), 186, 181(3); 47 : 429);

6) назви зброї, її елементів:

зброя (31 : 195; 37 : 292; 47 : 458, 507(2), 517; 45 : 318), озброєння (45 : 181), штилет (45 : 332), торпеда (45 : 186), стріла (47 : 470, 474, 514), спис (31 : 205; 45 : 318; 47 : 429, 458, 470, 471, 495, 514), скалковий карабін з гладкою люфою (45 : 183), сокира (45 : 30), самопал (31 : 205), огняна машина (45 : 319), морські самодвижучі торпеди (45 : 186), механічні гавбиці (45 : 319), лук зі стрілами (45 : 318), карабіни-репетієри (45 : 319), кам'яне оружжя (45 : 302), наконечник (47 : 475), плаваючі батареї (45 : 184), дерев'яний дво- або трипокладовець (45 : 184), спис (45 : 301), вістря до копій, сокир, стріл (45 : 301), бронзовий меч (47 : 421), бойова сокира (47 : 470), бомба (45 : 318, 330(3), 332), армата (45 : 318), гвинтовий гінтерлядер (45 : 183(2)), гвинтовані гармати (45 : 185), гармата (45 : 172, 179, 181(3), 184(4), 185(5), 186), карабін (45 : 318(2), 183, 184), револьвер (45 : 332(2)), пицаль (45 : 182), панцирові плити (45 : 185), оружжя (45 : 170(2), 172(3), 173(2), 179 (2), 180, 182, 183; 301(2), 317(2), 318(3), 319, 315), огнестрільна зброя (45 : 173), огнестрільне оружжя (45 : 170), меч (31 : 205; 37 : 554; 45 : 318, 467, 470, 501, 512, 514), молот (45 : 301(2)), лук (47 : 460(3), 458, 463);

7) назви військових суден:

човен (45 : 185, 186), воєнний корабель (45 : 185(4), 186), галера (37 : 160), козацький кораблик (37 : 133), панцирний корабель (45 : 181, 186);

8) назви військових об'єктів, оборонних споруд:

касарня (45 : 182), воєнна установа (45 : 179, 176), окоп (31 : 248), укріплення (47 : 425);

9) назви, що співвідносяться з родом військових занять:

воєнне ремесло (45 : 171(2), 176), військова служба (45 : 171(3), 174 (2), 178(2), 180(2), 319; 47 : 545), примус військовий (45 : 180), повинність військова (45 : 181), рекрутський побір (45 : 180(2)), військова служба (45 : 180);

10) назви військових дій (конфліктів), їхніх наслідків:

ворожнеча (45 : 325, 343, 469), убити (47 : 468(2), 469(2), 473, 503, 512; 45, 301), завойовний похід (47 : 489), стягти (31 : 250), служити (47 : 503; 45 : 179, 180), старшувати (45 : 333), тортурування (31 : 253, 245), нищення (45 : 181), нівечити (47 : 457), ограбити 'спустошити' (47 : 427), провадити (військо) (47 :

474), *полягти* (47 : 517, 507, 506, 426), *покорити* (47 : 481), *погроза* (45 : 330), *заворогувати* (47 : 469), *збунтуватися* (31 : 222), *знищення* (45 : 170), *грозити* (37 : 291), *грабування* (47 : 440), *воєнна поміч* (47 : 436), *ворогувати* (45 : 343), *ворогування* (45 : 170(6)), *воювати* (31 : 205; 45, 173, 317(2), 343; 47 : 516; 427, 479, 496, 500), *воювання* (45 : 172, 183(4), 318(2); 47 : 426, 510, 547), *вимордувати* 'вбити' (47 : 498(2)), *вбійство* (45 : 330), *вбити* (33 : 137; 47 : 425, 502, 512), *бити* (45 : 319), *бійка* (47 : 426, 516, 517), *битися* (47 : 458, 474), *боронити* (47 : 461), *боротися* (45 : 313, 326, 348, 47 : 515), *побіда* (33 : 138; 45 : 178, 319; 47 : 504, 507, 509, 513, 545), *зруйнувати* (31 : 222; 33 : 138; 47 : 489), *дань мечами* (47 : 488), *похід* (37 561, 164, 556; 47 : 426, 427, 430, 433(2), 436, 439(2), 444, 447, 476, 484, 489(2), 502, 503, 504, 510), *повстати* (31 : 196; 47 : 481), *мститися* (47 : 427), *мордувати* (45 : 330), *улягти 'загинуті'* (47 : 461), *умерти* (31 : 220; 45 : 306), *бути побитим 'переможеним'* (47 : 457), *воєнний суд* (47 : 512), *судити* (45 : 318), *спліндрувати* (47 : 502), *спустошення* (47 : 489, 502), *спустошити* (47 : 482, 503, 508), *тікати 'відступати'* (31 : 253, 222; 47 : 461), *освободження* (45 : 170), *прогнати* (47 : 479), *потерпіти поразення* (47 : 506), *поранити* (47 : 528), *поразення* (47 : 430, 501, 511(2)), *полонення* (37 : 559), *полон* (47 : 502(2), 512, 514), *погибнути* (47 : 506), *повбивати* (47 : 457, 502, 510, 528, 494, 497, 514), *побідити* (47 : 502, 511, 512(2), 488; 469(2)), *перемога* (47 : 461), *перемогти* (45 : 329), *розсипати 'перемогти'* (47 : 478), *розбивати* (37 : 293, 47 : 509, 501, 502, 511, 512, 514), *загибель* (31 : 222), *загибнути* (45 : 319), *зруйнування* (37 : 164), *знищити* (37 : 554), *відхід* (31 : 239), *вибух* (31 : 196, 224; 45 : 169, 180, 308), *впасти 'бути переможеним'* (47 : 457), *втекти* (47 : 511), *випустити (на волю)* (47 : 502), *відбити (напад)* (47 : 430(2)), *вибухти* (45 : 178; 47 : 490, 505), *вирок* (47 : 437), *визволення* (47 : 502), *вигибти* (45 : 308), *удар* (31 : 196; 45 : 168, 173; 47 : 502, 515), *товчок 'удар'* (45 : 168), *повбивати* (31 : 250, 222; 45 : 185), *побити 'перемогти'* (47 : 512), *побороти* (31 : 221, 47 : 502), *поборювання* (47 : 497), *різанина* (45 : 165, 177(2)), *різня* (31 : 241, 239), *розбій* (45 : 314(2)), *карати* (45 : 318; 47 : 475), *завідництво 'змагання'* (45 : 181), *герць* (31 : 253), *битва* (31 : 199, 216, 222, 235(2), 236; 45 : 171, 173, 176(2); 47 : 426, 444, 451, 458, 468, 474, 489,

506(2), 509(2), 510(3), 512(3), 513(3), 514, 514(3)), боротьба (37 : 131, 163; 31 : 219; 45 : 168, 179, 301, 311(2), 325, 329(9), 343, 344(2), 347(9), 348; 47 : 443, 458, 503, 509), бій (31 : 235; 45 : 170, 171, 173(2), 179, 312; 47 : 461(2), 502, 506(5), 509, 512, 529), війна (31 : 195, 198, 202, 204, 247, 248; 46 : 165 (14), 166(18), 167(6), 168(4), 169(5), 170(10), 171(3), 172, 173, 174, 175, 176(3), 177, 178(2), 179(3), 180(2), 181(2), 183(3), 184(3); 302, 319(3); 47 : 429(2), 430(3), 436, 440, 445, 451, 461, 478, 482, 485(2), 486, 487, 490, 491, 494, 496(4), 503, 505(3), 508, 510, 512(2), 513, 516, 533, 547);

Військова галузь на межі XIX – XX ст. зробила значний поступ і – відповідно – мова виробляла лексичні позначення, що співвідносяться з тактикою і стратегією бойових дій. Це висвітлюють назви, що у військовому лексиконі утворюють найбільшу групу:

укріпити (31 : 253), *устоятися* (31 : 247), *уступити* ‘*відступити*’ (47 : 461), *усмирення* (45 : 166(2)), *установка бойових рядів* (47 : 510), *утиск* (45 : 168; 47 : 505), *бойова лінія* (47 : 511), *гінтерлядеровий огонь* (45 : 183), *виступити до бою* (47 : 506), *вирушити в похід* (47 : 504), *водити під мечі* (47 : 494), *воєнна стопа* (47 : 427), *воєнна тактика* (45 : 173), *воєнна замішка* (45 : 177), *воєнна акція* (47 : 533), *добувати меч* (47 : 461), *звести битву* ‘*битися*’ (47 : 509), *збити (з місця)* (47 : 504), *здобути перевагу* (47 : 458), *йти походом* (47 : 480), *карабіновий вогонь* (45 : 183), *лінійова служба* (45 : 178), *лінійна служба* (45 : 181), *оружна перевага* (45 : 168), *оборона крайова* (45 : 176), *рушити походом* (47 : 436), *рушити проти* (47 : 506), *ставити опір* (47 : 428), *схоронитися* ‘*заховатися*’ (31 : 253), *середня лава* (47 : 506), *ставити чоло* (31 : 247), *стояти табором* (47 : 506), *стріляти* (47 : 463, 511; 37 : 293), *стичка* (47 : 513, 515), *тактика* (45 : 173(2)), *уцілення* (45 : 184), *цілити* (45 : 182), *штурм* (37 : 560, 239), *шпionська служба* (31 : 213), *штурмувати* (31 : 251), *повстати* (31 : 196, 47 : 481), *відсіч* (31 : 250), *лінія* (45 : 180(4), 183), *напір ворогів* (47 : 514), *нападати* (37 : 161; 47 : 509), *напад* (31 : 241; 37 : 163; 45 : 182; 47 : 425(2), 427, 430(2), 433, 440, 459, 501, 505, 507(2), 508, 514, 517, 534), *натиск* (45 : 178; 47 : 508), *опанцирення* (45 : 185), *оборона* (45 : 181, 182 (2); 47 : 438, 526, 527, 529, 534),

обступити (47 : 502), *облога* (31 : 202, 239, 241, 248; 47 : 425(2), 501, 502, 514), *ограбувати* (37 : 291), *облягати* (47 : 457, 510, 501), *пустошити* (47 : 513, 457), *провадження війська* (47 : 506), *провід центру* (47 : 507), *поєдинок* (47 : 502, 503(2)), *погром* (47 : 444; 31 : 226, 235), *погоня* (45 : 173; 47 : 511), *пліндрувати* (47 : 506), *переслідувати* (47 : 502), *розставити ряди* (47 : 507), *руйнувати* (31 : 221, 214; 45 : 305, 345), *рушити у похід* (47 : 474), *піти в розсіпку* (47 : 506), *розтаборитися* (47 : 430), *розкласти табір* (47 : 510), *розставляння бойових рядів* (47 : 506), *рекрутчина* (45 : 174(2), 175), *рекрутація* (45 : 174(2), 175(3), 176(2), 177), *колонізація* (47 : 421, 439, 449), *загрозити* (47 : 475), *завоювати* (47 : 440, 458, 515), *завоювання* (45 : 168; 47 : 487, 503), *зібрати військо* (47 : 480), *звербувати* (45 : 175; 47 : 426), *захопити* (31 : 250 (2), 47 : 474), *зайняти* (47 : 425, 510, 479, 502), *заарлямувати (військо)* (47 : 505), *здобути* (47 : 430, 436, 489, 510), *затримати (військо)* (47 : 444), *злучитися 'об'єднати армії'* (47 : 426), *зловити* (47 : 430), *вилазка* (47 : 425), *вербуватися* (45 : 171), *вербунок* (45 : 176), *вишикуватися* (37 : 554), *відступлення* (45 : 183), *виширубувати 'тренувати'* (45 : 178), *відплата* (45 : 168), *вдарити «напасти»* (47 : 430, 445), *відступати* (47 : 508), *виступити проти* (47 : 458(2)), *відперти* (47 : 430), *вирядити (військо)* (47 : 509), *вибиратися на війну* (47 : 429), *втекти* (47 : 461), *вціляти* (45 : 184), *вивести військо* (47 : 153), *вирушити проти* (47 : 509), *атака* (47 : 514), *бути в стані 'бойова готовність'* (45 : 178).

Свідченням складного й часто суперечливого становлення українських військових термінів на зламі XIX – XX ст. є описові конструкції, що використовував І. Франко на позначення певних понять: *спосібний до оружжя* (45 : 180), *не служачий в війську* (45 : 182), *зобов'язаний до військової служби* (45 : 171), *завойовані люди* (45 : 318), *приряди воєнні* (45 : 318) та ін.

Варто зауважити, що виокремлені групи й підгрупи політичної лексики не є замкненими, різко відмежованими: кожна з них містить слова, які за значеннями можуть одночасно належати до двох і більше лексико-тематичних груп і підгруп. Наприклад, слово *влада* – міжгалузевий термін: у значенні «право керувати державою, політичне панування» входить до складу юридичної термінології, а в

значенні «керівні державні органи; уряд» [СУМ I, с. 701] воно може бути віднесене до власне політичної лексики. Слово *капітуляція* в прямому значенні ‘припинення збройного опору й здача переможцеві на певних умовах, запропонованих ним’ входить до складу військової лексики, а в переносному значенні – ‘відмова від боротьби, визнання безсилля перед ким-, чим-небудь’ [СУМ IV, с. 95] уживається в дипломатичній практиці.

Отже, як свідчать наведені приклади, одна й та сама назва, часто без зміни лексичного значення, завдяки загальній інтегральній семі може об’єднувати різні лексико-тематичні групи й підгрупи політичної лексики, утворюючи складну систему взаємопов’язаних компонентів.

Ознаки системності політичних понять у текстах Франка скріплюють і синтагматичні відношення. Їх реалізатором виступають, зокрема, найпоширеніші в корпусі означень-політонімів лексеми *політичний* і *національний*. Атрибутивна сполучуваність цих слів відбиває багатовимірний спектр питань, які були об’єктом аналізу вченого-політолога: *політичний* (-а, -е, -і) характер (45 : 428), *самостійність* (45 : 280), *значіння* (45 : 282), *ідеали* (45 : 285), *чинники* (45 : 281), *самовлада* (45 : 281), *безправність* (45 : 281), *емансипація* (45 : 290), *інтереси* (45 : 282), *погляди* (45 : 282), *змагання* (45 : 423), *поле* (45 : 283).

У відображенні аспектів політичного буття українського народу значущою є семантична вага політоніма *національний* (-а, -е, -і): *розвій* (45 : 278), *змагання* (45 : 280), *свідомість* (45 : 281), *самостійність* (45 : 283), *ідеал* (45 : 281), *українська справа* (45 : 281), *кривди та поневолення* (45 : 284), *притиск* (45 : 291), *потреби* (45 : 291), *життя* (45 : 291), *інтереси* (45 : 343), *значення* (45 : 424), *ідеї* (45 : 425), *форма* (45 : 425), *принцип* (45 : 429), *синтеза* (45 : 430), *почуття* (45 : 406), *питання* (45 : 406), *характер* (Мозаїка : 172). Власне українське розуміння *національного* відбивають аналітичні словосполучки *національна українська справа* (281), *всеукраїнське національне почуття* (406) тощо.

Активне використання означень політонімів *політичний* (-а, -е, -і) і *національний* (-а, -е, -і), розширення їхньої сполучуваності сигналізувало про якісні зміни в семантичному просторі української політичної термінології: а)

відбивало багатовимірність «політичного світу»; б) сприяло актуалізації в конкретному вживанні суміжних значень іменникових лексем; в) засвідчувало інтенсивність заповнення номінативно-поняттєвих лакун за рахунок однослівних термінів-запозичень, а особливо за рахунок активного освоєння термінів-словосполучень.

Новітнє політичне знання в політичному дискурсі Івана Франка набуло вербального втілення у термінах-політонімах, переважна більшість із яких – безпосередні запозичення з інших мов: *агітатор* [ВНУС, с. 34]⁴, *виборці* (8), *урна* (224), *ухвала* (14), *пропаганда* (31), *агітація* (32), *союзник* (7), *партія* (6), *фракція* (34), *опозиція* (12), *конституція* (305), *самостійність* (1), *ідеолог* (4), *інтелігенція* (5), *донкіхотство* (3), *маніфестація* (35), *переговори* (209), *нелегальний* (303), *монопол* (308), *монархія* (4), *партікулярізм* (33), *поборювання* (2), *полонізований* (1), *космополітичний* (31), *протегований* (4), *дебати* (15), *ліберал* (1), *реформіст* (311), *доктрінер* (317), *славянофільство* (4), *романтизм* (3), *консерватизм* (4), *анархізм* (33), *соціалізм* (30), *буржуазія* (32), *вивласнення* (14), *абсолютизм* (6), *автономіст* (6), *ініціатор* (33), *протест* (6), *преференція* (203), *процесуватися* (323), *судівництво* (317), *правительство* (11), *міністерство* (171), *губернатор* (317), *бюрократія* (317), *намісництво* (313), *корпорація* (12), *реформа* (32), *консуляція* (172), *делєгація* (12), *акціонер* (4), *експльоатація* (4), *денунціяція* (208), *дезорганізація* (5), *розпарцелювати* (202), *конфіскації* (4), *деморалізація* (34), *відшкодованє* (318), *бюджет* (171), *звіт* (8), *ініціатива* (11), *ініціатор* (33) тощо.

Наведені вище та багато інших термінів-політонімів відбивають не лише відмінність у лексиконі «Словаря української мови» за ред. Б.Грінченка і політичним дискурсі І. Франка, а якісно інші методологічні підходи до розвитку української мови: консервативний, етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Власне останній напрям увібрав ті «слова, які з великою долею ймовірності треба сприймати як такі, що їх в українську

ВНУС⁴ Франко І. В наймах у сусідів // Франко І. Писання. – Т. 7. – 1914. – Далі після прикладів покликаємося лише на сторінку (у дужках) цієї книги.

літературну мову того часу ввели І.Франко та його сучасники. Серед них чимало лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів та слів, що побутували в розмовному мовленні але на той час ще не стали надбанням української літературної мови» [39, с. 688]. Показовим є зіставний аналіз тридцятип'яти томного лексикону поетичного ідіолекту І. Франка та реєстру лексем «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки потужній термінологічній практиці вченого відбувалось їх інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів, як українських новотворів (*відшкодуванє, переговори, вибори, виборці, союзник, протест, судівництво, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал, реформіст, консерватизм, абсолютизм, партія, анархізм, коаліція, деморалізація* та ін.); б) термінів-словосполучень, де яскравою ілюстрацією зацікавлень вченого-політика є атрибутивна сполучуваність лексеми «*політичний (-а, -е, -і)*»: *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання, напрям, праця, погляди, порядки, становище, справи, факт, поле, територія, нива, тіло, організм, розвій, занепад, реставрація, партія, організація, роль, програма, самотійність, сила, мрії*. Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

Заслуговують на увагу сьогодні маловживані слова і словосполуки із політичного дискурсу Франка, які уможливлюють хоча трохи відчути особливості живого слова Франкової доби: *бесідник* (промовець), *основник* (один із засновників партії), *співуділ, справоздання, виставність* (показовість), *ідіотіти, одебіліти, потомність, потомний, сучасні і потомні покоління, видівня публічна, вносити в тямку народу, законодатний сейм, обов'язок чемності, зносини з робітниками, обрахунок з власним сумлінням, стати чолобитником, політичне освободження, загальна безрадість, безвиглядність, підхлібити* (підлестити), *палата послів, палата панів, сейм краєвий, правиця* (праві політичні сили),

розпарцелювати (поділити), *певник* (доведене положення), *юджено* (нацьковувано) та ін.

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *сторонництво* (однодумці), *назадництво* (повернення до старого, віджилого), *поступування* (спрямованість уперед), *всевладство* (тотальність), *вузькоглядство*, *спроневіритися* (зневіритися), *здемократизуватись*, *зреспубліканицитись*, *політичне усамовільнення* (політична свідомість), *почуття собачого обов'язку* (відданість суспільним ідеалам), *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери) та ін. Народжені у термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Звичайно, далеко не всі слова, які «викував» чи реактуалізував Франко у політичних текстах, успадковані сучасною українською літературною мовою: одні були витіснені лексемами, що відповідали нормам українського словотворення: *кружок* (гурток), *правительство* (уряд), *властитель* (володар, державець), *побіда* (перемога); інші (запозичені слова) замінено українськими дериватами: *екзекутива* (покарання), *легіслятива* (узаконення), *гумбуг* (брехня, ошукання), *абдикація* (відмова, зречення), *диспенза* (дозвіл); траплялись і просто невдалі утворення: *здрухотати*, *вивласнення*, *піддвигнення* народу, *закнебльована* преса тощо.

Відзначаючи працю галичан як один із важливих чинників у формуванні й утвердженні української наукової мови, австрійський дослідник Міхаель Мозер зауважує: «Поза всяким сумнівом, на статус беззастережно літературних можуть претендувати лише мови з добре розвинутими термінологічними системами. Для модерної цивілізації характерною є наявність глибокої галузевої диференціації, що кидає повсякчасний виклик новітнім мовам. Процес вироблення нових термінологічних систем ніде і ніколи не відзначався простотою. Так є від самого початку, тобто від появи оригінального терміна в котрійсь мові, й аж до постановня

проблеми його пристосування до правил іншої мови, для якої він має бути запозичений у той чи інший спосіб» [110, с. 684].

Поштовх до становлення української суспільно-політичної терміносистеми дали революційні події 1848 – 1849 років в Австрії, у складі якої перебувала Західна Україна. «Якою була їхня [українців. – Н.Л.] реакція, коли по революції для кожного австрійського закону передбачено його переклад «руською» мовою, причому в період із 1849 по 1852 рр. ці «руські» переклади вважалися за «автентичні», тобто мали таку ж юридичну силу, як німецькі оригінали?» [110, с. 684–685]. Ствердити цю «юридичну силу» на мовному рівні мала лексикографічна праця «Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs» («Правничо-політична термінологія для слов'янських мов Австрії», 1851), співукладачем якої був Яків Головацький. Як і з якою вагою циркулювала суспільно-політична термінологія у мовленні українського Львова кінця XIX – початку XX ст., відбиває певною мірою «Лексикон львівський: поважно і на жарт» (2012), автори якого – львівські мовознавці Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш. На думку лексикографів, «українці Галичини за різних обставин намагалися бути співтворцями літературної мови, уживали її в багатьох сферах своєї діяльності: побуті, літературній творчості, освіті, наукових студіях, виробляючи свої підходи до витворення мовної системи загалом» [ЛЛ, с. 12].

Утіленням структурно-семантичної еволюції політичного словника, виявом новаторського характеру української політичної думки можна вважати збірник політичних статей І. Франка «В наймах у сусідів». За оцінкою самого ж автора, цією працею він давав «початок школи політичного думання, якого в такій формі і в такім об'ємі не має, мабуть, ні одно слов'янське письменство» [177, с. 12]. Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями, якщо модернізацію трактувати як процес якісного культурного оновлення на основі власної національної традиції. Цілком логічно виникає потреба висвітлити Франкову термінологічну спадщину як репрезентанта новітнього політичного знання в аспекті її історичної тягlosti. Не

зайвим видається також осмислити цю спадщину ще й під оглядом модернізації національної політичної картини світу. Увібравши всю сукупність політичних знань народу про політичну дійсність, політична картина світу вербалізується в двох іпостасях – як інформаційна база національної свідомості і як когнітивно-психологічний «образ нас». Він простежується у пізнавальній, духовно-практичній діяльності національної мовної особистості (людини, етнокультурної спільноти), стереотипах її поведінки.

Якщо транспонувати поняття Франкової концептуальної (поняттевої) картини світу на сучасний політичний дискурс, то виявимо чималий корпус спільних термінів-політонімів. Він охоплює різноманітні лексико-тематичні групи, зафіксовані в сучасній українській літературній мові, а саме:

– *терміни на позначення органів державної влади: парламент* (Фр. ВНУС : 309; СУМ VI : 61)⁵, *уряд* (320; X : 483), *комітет* (7; IV : 247), *суд* (306; IX : 821), *адміністрація* (6; I : 20), *інстанція* (16; IV : 33), *міністерство* (171; IV : 742), *канцелярія* (307; IV : 90);

– *терміни на позначення політичних партій, об'єднань, соціальних груп: фракція* (17; X : 640), *опозиція* (15; V : 720), *делегація* (305; II : 236), *асоціація* (11; I : 67), *партія* (6; VI : 78), *суспільність* (1; V : 174), *товариство* (15; X : 159);

– *терміни на позначення політичних форм правління, устроїв, течій: демократія* (5; II : 239), *демократизм* (7; II : 6239), *державна* (205; II : 248), *автономія* (6; I : 13), *парляментаризм* (307), *парламентаризм* (VI : 71), *лібералізм* (29; IM : 506), *централізм* (307; XI : 198), *абсолютизм* (6; I : 5), *шовінізм* (9; XI : 505), *анархізм* (33; I : 42), *капіталізм* (311; IV : 93);

– *термінолексика, пов'язана з політичними та історичними процесами: революція* (3; VIII : 475), *маніфестація* (2; IV : 622), *переворот* (2; VI : 146), *диктатура* (3; II : 375), *регрес* (307; VII : 480), *реформа* (31; MIII : 519), *прогрес* (250; VIII : 159), *пленум* (15; VI : 576), *протест* (6; VIII : 313), *перевибори* (16;

⁵ Далі після прикладів вказано цифри, які співвідносяться: перша цифра – зі збірником І.Франка „В наймах у сусідів” (ВНУС), друга і третя цифри – зі Словником української мови в 11-ти томах.

139), *голос* (34; II : 115), *санкція* (251; IЗ : 54), *корупція* (12; IV : 302), *рівноправність* (1; VIII : 552).

– *терміни на позначення назв документів, законів ухвал: документ* (310; II : 356), *конституція* (305; IV : 366), *закон* (35; III : 154), *проект* (307; VII : 176), *постанова* (14; VII : 367), *декрет* (15; II : 236), *резолуція* (1; VIII : 488), *звіт* (320; III : 488), *статут* (12; IX : 671), *протокол* (208; VII : 323), *петиція* (317; VI : 344), *апеляція* (307; I : 54), *контракт* (316; IV : 269).

Впадає в око, що переважна більшість запозичених термінів – це інтернаціоналізми. Отже, маючи відносно сприятливі умови для комунікативної відтворюваності – першооснови функціонування спеціальної лексики, українська політична термінологія ставала невід’ємним атрибутом українського мовного довкілля як віддзеркалення суспільно-політичної дійсності. У процесі становлення української терміносистеми відбувалась апробація і популяризація термінів-політонімів, їх удосконалення та відбір.

3.2. Джерела і шляхи формування політичного словника автора:

лексикографічний аспект

3.2.1. Термінна деривація

На межі XIX – початку XX ст., в пору активної інтелектуальної діяльності І. Франка, актуальності набуло питання творення, вживання й розвитку національної термінолексики. Причому проблема *національного* в тогочасному соціолінгвістичному контексті набувала подвійної складності, позаяк передбачала: а) вироблення й розвиток єдиної української літературної мови; б) створення загальнонаціональної наукової мови, ядром якої є терміни. Ішлося, по суті, про ті історично назрілі й перезрілі завдання, які потребували якісно іншої методології. Вона мала стати наріжним каменем для вироблення новітнього типу

мови з характерними для неї джерелами оживлення та провідними тенденціями подальшого розвитку.

Франко як мислитель-націєтворець й архітектор новітньої української наукової мови ясно усвідомлював її стратегічну основу – загальнонародну мову, за його оцінкою, – «справді репрезентантку національної єдності» [195, с. 207]. Вона покликана адекватно реагувати на виклики часу, своїм лексиконом відбиваючи культурний поступ сучасності. Згідно з методологічними настановами І. Франка, «кожна літературна мова доти жива і здібна до життя, доки має можливість всисати в себе всі культурні елементи сучасності, значить, збагачуватися новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації, не тратячи при тім свого основного типу і не переходячи в жаргон якоїсь спеціальної верстви» [195, с. 207].

Цим міркуванням Франко розглядає наукову мову як невід’ємний функціональний різновид літературної мови, а не «жаргон якоїсь спеціальної верстви». Іншими словами, усвідомлюючи насущну потребу інтелектуалізації української літературної мови, Франко-науковець і популяризатор новітньої термінології застерігає на імпліцитному рівні від штучного протиставлення загальноживаного слова та терміна, що інколи простежуємо в сучасних лінгвістичних студіях. Мало того, свою живучість і поліфункційність літературна мова зберігатиме доти, за Франком, «...доки має тенденцію збагачуватися чимраз новими елементами з питомого народного життя і з відмін та діалектів народного говору» [195, с. 207]. Такі слова сучасна дериватологія трактує як реактуалізовані, тобто введені в літературне мовлення з розмовного [39, с. 688].

Закономірно, що основним джерелом термінного збагачення у Франковому політичному лексиконі є власномовні ресурси. Похідні терміни репрезентують ті ж способи словотвору, що характеризують літературну мову: морфологічний, семантичний, синтаксичний (з його лексико- і морфолого-синтаксичним різновидами). Найбільшу продуктивність серед аналізованих похідних слів виявляє морфологічний спосіб, де чільне місце посідає афіксація, тобто творення термінів-політонімів за допомогою афіксальних морфем: префіксів, суфіксів,

конфіксів, флексій. Саме афіксація є важливим цементувальним чинником у системній організації термінології, оскільки «в морфологічній структурі слова-терміна, утвореного шляхом афіксації, органічно закладені основи структурної систематизації, які мають першочергове значення для термінології» [117, с. 121].

Переважає більшість уживаних Франком похідних слів – це різнотипні суфіксальні іменникові деривати, утворені за допомогою суфіксів:

- **-анн(я)-, -енн(я)- на позначення абстрагованої опредметненої дії:** панування (нації) (284)⁶, консолідування (284), ублагородження (289), голосування (290), надбання (313), розпорядження (306), завоювання (310), обрахування (318), оподаткування (319), поборювання (490), парадкування (407), переродження (407), поневолення (334), визискування (338), кривдження (424), оточення (428) тощо;

- **-ник на позначення особи за певною ознакою:** робітник (322), невольник (322), урядник (333), речник (349), противник (430), чиновник (355), критик (423), скептик (424).

- **-ість- на позначення:**

а) властивостей ознак осіб, предметів, суспільних феноменів тощо: рівність (322), безхарактерність (406), грубошкірість (407), малоосвітність (407), некультурність (407), нелюдяність (332), вільність (333), забобонність (325), несправедливість (325), власність (334), незгідність (336), спільність (336), продажність (349), культурність (428), інтернаціональність (430), націоналістичність (434), безправність (281), перспективність (280), безвихідність, бездіяльність (282), вірноконституційність (430), супротивність, тіснозорість (260) та ін.;

б) абстрактних понять: суспільність (335), людність (424), народність (338), національність (428).

- **-ств(о)/-цтво на позначення:**

а) абстрактних понять: безправство (334), братерство (325), противенство (342), багатство (345), бездержавство (346), кріпатство (348), невольництво (280), мужикопільство (426), аматорство (424), величество (424), западництво

⁶ У дужках вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

(424), слов'янофільство (424), хлопофільство (426), християнство (325), верховодство (428), насильство (430), бездійство, неробство (328), проводирство, підхлібство (146), розбійництво (342);

б) збірних понять: селянство (242), товариство (424), українство, людство (436), московство, шкільництво (408), громадівство (426).

• **-аці(я) зі значенням абстрагованої дії:** асиміляція (404), мобілізація (409), регламентація (427), бюрократизація (427), агітація (438), організація (438), катехизація (436), емансипація (426), націоналізація (428).

• **-изм (-ізм) на позначення:**

а) суспільних напрямків: лібералізм (424), республіканізм (424), націоналізм (424), соціалізм (426), соціал-демократизм (428), комунізм (334), анархізм (330).

б) узагальнено-абстрагованих характеристик за відношенням до дії, якості, властивості: містицизм (428), фаталізм (428), еволюціонізм (431), матеріалізм (431), деспотизм (433), гуманізм (438), формалізм, патріотизм, цинізм, фанатизм, сервілізм, софізм, скептицизм, романтизм, провінціалізм та ін.;

Менш чисельними є групи похідних, утворених від дієслівних та іменних основ за допомогою суфіксів: **-ар:** орендар, бідар та ін.; **-тель:** проситель, губитель, віритель, властитель, будитель, правитель тощо; **-ист(-іст):** шовініст, фаталіст, юрист, софіст, мораліст; **-ик, (-чик):** філантропчик, плавунчик, богачик, бароник.

Окрему групу політонімів-новотворів становлять складні та складно-суфіксальні похідні на позначення:

а) осіб: чорнороби (426), білороби (426), братолюбєць, земледержець, низькопоклонник, живодер, народовольці (428),

б) конкретних предметів: тризуб, смолоскип [Мозаїка Великі роковини : 44],

в) абстрактних понять: народолобство (406), самоповага (407), кривоприсяжництво, віровідступництво, свободомовність.

Термінотворча практика Франка, оперта на власномовні дериваційні ресурси, сприяла розбудові національної політичної терміносистеми і в такий

спосіб руйнувала міф про українську мову як про мову «лише для домашнього обихода».

Особливо важливими в становленні української термінології кінця XIX – початку XX ст. стали терміни-словосполучення. Збагачення словотвірної архітекτονіки по суті новим пластом термінологічних одиниць – термінами-словосполученнями – було вагомим кроком української мови в її науковому поступі.

Саме одиниці цього структурного типу в пору бурхливого розвитку науки й техніки виявляють чи не найбільшу активність. Оскільки «термін не тільки іменує поняття, але й відображає якоюсь мірою зміст поняття», то, «мабуть, ця остання властивість терміна приводить до потреби створення здебільшого складених термінів, тобто термінів-словосполучень, які здатні повніше відобразити ознаки понять» [40, с. 95]. Як свідчать наукові й публіцистичні праці І. Франка, в освоєнні термінологічної цілини терміни-словосполучення давали, образно кажучи щедрі сходи.

У націософському дискурсі Івана Франка, зокрема в статтях «На склоні віку», «Поза межами можливого», «Що таке поступ?», «Одвертий лист до української галицької молоді», «Подуви весни в Росії», «Суспільно-політичні погляди Драгоманова» аналітичні-терміни посідають чільне місце. З погляду кількісного складу можна виокремити дво-, три- та багатокomпонентні терміни-політоніми. Кожен вид аналітичних термінів має обмежену кількість структурних моделей, які відображають морфологічний склад терміносполучень та характер синтаксичного зв'язку між компонентами.

Прикметою двокомпонентних термінів-сполучень є те, що їхніми складниками можуть бути і політичні терміни, і нетермінологічні одиниці. Вони будуються за моделями:

- **Т + Т** – обидва компоненти мають термінологічний характер:

пропедевтика соціології (278)⁷, політична самостійність (278), економічний чинник (279), економічний визиск (280), культурний застій (280), економічний прогрес (280), політична безправність (281), ідеалістичний рух (282), матеріальна продукція (284), міжнародний союз (284), матеріальні відносини (285), європейська цивілізація (284) європейська суспільність (288), робітничий стан (288), конституційні форми (289), політична емансипація (290), народна маса, відродження національностей (291), національний сепаратизм, расовий шовінізм (291), емансипаційна боротьба (294), соціальна демократія (295), англійський імпералізм (295), абсолютивний дух (295), суспільна нерівність (324), матеріальний інтерес (324), права громад (330), федералістичний устрій (333), автономія громади (333), анархістичний ідеал (333), громадський устрій (333), орган власті (333), державний закон (334), державні податки (334), міжнародна праця (335), приватна власність (335), верстви суспільності (336), верстви дистрибуції (336), суспільний лад (336), розвій суспільності (336), суспільна праця (337), суспільна власність (336), християнська громада (336), напрями соціалізму (338), громадське життя (339), нерівність маєткова (339), громадський устрій (340), народна держава (340), громадський порядок (340), державна власть (340), соціальна демократія (341), державний урядник (341), соціалістичні погляди (340), поліційна держава (341), народна тюрма (341), всевладність керманічів (342), громадська політика (342), націоналізація землі (343), державний закон (343), право власності (343), пануюча верства (343), національний інтерес (343), релігійний ідеал (343), соціалістичний лад (344), міжнародний соціал-демократизм (344), принцип нації (344), громадська нерівність (344), освітня нерівність (344), поступ багатства (345), селянський стан (346), дарвіністична наука (347), прогресивні речники (349), правовий порядок (349), офіційні документи (350), етнічні одиниці (350), соціалістичні ідеї (350), парламентарна практика (350), внутрішній устрій (351), суспільні сили (351), практична діяльність (351), внутрішня політика (352), чиновницьке самовладство (352), суспільна вартість (352), опір самовладі (353), земські депутації (353), мирова

⁷ Тут і далі вказано сторінку 45-го тому за 50-томним зібранням творів Івана Франка.

конференція (353), генеральне обдирання (354), всевладна демократія (354), державна народність (354), система русифікації (354), визискування суспільності (356), соціалістична суспільність (356), революційна боротьба (358), теорії перевороту (359), громадська праця (359), національний фанатизм (360), радикальна партія (360), самодержавний чиновник (361), комунальні інституції (361), політичний злочин (362), суспільні інституції (362), законні обов'язки (362), державна рада (363), цензурний тиск (366), громадська свідомість (367), заява міністра (367), адміністративна самоволя (368), земське оподаткування (372), революційна пропаганда (373), право адміністрації (372), економічний матеріалізм (283).

- **Т + Н** – перший компонент – термін, другий не має чіткої термінологічної природи:

емансипація селян (294), пролетаризація мас (294), дегенерація цілих поколінь (294), емансипація жінок, емансипація мужчин (від соціальних, політичних і духовних пунт) (296), капіталістична верства (296), емансипаційні здобутки (296), комуністичний погляд (336).

- **Н + Т** – перший із компонентів за семантичним центром не є терміном, а другий має термінологічний характер:

- **Н (іменник) + Т (іменник):**

ряд інституцій (358), інтерес громади (358), гнилизна режиму (360), хвиля патріотизму (360), карикатура інституцій (361), вибух патріотизму (362), обсяг компетенції (363), хвиля розвою (363), практика інституцій (365), заходи комітетів (364), довір'я правительства (366), цілі просвіти (367), усунення самоволі (368), стан земства (368), шлях терору (367), оборона соціалістів (373), обмеження оподаткування (373), почуття самооборони (374), почуття законності (375), обсяг прав (368), година капіталістів (340), зв'язок з державою (315), часи гуманізму (276), огнище цивілізації (310), усунення визиску (280), нагромадження багатства (381), розширювання права (311), добування достатку (318), витворювання достатків (334), вибування мілітаризму (291), плекання бюрократії (294), вістря опозиції (288), гомін протестів (278).

• **Н** (прикметник) + **Т** (іменник):

усна пропаганда (374), спокійний розвій (374), насушні потреби (374), власні збори (375), безумовна заборона (375), трагічний інцидент (370), теперішня війна (368), неясний закон (363), найменший опір (352), теперішній президент (344), величезне противенство (345), найбільші деспоти (342), великий фабрикант (340), російська суспільність (360), вавилонські винаходи (310), повне поневолення (334), висока цивілізація (311), болюче противенство (322), людська політика (329), власна суспільність (350), тиха абдикація (350), одурілий чиновник (354), необмежена монархія (319), людська політика (329), жіноча емансипація (288), загальне голосування (290), найвища екзекутивна (290), основна емансипація (291).

• **Н** (дієслово) + **Т** (іменник):

доводити до руїни (318), завести конституцію (319), позаводити фабрики (320), запевнити панування (323), підлягати законам (329), плекати науку (334), запевнити поступ (339), позбавляти власності (340), робити заколот (342), обмежувати свободу (330), піддержувати фірму (353), підпирати шахрайство (354), висаджувати армію (356), розвивали відносини (317), продумати історію (330), добиватись прав (289).

• **Т** + **Н** – перший із компонентів словосполучення має термінологічний характер, а другий – нетермінологічний, а саме:

• **Т** (прикметник) + **Н** – іменник:

соціально-економічна точка (288), політична точка (288), капітальне питання (288), національні різновидності (291), суспільне життя (278), національно-економічні питання (280), політичний спокій (280), соціальний супокій (281), національне змагання (280), економічний інтерес (281), політичне значіння (282), національні кривди (284), державне життя (311), цивілізований чоловік (315), державні добра (в значенні «багатства») (318), анархістичний погляд (330), самосвідоме життя (349), правовий порядок (349), ліберальні погляди (350), цензурні обставини (350), ідеалістичний рух (282), абсолютичний дух (290), шовіністична справа (291), бюрократична верства (296), міжнародні

цїлі (284), етнографїчні межї (282), емансипаційна благодать (294), економічне питання (279).

- **Н + Н** – обидва компоненти – нетермінологічні одиниці, а саме:

- **Н (прикметник) + Н (іменник):**

важке здобування (280), чесніший елемент (281), рішучий відпір (282), спільний ворог (283), нейтральний ґрунт (286), людське діло (291), зразки терпіння (294).

Проаналізовані структурні моделі можуть бути складниками багаточленних терміносполук, а саме:

- **(Т + Т) + Н** – поєднання двох термінів і одного нетерміна: *сфера матеріального життя (278), удержання соціального спокою (280), соціальна динаміка часу (280), емансипація національного самопочуття (291), інтенсивніша культурна праця (283), основник анархістичних поглядів (230).*

- **Н + (Т + Т)** – поєднання одної нетермінологічної одиниці з двома термінами:

усунення економічного визиску (280), поле суспільної самодіяльності (369), оклик «неполітичної культури» (282), основа державної політики (291), зріст національних сепаратизмів (291), пориви європейської цивілізації (284), людський громадський устрій (333), підвалина політичної емансипації (290), уліпшення державних інституцій (370), зріст національних сепаратизмів (291).

- **Т + (Н + Т)** – по чергове поєднання терміна, нетерміна і терміна: *вік великої праці (299), історія людської цивілізації (283), свідоме дурення народу (294), вік великого фарисейства (299), ідея загального прогресу (380), епоха нових конкістадорів (292).*

- **Н + (Т + Н):**

удержання політичного спокою (280), ґрунт політично несвободний (281), успіх національної справи (281), розвиток духовних зв'язків (282), порція національної виключності (291), цілий суспільний будинок (332), обмежити комуністичні думки (337).

• **T + (T + T):** *перспектива економічного невільництва (280), марксівський економічний матеріалізм (282), емансипаційна боротьба против капіталізму (294), проводирі соціальної демократії (295), ідеал політичної самостійності (279), відродження і консолідація нації (291), пародія конституційних реформ (289), джерело феміністичного руху (298), міністр внутрішніх справ (350), дискреційне право адміністрації (350), права робітницького стану (289), племінні і расові шовінізми (291).*

Постулат про стислість і лаконічність терміна вимагає відповіді на питання: чи мають місце під термінологічним сонцем терміни-словосполучення? Уважаємо, що критерій стислості терміна є радше бажаним, аніж реальним, оскільки понад 70 % термінів у сучасних різних терміносистемах – це словосполучення, які є основним джерелом збагачення новітньої термінології. Витоки окресленої тенденції виразно ілюструє термінологічна практика Івана Франка.

3.2.2. Іншомовні терміни-запозичення як засіб номінації нових політичних понять

Кожна мова, розвиваючись у конкретних історичних координатах, зазнає закономірного впливу (більшою чи меншою мірою) інших мов. Його механізм, характер та інтенсивність стануть зрозуміліші, якщо розглядати згаданий процес на основі кількох вимірів: часового, географічного, соціокультурного і міжнародного, а отже – і міжмовного.

На такому підході базується сучасна теорія мовних контактів. На думку В. Акуленка, мовні контакти варто розглядати «як один із аспектів творчості у мові» [1]. У пошуках номінаційних засобів для втілення нового поняттєво-семантичного змісту мовець може спиратися не лише на можливості системи власної мови, а й знаходити стимул і взірць для створення знака в тій чи тій формі у мові іноземній. Реалізація цього стимулу здійснюється засобами власної мови згідно з її закономірностями і нормами.

Хоч на кінець XIX ст. «українська мова, – на думку І. Франка, – збагатилася новими термінами та висловами, відповідними до прогресу сучасної цивілізації» [195, с. 198], проблема розбудови політичної терміносистеми не втратила своєї гостроти й українському слову доводиться й далі інтенсивно освоювати номінативно-поняттєві лакуни. Це освоєння часто відбувається через використання чужомовних термінів.

Загалом засвоєння лексичних запозичень збігається з внутрішніми потребами й можливостями термінотворення та є процесом закономірним, як закономірними є контакти між етнокультурами. На зламі XIX – XX ст. Галичина перебувала в складі Австро-Угорської імперії, отже, у німецькомовному середовищі. Тож не дивно, що досить відчутною є питома вага германізмів у тогочасній західноукраїнській мовній практиці. Це зумовлено певними історичними чинниками:

1. Інтенсивними економічними, культурними, політичними зв'язками Галицького князівства (X – XII ст.) з німецькими землями; цей етап завершився німецькою колонізацією Галичини й Буковини, що супроводжується (з другої половини XIV ст.) поширенням Магдебурзького права на цих теренах;

2. Тривалим перебуванням Галичини (з 1772 р. до 1918), Північної Буковини (1774 – 1918 рр.) і частково Закарпаття (1526 – 1918 рр.) у складі Австрії. У таких історичних умовах значну частину німецьких утворень українська мова засвоювала безпосередньо. Цілком природно, що в південно-західних говорах осіли ті лексичні запозичення, яких немає в українській літературній мові.

У семантично-номінаційних процесах XX ст. вплив німецької мови зберігся. Більше того, він посилювався, хоча, як засвідчують спостереження, був неоднаковий: за дещо спрощеною схемою – у Західній Україні більший, на Наддніпрянщині – менший. Цю тенденцію відбиває праця Франка «В наймах у сусідів».

Для характеристики запозичень актуальне розмежування історичних та етимологічних джерел, яке утруднюють так звані множинні етимології (поняття

«множинних етимологій» увів румунський мовознавець Ал. Граур; подальше розмежування понять *множинних історичних джерел, множинних етимологічних джерел* та *множинності етимологічного матеріалу* обґрунтував В.Акуленко). З погляду теорії мовних контактів етимологічним джерелом є мова-продуцент, тобто та, в якій виникло слово; етимологічним матеріалом слугує мова, засобами якої воно утворене; історичне джерело – це мова-посередник у міжмовних контактах.

Шляхи міграції германізмів в українську мову були різними. Деякі з них українська мова засвоювала безпосередньо: *контракт* – нім. *kontrakt* [ЕСУМ, 2; 561].

Для більшості запозичених германізмів, адаптованих у наукових текстах І. Франка, німецька мова виконує функцію продуцента: *партія* – нім. *Partei*; фр. *partie*; лат. *partio* (ЕСУМ, 4; 501); *банк* – нім. *Bank*; фр. *banque*; ім. *banka* (ЕСУМ, 1; 309); *кошт* – нім. *Kost*; пол., *koszt* (ЕСУМ, 3; 99); *рента* – нім. *Rente*; фр. *rente*; лат. *redo* (CIC, 428); *процент* – нім. *Prozent*; ім. *per cento* (ЕСУМ, 4; 614); *біржа* – нім. *Borse*; фр. *bourse*; лат. *bursa* (ЕСУМ, 1; 342); *такса* – нім. *Taxe*; лат. *taxo* (CIC, 482); *агент* – нім. *Agent*; фр. *agent*; лат. *agens* (ЕСУМ, 1; 99); *каста* – нім. *Kaste*; фр. *caste*; порт. *casta* (ЕСУМ, 2; 480); *патріотизм* – нім. *Patriot*; фр. *patriote*; лат. *patriōta* (ЕСУМ, 4; 317); *асиміляція* – нім. *Assimilaton*; пол. *asymilacija*; фр. *assimilation*; лат. *assmilātio* (ЕСУМ, I; 40); *капітал* – нім. *Kapital*; фр. *capital* (CIC, 207); *канонір* – нім. *Kononieg*; фр. *canonier* (ЕСУМ, 2; 365); *карабіни* – нім. *Karabin*; пол. *karabin*; фр. *carabine* (ЕСУМ, 2; 381); *абсолютизм* – нім. *Absolytismus*; фр. *absolutisme*; лат. *absolutus* (CIC, 9); *протест* – нім. *Protest*; лат. *protesto* (CIC, 404); *ідеал* – нім. *Ideal*; фр. *ideal* (ЕСУМ, 2; 289); *арешт* – нім. *Arrest*; фр. *arrest*; лат. *arrestum* (ЕСУМ, 1; 305); *ініціатива* – нім. *Initiative*; фр. *initiative* (ЕСУМ, 2; 305); *продукція* – нім. *Produkt*; *product*; лат. *production* (ЕСУМ, 4; 317); *провокація* – нім. *Provocation*; лат. *provocatio* (ЕСУМ, 4; 591).

Запозичення – це результат і прямих міжмовних контактів, і багатоступеневої міграції. На кінець XIX – початок XX ст. основним посередником була польська мова. Варто зазначити, що проблема полонізмів в

українській мові й досі є дискусійною. Тут спрацьовують не тільки лінгвістичні чинники, а й культурно-історичні і навіть політичні. Як аргумент на підтвердження значного впливу польських запозичень на поповнення лексичного фонду української мови часто використовують словник-реєстр «полонізмів», складений без необхідного й достатнього аналізу історико-етимологічних матеріалів. На тривалість такого тенденційного підходу вказує і Ф. Філін: «Майже будь-яке слово, спільне для української, білоруської і польської мов і невідоме в давньоруській та російській мовах, визначалось як явний полонізм. Під час вирішення питання про походження слова потрібні спеціальні дослідження, а не загальні упереджені твердження» [172, с. 621]. Звісно, давність українсько-польських контактів є природною й підтверджена їх мовним відображенням.

Однак, як слушно зауважує Л.Матвєєва-Ісаєва, «після того, як була виявлена довільність і ненауковість дотеперішнього підходу до української мови, що змушував бачити в кожній українсько-польській словниковій зустрічі полонізм української мови, – цілий ряд слів може бути звільнений від підозри без детального аналізу, оскільки безпідставність зарахування їх до запозичень із польської мови стане очевидною, як тільки ми підійдемо до них без упередженості» [104, с. 88].

Неупереджений аналіз лексичного матеріалу дає підстави розмежовувати т. зв. «полонізми» в працях І. Франка на дві групи:

1) слова власне польського походження: *повіт* – пол. *powiat* (ЕСУМ, 4, 469); *округ* – пол. *okreg* (ЕСУМ, 4, 174); *посілість* – пол. *osialodlose* (ЕСУМ, 4, 534); *вирок* – пол. *wyrok* (ЕСУМ, 1, 380); *закон* – пол. *zakon* (ЕСУМ, 2, 227);

2) слова – західноєвропеїзми і латинізми, які увійшли до української мови через посередництво польської, тобто польська мова є історичним джерелом: *делегація* – пол. *delegacya* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); *інстанція* – пол. *instancya* – лат. *instantio* (ЕСУМ, 2, 308); *губернія* – пол. *gubernator* – лат. *gubernator* (ЕСУМ, 1, 611); *капітуляція* – пол. *kapitulowas* – лат. *capitulare* (ЕСУМ, 2, 373); *асигнація* – пол. *asygnowac* – лат. *asygnare* (ЕСУМ, 1, 92); *оренда* – пол. *orenda* (ЕСУМ, 4, 211); *ліцитація* – пол. *licytacja* – лат. *licitatio* (ЕСУМ, 3, 273);

конфіскація – пол. *konfiskowac* – лат. *confisco* (ЕСУМ, 2, 560); делегат – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28); акт – пол. *akt* – лат. *akt* (ЕСУМ, 1, 57); облигація – пол. *obligacja* (ЕСУМ, 4, 137); адміністрація – пол. *administracja* – лат. *administrate* (ЕСУМ, 1, 49); автономія – пол. *automia* – гр. *autonomia* (ЕСУМ, 1, 43); акція – пол. *akcja* – лат. *aktio* (ЕСУМ, 1, 59); дебати – пол. *debaty* – лат. *debate* (ЕСУМ, 2, 19); інтелігенція – пол. *inteligencja* – лат. *intellegentia* (ЕСУМ, 2, 309); делегат – пол. *delegat* – лат. *delegatus* (ЕСУМ, 2, 28);

Чимало нових понять та мовних форм засвоювала українська термінологія з романських мов. Зокрема в аналізованих працях І. Франка зафіксовано такі власне франкізми (французька мова як етимологічне джерело): *федералізм* – фр. *federalizer* (CIC, 522); *бюджет* – фр. *budget* (CIC, 80); *кадастр* – фр. *cadastre* (CIC, 202).

Термінологічний фонд української політичної лексики значною мірою поповнили франкізми, які також були посередницькою ланкою між мовою джерелом і мовою-реципієнтом. До цієї групи належать такі слова: *буржуазія* – фр. *bourgeoisie* – лат. *burgus* (CIC, 79) *комітет* – фр. *comite* – лат. *Committo* (CIC, 233) *соціалізм* – фр. *socialisms* – лат. *Socialis* (CIC, 464) *революція* – фр. *revolution* – лат. *revolutio* (CIC, 419) *реформа* – фр. *reforme* лат. *Reform* (CIC, 433) *реакція* – фр. *Reaction*, лат. *Reaction* (CIC, 416) *фінанси* – фр. *finance* – лат. *Finantia* (CIC, 528) *фонд* – фр. *fond* – лат. *fondus* (CIC, 523) *боніфікація* – фр. *bonification* – лат. *Bonifico* (CIC, 73) *міністр* – фр. *ministre* – лат. *minister* (CIC, 307).

Відчутним для української термінології був вплив латинізмів (етимологічного джерела), які українська мова засвоїла через мови-посередниці: *інсинуація* – через західноєвропейські мови [нім. *insinuation*, фр., англ. *insinuation*] запозичено з латинської (ЕСУМ, 2; 307); *інспекція* – через пол. чи нім. з лат. (ЕСУМ, 2; 308); *конкуренція* – можливо, через пол. посередництво з лат. (ЕСУМ, 2; 551); *політика* – можливо, через пол. запозичено з лат. (ЕСУМ, 4; 521); *президент* – через нім. запозичено з лат. (ЕСУМ, 4; 551); *протест* – через нім. з

лат. (ЕСУМ, 4; 605); *провокація* – через пол. і нім. посередництво з лат. (ЕСУМ, 4; 591).

Іноді латинізми виконують функцію етимологічного матеріалу й водночас етимологічного джерела: *апеляція* – лат. *appeio* (CIC, 41); *декларація* – лат. *declaratio* (CIC, 127); *депутация* – лат. *deputatus* (CIC, 132); *документ* – лат. *documentum* (CIC, 149); *дискусія* – лат. *discussio* (CIC, 143); *конверсія* – лат. *konvertio* (CIC, 237); *конституція* – лат. *constitutio* (CIC, 243); *конференція* – лат. *conferentia* (CIC, 247];

В аналізованих працях І. Франка виявлено велику кількість **лексем** з латинським **суфіксом -ація-** на означення **опредметненої дії**:

цивілізація (338), *націоналізація* (343), *русифікація* (354), *деморалізація* (354), *абдикація* (352), *пауперизація* (280), *федерація* (283), *централізація* (424), *емансипація* (426), *корпорація* (426), *регламентація* (427), *бюрократизація* (427), *агітація* (435), *репрезентація (нації)* (437), *маніфестація* (378), *ліцитація* (303).

Отже, дослідження генези української політичної термінологіки, відбитої в політичних текстах Івана Франка, дає підстави стверджувати: питома вага германізмів є найбільшою порівняно з іншими мовами. Це пояснюється й екстралінгвальними чинниками (економічними, культурними, політичними, зокрема тривалим перебуванням Галичини в складі Австрії), так і інтралінгвальними.

У загальномовній ситуації кінця XIX – початку XX сторіччя німецька мова ставала відчутним продуцентом міжнародної лексики в науковій сфері, поширюючи свій вплив на центральноєвропейський ареал. Тож в умовах, коли «науковий рух можливий лише в Австрії» [193, с. 17], інноваційний внесок німецької мови в українську політичну термінологію був стимуляційним і сприяв її відчутному збагаченню.

3.2.3. Метафорична концептуалізація українського політичного буття на межі XIX-XX ст. : комунікативно-прагматичний аспект

У політичній термінологічній лексиці української літературної мови кінця XIX – початку XX ст. відбувалися відчутні кількісні і якісні зміни. Джерелом лексичної неологізації були три взаємодоповнювальні процеси: 1) поповнення лексичного складу за наявними словотвірними моделями; 2) використання термінів-словосполучень; 3) запозичення чужомовних термінів. Водночас українська політична терміносистема збагачувалася не тільки новими лексичними одиницями на позначення політичних понять, а й новими значеннями наявних лексем, коли слово в результаті вторинної номінації набувало термінологічного значення, отримуючи новий денотативно-сигніфікативний зміст. Засобами вторинної номінації є метафоризація та метонімізація як відображення семантичних змін.

Однак традиційне пояснення метафори як різновиду вторинної термінологічної номінації є недостатнім для пізнання її природи в комунікативно-прагматичному вимірі. В. Телія слушно наголошує, що народження метафори тісно пов'язане з концептуальною системою носіїв мови, з їхньою мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, із системою оцінок, які є поза мовою й лише вербалізуються в ній, несучи усвідомлену, якісно нову інформацію про предметний світ; метафора розкриває ще не відомі грані самого змісту понять, що входять у її структуру [158, с. 32]. Завдяки когнітивним можливостям метафора виконує важливу мислетвірну функцію.

Відтак у поглядах на метафору з-поміж реальних підходів (компаративного, інтеракціоністського, субститутивного) найбільшого поширення набув когнітивний, який вивчає роль і місце метафори як образного засобу в мисленні й пізнанні. Основними передумовами для когнітивного перелому послугували положення про її ментальний характер (онтологічний аспект) і пізнавальний потенціал (епістемологічний аспект). Когнітивне пояснення метафори задане її

антропометричністю. Мовна метафора, творення якої спонтанно відбувається у мисленні, ґрунтується на здатності людини вловлювати та формувати асоціативні зв'язки між поняттями [139, с. 81]. До того ж, когнітивні можливості метафори виявляються не тільки на шляху від автора до читача, а й на шляху від дійсності до автора. У процесі пізнавальної діяльності, розмірковує Х. Ортега-і-Гассет, «метафора потрібна нам не тільки для того, щоб, завдяки отриманій назві зробити нашу думку доступною для інших людей, вона потрібна нам самим для того, щоб об'єкт став доступним нашій думці» [242, с. 71]. Невипадково метафору вважають одним із провідних способів відображення національної когнітивно-мовної картини світу, а водночас і важливим елементом відображення семантичної структури світу автора тексту [156, с. 92].

Привертає увагу насиченість Франкового політичного тексту метафорично-образним матеріалом. У ньому закумуляовано здебільшого абстрактні поняття, які безпосередньо не виявляються у відчуттях. У процесі метафоризації відбувається перенесення емпіричного простору, що спостерігається чи відчувається, на той, що не перебуває на поверхні й безпосередньо не спостережуваний. Останній метафорично осмислюється й залучається до загальної поняттєвої системи культурно-мовної спільноти. Специфікація цього мисленнєвого процесу полягає в тому, що «ми розуміємо одну сферу досвіду в поняттях іншої сфери» [156, с. 173–204].

Термін «когнітивна метафора», запропонований Дж. Лакоффом та М. Джонсоном, дає змогу розмежувати мовні засоби вираження й когнітивні процеси метафоризації. Наукова вартість когнітивної ідеї Дж. Лакоффа та М. Джонсона полягає у вивченні явищ дисперсності метафоричного вислову і систематизації виниклих метафор на відміну від попередніх традицій, де метафори досліджувались оказіонально у зв'язку з конкретними текстами. Увесь величезний метафоричний простір людських уявлень про власний досвід структурований так само, як і лексичний простір, – за тематичними й концептуальними групами, які стосуються різних сфер теоретичної і практичної діяльності. Ключові опорні елементи, які систематизують уявлення про

функціонально спеціалізовану мережу образних засобів і слугують своєрідним риштуванням у просторі поняттєвих зв'язків, Дж. Лакофф та М. Джонсон назвали концептуальними метафорами [116, с. 74].

За найбільш загального підходу когнітивну метафору можна визначити як одну з форм концептуалізації дійсності, що полягає в розумінні явищ однієї сфери у термінах явищ іншої. Пізнаючи через образ нові грані цих явищ, називаючи їх і формуючи новий смисл, нове значення, метафора виконує номінативну, когнітивну, художню та смислотвірну функції. Натомість у традиційних дослідженнях метафори аналізувалися дві її функції: 1) як засобу створення поетичного образу; 2) як засобу формування нових значень слова за аналогією чи схожістю між предметами.

Особливо актуальними когнітивні можливості метафори є у тих сферах, що насичені абстрактними поняттями, зокрема в політичній. Тут переплітаються інтереси, амбіції, мотивації, інтенції різних представників суспільства. У процесі комунікації відбуваються складні й різновекторні процеси впливу і на розум, і на почуття адресата чи адресанта, де проявляється персуазивна функція метафори. Оскільки метафори мови групуються навколо ключових слів, «використання кожного із елементів концептуальної групи спричиняє ефект голограми: деталь анімує споріднені елементи метафоричного образу, розгортає цілу картину». [116, с. 77]. Таку сукупність взаємозв'язаних елементів однієї ситуації, одного контексту в когнітивній теорії називають сценарієм.

Поняття *метафоричного сценарію* стосується принципу встановлення семантичних паралелей між двома тематичними групами. Розрізняють сферу-джерело (source domain), або донорську зону, і сферу-ціль (target domain), або реципієнтну зону. Сфера джерела є більш зрозумілою, конкретно й пов'язана з антропоморфними чи неантропоморфними сценаріями. Залежно від тематики метафоричного сценарію, заданого метафоричним означником, розрізняють: *метафори тіла, політики, війни, гри, клімату, ландшафту, рослинного та тваринного світу*. Як бачимо, метафора є універсальним способом мислення та організації пізнання світу в різних сферах людської діяльності.

В аспекті нашої теми привертають увагу ті метафоричні перенесення, які стосуються способу сприйняття й організації (концептуалізації) багатовимірної політичної дійсності: найрізноманітніших явищ, предметів, дій, подій, течій, партій, діячів. Метафорична характеристика наочно й переконливо розкриває політичний і культурний стан тогочасного українського суспільства, характер його свідомості. Позаяк ця свідомість гостро потребувала світоглядної модернізації, то Франкова метафорична концептуалізація українського політичного буття була виразно націєвірною. Спираючись на пізнавальний і соціальний досвід народу, вона виходила далеко за його межі, бо несла не просто «стандартні уявлення» про бездержавницьку українську дійсність, а формувала нові концепти чи вдосконалювала наявні, що наповнювались новими смислами, новими значеннями, генерували якісно нову систему оцінок і цінностей (аксіологію).

Когнітивний підхід, за Франком, «до пізнання політичних справ і інтересів» [198, с. 202] розкриває ще невідомі грані концептуальних понять національної концептосфери. Як слушно зазначає О. Сербенська, «роль політичної метафори насамперед у тому, що вона... виховує читача, робить його політично мудрішим. Це не просто образ, як звично було бачити. Політичні метафори можуть стати концептуальними моделями, що нав'язують певний стиль дій, допомагають формувати суспільну свідомість, дають змогу не тільки фіксувати стан справ, а й виявляти загальні тенденції у зміні наших уявлень про певні явища» [142].

Франкова метафорична концептуалізація політичного буття є унікальною картиною світо- й смислотворення. Вона оприявнюється в тих типових метафоричних сценаріях, які вплетені в тканину його мовомислення.

Явища, предмети, дії суспільно-політичного характеру, важливі для «пізнання політичних справ і інтересів» [198, с. 202], Франко найчастіше осмислював в антропоцентричних і антропоморфних категоріях, тобто за людським «образом і подобою». Завдяки метафорам тілесності багатовимірний і непростий політичний світ ставав зрозумілішим і наближенішим, набуваючи властивостей живої істоти: політичний *розум* [199, с. 210]; стерти з *лиця* землі

[199, с. 218]; простягнути до нас *руку* згоди [199, с. 220]; нагромадження багатства в *одних руках* [201, с. 281]; *руки* всієї нації [201, с. 290]; обняти своїми *раменами* всю землю [199, с. 209]; багатства зібрані в небагатьох *руках* [203, с. 323]; обняти *душею* всю Україну [206, с. 425]; ідейна *фізіономія* Драгоманова [206, с. 432]; політичні *погляди* Драгоманова [216, с. 282]; методологічний *погляд* [216, с. 279]; «тоді ми сміло змогли б вважатися народом великим і свідомим своєї *сили організмом*» [212, с. 218].

Персуазивна сила «тілесних» метафор зростає тоді, коли вони висвітлюють внутрішній психологічний стан людини. Високі «реєстри» людської психіки передають метафоризовані значення лексем *розум* (*ум*) і *серце*: політичний *розум* [45 : 210]; високі революційні *уми* [202, с. 293]; ідеали... можуть запалювати *серця* широких кругів людей [202, с. 284]; викормлені *сердечною кров'ю* народу [199, с. 219]; ...се знання прадавнє Відчути треба, *серцем* зрозуміть [181, с. 173]. Не вимагають особливих пояснень метафори великі *уми* і великі *серця*, які дають лаконічну й водночас семантично містку аксіологічну характеристику активним творчим суб'єктам суспільного розвитку. Цікаво, що в поетичному дискурсі Франка лексеми *ум*, *серце* можуть метафоризуватись і на ґрунті антонімії відношень, віддзеркалюючи таким чином концептуальні опозиції тексту: «Що темне для ума, для серця ясне й явне» [181, с. 173].

Однак їх не можна розривати – розум і серце. Сфера логосу (*λογος* – розум) органічно поєднана зі сферою відчуттів (*καρδια* – серце) і на певному етапі пізнання «перетікає» в неї. Розум серця відкриває у людині нові горизонти бачення світу й себе у світі. «І іншим би тобі вказався світ:/Ти б серцем ріс» [181, с. 173].

Унікальна Франкова метафора *рости серцем* закладає у слові *серце* високий екзистенційний смисл – ‘непоборне стремління до духовної висоти’. Ідея кордоцентризму невіддільна від смислотворення мислителя, від його мови. За спостереженнями дослідників, слово *серце* наскрізно функціонує, зокрема, у його поетичному дискурсі (понад 1000 фіксацій). Така частота вживання є закономірною для світовідчуження людини, яка з метафоричною виразністю

окреслила свої взаємини з народом: «Я син народа, що вгору йде...». Духовні узи скріплені також кордоцентризмом, бо, зауважує Є. Маланюк, «ми є кордоцентричний народ» [99, с. 77].

У процесі збагачення національної когнітосфери якісно новими знаннями «науково-здисциплінованому інтелекту Франка» [100, с. 123] доводилося, з одного боку, вбирати прогресивні віяння часу, з іншого – долати живучі анахронічні стереотипи так званого «здорового хлопського розуму» [201, с. 277]. В осмисленні Франка цей метафоричний образ набуває якраз «нездорової» конотації, що має виразне викривально-сатиричне спрямування: «Пробуйте ви так званому «здоровому хлопському розумові» втолкувати, що відьма не може літати на кочерзі, не може перекидатися в собаку, не може доїти жаб і ящірок. Він, може, буде притакувати вам, може, буде й сам сміятися з такої віри, але проте в душі буде твердо переконаний, що якби на Юра опівночі знайшов відьму на обійстю і вдарив її батогом або уздечкою, то рано з того батога або уздечки потече молоко» [201, с. 277].

У наведеному тексті Франко-ритор майстерно використовує такий поширений засіб полемічного викриття як дисфемізм, мета якого – уїдливе висміювання особи чи явища, наголошування на їхній примітивності. Традиційні маркери дисфемізації вислову – супровідні авторські ремарки *так звані* й лапки як вияв семантично зниженої оцінки. Перехід від позитивного прагматичного (конотативного, імплікативного, емотивного) наповнення терміна *розум* до негативного закріплює метафорично-іронічна авторська інтерпретація, що виникає навколо сполучуваності соматичної назви: «Значить – *простий хлопський розум* не може бути ніяким критерієм в питанні про межі можливого і неможливого, так як і загалом в жоднім питанні, що вимагає дрібнішого досліду і ширшої практики [...] Ми не міркуємо, що сей розум ані не *простий*, бо його *кривили* і *кривлять* тисячні упередження і самообмеження його кругозору, ані не *здоровий*, бо він властиво здобуток тисячних генерацій і розумових течій, не раз *дуже хорих* і *уломних*» [201, с. 278].

Як бачимо, протилежна за змістом оцінка того самого явища в полемічному дискурсі породжує контраст семантики. Через метафоричний образ *простого, здорового* хлопського *розуму* автор висловлює своє ставлення до поширеної в політичній риторичній ідеологемі, за якою – спрощені, спримітизовані уявлення про явища, події. У них важко знайти точки перетину з базовим значенням терміна *розум* – «здатність людини мислити, відображати і пізнавати об'єктивну дійсність» [СУМ VIII, с. 838].

Ще одним прикладом маніпуляції свідомістю народу є метафора «тілесності» *жолудкові* ідеї [201, с. 279]. Як і в наведених вище прикладах, якісно інше прагматичне навантаження стрижневого слова *ідея* зумовлене новою сполучуваністю. Вона породжує нову якість оцінки: «Сьогодні вони виливають своє святе обурення на тих, що підносять важність економічного чинника в народнім житті, важність «*жолудкових ідей*», – а завтра глянь. Самі вони проти ідеалу політичної самостійності виточують як першу гармату ті самі *жолудкові ідеї*...» [201, с. 279]. Іронічний контекст у поєднанні з новим варіантом сполучуваності актуалізує в метафоричному образі *жолудкові ідеї* авторське значення «буденні, вузькі, сповнені корисливості інтереси». З погляду компонентного аналізу окреслене тлумачення теж семантично відходить від базового лєсикографічного значення стрижневого слова *ідея* – «поняття, уявлення, що відбивають дійсність у свідомості людини та виражають ставлення її до навколишнього світу» [СУМ VIII, с. 11]. Про семантичне знецінення виразно аксіологічного терміна *ідея* засвідчує тон дисферемізації, яким послуговується в комунікативно-прагматичному полі автор.

Предметом постійного аналізу Франка-політолога була політична поведінка польської влади. Він нещадно критикував, гнівно засуджував її асиміляційну політику щодо українства, розкривав подвійність стандартів «шляхетської рецепти», що декларувала вдавану лібералізацію політичного життя. Для оптимізації контакту між політичним текстом і читачем автор послуговується метафорами тіла (*ока, жолудка (шлунка)*): «Змодифікована шляхетська рецепта ось яка: поступати обережно, давати народові просвіту *про око*, добробут *про око*,

самостійність *про око...* аби народ сили *про око* благодатями не попсував собі *жолудка*» [208, с. 323].

Фразема із соматичним компонентом *про [людське (чуже)] око* має два значення: а) для порядку, заради пристойності; для годиться; б) для створення певного враження, потрібної думки про кого-, що-небудь [СУМ V, с. 666-667]. Ритмічне повторення стійкого вислову *про око* в кінці кожної однорідної частини фрагмента тексту (епіфора) активізує увагу читача, нагнітає емотивно-експресивну напруженість. Вона накладається на іронічну-саркастичну тональність автора, що майстерно використовує лексичний інструмент іронії – антифразис. У наведеному тексті слова *шляхетська, благодать* набувають іронічного звучання, а по суті – негативно забарвлених значень. Прагматично оновлені в політичному тексті Франка, наведені лексеми розширюють свою семантичну структуру новими, іронічними значеннями. Відходячи від усталеного їх трактування, Франко розкодовує «рецепти» маніпулятивних стратегій політичного дискурсу. Так формувалась політична грамотність українського суспільства, його націє- і державотворчі орієнтири.

В епіцентрі пильної й постійної уваги мислителя – політична поведінка українства, плекання національної політичної свідомості. У своїх оцінних судженнях він закономірно використовував метафоричні образи, пов'язані з життєвим циклом (народження – дитинство – молодість – зрілість): *плекання* мови, письменства, школи, народної освіти і т. п. [201, с. 281]; *будити* рух [201, с. 294]; *колиска* всякої просвіти [203, с. 341]; ім'я Драгоманова перестало бути *страхополохом* на політичних *дітей* [206, с. 423]; становище українського народу як *самостійної* нації в *розвитку* духових зв'язків [202, с. 282]; ідеал політичної *самостійності* [45 : 279]; політична *несамостійність* якоїсь нації [201, с. 280].

Суперечливі реалії політичного життя, його непроста динаміка відтворюється також у метафорах життєвого циклу: абсолютистичний дух *грається в півжмурки* з народами, показує їм раз таку *цяцьку*, то знов іншу [202, с. 295], під *доглядом* держави [203, с. 341]; *плекання* бюрократії [202, с. 294]; держава *опікується* чоловіком від *колиски* до *гробової дошки* [203, с. 341]; проти

думки про український сепаратизм... він [Драгоманов] не переставав протестувати до *кінця життя*; над нами як нацією була б висипана *могила* [206, с. 437].

Варто підкреслити, що контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень у політичних текстах Франка необхідно проводити невідривно від еволюції його світогляду. За такої умови за різними типами метафор можна розгледіти різні напрями його світоглядної еволюції, зокрема ідеалістичний (середина 1890-х – 1900-і рр.), з яким і співвідноситься досліджуваний нами націєсофський дискурс. За спостереженнями франкознавців, «у ці роки в поета з'являються войовничі, наступальні мотиви, такі чужі його ранньому пацифізмові. Національні ідеали мають утвердити воїни Ісуса Навина («Мойсей»), ті, що силою зброї завоювали «землю обітовану», тобто незалежність і свободу. Дух вічного завойовництва, агресії і водночас зневаги до рабства хоче прищепити українцям І. Франко. Це вірші «Вийшла в поле руська сила...», «Конкістадори» та ін. Стрижневі метафоричні образи зосереджено вже в заголовках згаданих поезій, які породжують відповідні мілітарні асоціації. Вони покликані змінити психологію мирних і покірних гречкосіїв, прищепити у свідомості українського суспільства войовничий дух конкістадорів. «Або смерть, або перемога! – / Се наш оклик бойовий» [180, с. 104].

Однак не можна зводити Франкове тлумачення метафоричного образу конкістадорів лише до значення «наступальні дії у військовій сфері». Постійно примножуючи для розвитку нації ідейно-духовні здобутки, мислитель прагнув налаштувати українство на каменярський поступ у духовній сфері. Тому стрижнева сема «завойовник», успадкована від прямого значення термінолексми *конкістадори* (ісп. *conquistador* – «завойовник») «іспанські авантюристи, що після відкриття Америки в кінці XV ст. завоювали там ряд територій [202, с. 539], проявляє свою метафоричність у переносному авторському значенні «завойовники у духовній, технічній та ін. сферах: «Ми ввійшли в епоху нових *конкістадорів*, *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері, як Гумбольдт, Нібур, Гротенфенд, Дарвін, або таких *героїв* техніки, як Стефенсон, Нобель,

Едісон, Рентген» [202, с. 292]. Наведений метафоричний сценарій ілюструє образне переростання мілітарної концепції в духовну чи технічну.

Питома вага *військових* метафор є відчутною при висвітленні сфери геополітики: *вибух* польських стародержавних аспірацій у Львові [199, с. 205]; велика *побіда* западної культури [199, с. 205]; місія їх [поляків] лежить не в *руйнуванні і покорюванні* братнього руського краю, а в *обороні* слов'янщини проти німців [199, с. 207]; *сильна оборона* границь [199, с. 208]. До використання мілітарних асоціацій стимулює зіткнення протилежних ідеологій, світоглядів, підходів до розв'язання суспільно-політичних проблем: «А післязавтра ті самі люди знов змінять *фронт* і будуть кидати громи на ті самі жолудкові ідеї» [201, с. 279]; шукати *захисту* для вольного українського слова [201, с. 282]; епоха нових *конкістадорів* [201, с. 292]; *геройський* вік таких *завойовників* у духовній сфері; *воювати* парадоксами [202, с. 296]; *побивати* тяженьким *тараном* філософію [202, с. 297]; мертва духовна *муштра* [203, с. 341]; *войовнича* партія [205, с. 433]; *войовничий* західноєвропейський соціалізм та соціал-демократизм [205, с. 434].

Мілітарний характер політичної поведінки, зростання чи спадання напруги в політичних іграх-війнах ілюструє термінолексема *боротьба* і спільнокореневі політоніми. Зазвичай вони вживаються в багатьох метафоричних стереотипних висловах: соціальна *боротьба* [201, с. 279]; *боротьба* за права робітників [202, с. 289]; се вже не *боротьба* за емансипацію, а *боротьба* за рівність [202, с. 289]; І друга половина XIX в. ... *бореться* під тим самим *стягом* [202, с. 293].

Часто військові метафори співіснують і конкурують із метафорами родинних, етичних стосунків. За різними типами метафор постають різні бачення політичного процесу, різні політичні психології: конструктивна, яка базується на рівноправних і союзницьких стосунках між народами, і загарбницька, колонізаторська, керована ідеологією зневаги до сусідніх народів, намаганням їх підкорити та асимілювати. Показовою для метафоричного відтворення різних політичних настанов є Франкова характеристика польсько-української геополітики: «А між тим скільки-то горя, *братніх уособиць і руїни* покликала за

собою *диверсія* поляків від заходу на схід!» [199, с. 211]. У наведеному контексті метафоричний сценарій розгортається навколо військового терміна *диверсія*. Крім фіксованої в словнику базової семантики «військова операція, здійснювана для відвертання уваги противника від місця, де готується головний удар» [СУМ II, с. 270], ця лексема набуває контекстуально переносного значення «загарбання чужих територій», синонімізуючись із терміном *експансія*. Політична абсурдність таких політичних дій підкреслюється оксимороном *братні уособиці*, що побудований нелогічним поєднанням слів за принципом максимальної семантичної парадоксальності. Оксиморонна характеристика посилюється семантичним контрастом між зовнішнім і внутрішнім планами, породжуючи в лексемах *братній*, *брат* іронічне конотативне забарвлення: «Замість *боронити* себе, а затим і всю Слов'янщину від *походу* німців, поляки своєю нещирістю і політичною безтактовністю та жадобою панування над своїми ж *братами* *піднімали проти себе* всіх, з ким тільки ввійшли в ближчі зношення, *підняли проти себе* руський народ...» [199, с. 211]. Авторський вислів *піднімати (підняти) проти себе* синонімізується з військовою фразеологією *піднімати (підняти) зброю (меч, сокиру і т. ін.)* – «починати воювати, виступати проти кого-небудь зі зброєю в руках або намірюватися вбити когось» [СУМ VI, с. 464].

Віддзеркаленням наведеного геополітичного конфлікту слугує семантичний конфлікт лексичних одиниць: «*політична безтактовність та жадоба панування над своїми ж братами*».

Боротьба на знищення інших народів виявилась, підсумовує Франко, згубною для самої ж Польщі. Такий підсумок підштовхує до використання метафорики *смерті*, яка логічно завершує сценарій «спроби реставрації історичної Польщі». Внутрішня потенція метафоричного сценарію реалізується в «похоронних» асоціаціях: «*Перті* з заходу німцями, вони [поляки] *перлись* самі на схід, шукаючи тут панування і збагачення і находячи *гріб*. В тім *гробі* лягла остаточно й ціла історична Польща, безславно, покрита ганьбою. Її *погробовці*, що силувались іменно на тих окраїнах знов *воскресити* її з *гробу*, забули про те, що хто *погиб безславно і похоронений в не своїй землі*, той *не воскресне ніколи*»

[199, с. 211]. В окресленому сценарії лексема *гриб* метафоризується в контекстуальному значенні 'історична смерть держави'.

Негативні явища політичного життя, критична характеристика його суб'єктів та об'єктів часто висвітлюється в медичних термінах — компонентах сценарію «*хвороби, патології*»: *слабість* економічна і політична, дивна *анатія* і знеохота до українства, *хоробливий* сентименталізм фантастів, *дегенерація* цілих поколінь, *засліплені* своєю партійною *вузькоглядністю*, культурний *застій*, громадські, суспільні *слабості*, *шалений* культ Наполеона, фатальною *сліпотою* здаються бути *поражені* ті провідники Польщі і щодо вибору союзників та помічників, *болюче* противенство між бідними та багатими, день і ніч *спіпають* та *надриваються* інші робітники... *гарячково* невпинною працею, *найтяжча рана* теперішнього порядку, *корчі* ненависті, *лихорадочне* напруження умів, правительство *спіне* та ін. Метафоризуючись у політичних контекстах, означники сценарію розширюють свою семантичну структуру шляхом довантаження новим, політичним смислом.

Постійним об'єктом Франкової критики було таке патологічне явище в житті галицької інтелігенції, як язичіє, яке він називав «*каліченою* російсько-церковно-галицькою мовою». Це штучне, макаранізоване утворення співвідноситься з похідним значенням слова *калічений*: «ламаний, неправильний (про мову, слова)» [СУМ IV, с. 78]. Франко метафорично чітко діагностував витoki «сього язикового москвофільства»: «се наша *органічна слабкість*, а не жодна вина» [208, с. 313–314]. Як лінгвополітолог, він аналітично розкривав руйнівну суть тих, «котрі або не пишуть по-українськи, або *калічать* свою рідну мову, щоб доказати її неспосібність до літературного розвитку». Заслугою вченого було те, що він «оголив соціальні, політичні і психологічні корені язичія», розгледів руйнівні наслідки його впливу на культурно-політичне буття українства [141, с. 337–348]: язичіє підточувало не тільки структуру мови, а й структуру соціально зредукованого українського суспільства, його ідентичність, бо відривало від українського культурного берега ту частину інтелігентів, які «рішилися пристати до великоруського берега, плюнути на малорущину...».

У такому соціолінгвістичному контексті словосполучення «*калічити рідну мову*», звісно, не можна зводити до власне лінгвістичного значення «вимовляти неправильно: перекручувати, ламати (про мову, слова) [СУМ IV, с. 78], тобто порушувати мовні норми. Через оксиморонну характеристику, побудовану на нелогічному, абсурдному поєднанні слів, мислитель закладає у слові *калічити* націєсофську оцінку ‘духовно відчужуватись від рідної нації’.

Вияви політичного впливу на людину (народ), на її внутрішній стан часто описують також у медичних термінах. Метафоризуючись у політичних контекстах, вони семантично збагачуються ще й політичним значенням чи відтінком. Наприклад, семантична структура лексеми *заражатися*, що охоплює традиційне пряме значення «сприймати заразу» і звичне переносне значення «переймати, сприймати що-небудь від інших» [СУМ III, с. 286], збагатилася завдяки авторському метафоричному образу *заразитися радикалізмом*, новим семантичним відтінком. Його ядром є сема ‘сприймати, засвоювати прогресивні політичні ідеї’. Освіживши конотацію, автор ніби дає нове життя відомому метафоричному значенню, робить його об’єктом подвійної виразності. Семантико-експресивний і стилістичний ефект індивідуального смислотворення стане зрозумілішим із широкого контексту: «[Селяни] мусили викрастися з-під панського ока, бо їх пильно стережено, щоб не *заразилися радикалізмом*, а вони, проте, повезли його насіння з собою по селах» [213, с. 223]. Авторська позитивна конотація, закладена в політонімі *радикалізм*, пов’язана з політичною діяльністю Франка, що 1890 р. разом з однодумцями створив Українську радикальну партію. Вона орієнтувалася на ті ідеї соціалізму, що матеріалізувалися в більшості європейських країн (після 1918 р.) у формі поміркованої соціал-демократії.

Франкова політична оцінка у статті «З кінцем року», що не увійшла до 50-томового видання його творів, дає імпульс до переосмислення не лише загального значення слова *заразитися* ‘сприймати заразу’, тобто «мікроорганізми, що є збудниками інфекційних хвороб» [СУМ III, с. 287], а й стимулює переконаотацію – з негативної на позитивну. Цьому сприяє супровідний образ *насіння*, який посилює свою метафоричність: окрім переносного лексикографічного значення

«зародок, джерело чого-небудь» [СУМ V, с. 188], він актуалізує авторську політичну семему 'прогресивні політичні ідеї'.

Політична метафора дає змогу не просто образно трактувати складні соціальні явища, а й виявляти їхню приховану, подвійну природу. Так, демаскуючи тактику політичної боротьби львівських поляків, що базувалася на імперській ідеї відновлення великої історичної Польщі «від моря до моря» (у кордонах 1772 р.) й була сповнена зневаги до інших народів, асиміляторства та владних підступів, Франко вдається до використання складного *будівельного* сценарію. Його розгортання відбувається навколо ключового слова *відбудування*. Як політичний лінгвіст і психолог, автор випрозорює справжню стратегічну сутність декларованих геополітичних намірів, мімікрійну риторичку польських політиків, бо «при всіх діланнях, мовах і заявляннях полякам ходить тільки про *відбудування* Польщі, що австрійська конституція, австрійський парламент і теперішнє домінуюче становище поляків в Австрії, – що все це тільки *вигодні сходи*, котрі мусять їх швидше чи пізніше *запровадити* в пожаданий храм Польщі «od morza do morza» [від моря до моря. – Н. Л.][199, с. 204]. Використовуючи для характеристики імперської ідеї патологічні метафори «*політичний нерозум*» [199, с. 208], «*недоумство політичне*» [199, с. 208], «*нещасні змагання до відбудування історичної Польщі*» [199, с. 215], Франко аналізує деструктивну, антиукраїнську суть шовіністичної ідеї знову ж таки в категоріях будівництва, де основний компонент сценарію «*відбудування*» викликає протилежну асоціативну реакцію: «Ми всіма силами є і мусимо бути противні *реставрації* тої Польщі на руських і других непольських землях. Ми мусимо протестувати проти *відбудування* історичної Польщі в якій-будь *формі*: чи шляхетській, чи навіть демократичній, бо ми знаємо дуже добре, що всяка Польща в давніх *границях* значить для нас майоризацію, притиск, упослідження і – винародовлення» [199, с. 211].

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз Франкового політичного лексикону виявляє в лексемі *відбудування* нові семантичні грані: вона втрачає свою позитивну семантику «відновлювати що-небудь зруйноване» [СУМ I, с. 559], а набуває авторського переносного значення 'винародовлення'. Через

переосмислення будівельного терміна *відбудування*, яке передбачає не тільки творення, але й руйнацію національної споруди, мислитель давав імпульс українському читачеві до політично зрілого думання, спрямовував на певний спосіб поведінки, у т. ч. комунікативної.

Під час використання метафори, розмірковує А. Річардс, у нас виникають дві думки про дві різні речі, до того ж ці думки взаємодіють між собою в середині одного-єдиного вислову, значення якого якраз і є результатом цієї взаємодії [134, с. 46]. Основою поєднання цих двох думок слугує порівняння, у результаті чого окремі семи первинного значення, зокрема потенційні, важко вловимі, переходять до переносного значення. Так, у політичному тексті типовим є використання *гастрономічного* сценарію, коли приховані, закулісні вияви політичної діяльності передаються образом *кухні*, що генерує інші елементи *гастрономічного* сценарію: «Політики, друже мій, так як *кухня*. Зазирнеш до середини, як що робиться, то й *апетит* тобі відбере» [202, с. 295]. Імпліцитна сема 'скрите, приховане', абстрагуючись від конкретної реалії, переноситься зі сфери побутової в політичну і стає ядерною в метафоризованому (індивідуально-художньому) політичному значенні лексеми *апетит* 'бажання пізнати політичну дійсність' (від *апетит* «бажання їсти, охота до їди» [СУМ I, с. 54]). Свою метафоричність лексема *апетит* посилює також за рахунок довантаження новим, ідеологічним відтінком авторського значення 'прагнення бути суб'єктом духовного і політичного життя' (від *апетит* «прагнення до чого-небудь» [СУМ I, с. 54]). Пор.: «Серед народа розбуджено *апетит* до просвіти, до духовного і політичного життя. Народ тисячами горнеться на всякі віча і збори, підставляє карк під жандармські кольби, слухає промови, хапає книжки і допитується за щораз новими» [213, с. 227].

Контекстуальне політичне значення лексеми *апетит* увиразнюється асоціативними конкретизаторами родинного (народ *горнеться* на всякі віча і збори) і **військового** сценаріїв, позначеного фразеологічною сполукою із живою внутрішньою формою *підставляти карк під жандармські кольби* «ставити себе під загрозу бути вбитим або пораненим кулею, ножом і т. ін.» [СУМ VI, с. 506].

Політична метафора в націософському дискурсі Франка вкотре виявляє перетворювальну силу шляхом актуалізації потенційних (прихованих) сем, які виконують двоєдину функцію контекстуального (індивідуально-художнього) значення слова: передають різноаспектну додаткову інформацію і водночас авторську суб'єктивну модальність. Тож завдання читача (слухача) як співтворця комунікативно-прагматичного поля – «уловлювати» семантичні зміщення, прирощення смислу, що несуть політичні метафори. Їхній смислотворчий та асоціативний потенціал цементує ті різнотипні сценарії, з якими образно корелює тогочасна політична дійсність.

Еволюцію людської свідомості, атмосферу соціально-політичного життя метафорично відбиває сценарій світу неорганічної природи, де означники тексту співвідносяться з фізичними властивостями. Їхній носій – фізична метафора – дає можливість зримо побачити матеріалізацію суспільних ідей за параметрами «глибини», «ширини», «висоти», «сили», «маси», «тиску» тощо: *сила* поступу [203, с. 310]; зробити *рівновагу* між поступом багатства, знання і штуки і *зростом* добробуту та розвою всеї народної *маси* [203, с. 324]; маєткова та суспільна *нерівність* [203, с. 324]; *якнайновіша і якнайширша* свобода [203, с. 941]; *маса* людності [206, с. 424]; *глибша* ідея [206, с. 424]; деспотичний *тиск* держави [206, с. 426]; тепер *сила* наша лежить більше в наших цілях, а по часті і в *методі* нашої *праці* [212, с. 218]; *огріти маси* народні [212, с. 217]; *розчетвертована* Русь [Мозаїка : 218]; лояльність правдива, *тверда і кріпка* [212, с. 219]; дружнє *супротивлення* всієї українсько-російської суспільності (здається, була колись така пора) [121, с. 221].

Когнітивна сила *фізичної* метафори виявляється у процесі формування наших уявлень про певні суспільні явища. Взаємозв'язок фізичного та соціального універсумів реалізується у відповідних сценаріях: «Всі такі, зразу *чисто* ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, мають те до себе, що захоплюють чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, витягають людей на чимраз *ширшу* арену боротьби» [201, с. 282]. «Ті самі думки [*міститися* українству і політично, і літературно під одним дахом з

російством] пробував Драгоманов з властивою йому *силою* і категоричністю *ширити* і в Галичині, та тут вони зустріли рішучий *відпір*» [201, с. 282]. За фізичними метафорами останнього сценарію заховані різні концепції, що характеризують різні бачення політичного й культурного розвитку українства.

Постійну тривогу й критику мислителя викликало явище галицького москвофільства як різновиду малоросійства. Він проникливо розкрив, зокрема через фізичні асоціації, ментальні причини духовного і мовного відступництва значної частини галицького соціуму, а саме «*глибоку психологічну проблему, якої коріння сягає малодосліджених досі тайників – зв'язку людської психіки з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою*» [215, с. 265]. Псевдопатріотичну діяльність москвофілів, притаманну їм комунікативну мімікрію Франко діагностував *фізичною* метафорою «*язикове роздвоєння*» [215, с. 267]. Воно полягало в «намаганні писати для *простого* люду *чистою* народною мовою, але про «*вищі*» справи і навіть у приватних листах уживати язичіє, що мало бути сурогатом і переходити до російської мови» [215, с. 267].

Витоки ж «язикового роздвоєння», як уже згадувалося, – у психологічній площині, у «внутрішньому *роздвоєнні*» [215, с. 265], у «неприродньому психічному *роздвоєнні*». Власне сема 'внутрішній розлад' є опорною в метафоризованому значенні лексеми *роздвоєння*, похідної від *роздвоїтися* – «позбавлятися цілісності (почуття, ставлення, погляду): приходити до стану внутрішнього розладу» [СУМ VIII, с. 663].

Метафоричний образ *роздвоєння* пронизує весь текст статті «Двоязичність і дволичність», що не увійшла до 50-томового видання творів письменника. При цьому лексикографічне значення слова неминуче зазнає семантичних змін через контекстуальне прирошення смислу. Його актуалізації сприяє заголовок статті, з яким корелює супровідний метафоричний образ: *двоязичність* асоціюється із *язиковим роздвоєнням* [с. 267, 248, 269]; *дволичність* – із *внутрішнім роздвоєнням* [с. 265, 266, 268]. Органічність їхнього впливу на духовну структуру людини

передає трикомпонентне словоспоучення зі стрижневим метафоричним компонентом: *внутрішнє язикове роздвоєння* [с. 269].

Постійний повтор *фізичної* метафори, її використання в різних контекстах сприяє виникненню тих потенційних сем, що передають додаткову когнітивну інформацію і відповідну авторську модальність. Вони стають підґрунтям для контекстуального (авторського, індивідуально-художнього) значення слова *роздвоєння* «болюча внутрішня трагедія». Окреслене смислове навантаження закріплює синонімія *фізична* метафора «*розрив у душі* Наумовича» [с. 267], а особливо персоніфікація *фізичної* метафори: «*І те роздвоєння міститься на нім*» [с. 268].

Укотре осмислюючи причини «болючої внутрішньої трагедії» [с. 266] людей, «що могли б були зробитися позиточними діячами на рідній ниві, людей талановитих і працюючих, але перейнялися «нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу» [с. 266], мислитель-лінгвополітолог виносить на основі *фізичної* асоціації суворий присуд – «*відірвання від рідного ґрунту, поперед усього від рідної мови*» [с. 266] обернулося внутрішньою трагедією (а не просто «внутрішнім розладом», згідно з лексикографічним тлумаченням терміна *роздвоєння*), не тільки для Наумовича й інших апологетів галицького москвофільства (А. Петрушевича, М. Устияновича, І. Гушалевича, Я. Головацького, Ю. Яворського та ін.), а й для «геніального українця» [с. 266] Миколи Гоголя. Траєкторію його долі автор окреслює теж метафорами *фізичного* сценарію: «У Гоголя *прудкий хід* на недосяжні височини артизму, та на тих височинах *заворот* голови, внутрішнє *роздвоєння*, чорні сумніви і *упадок* у дебри містицизму» [с. 265].

Фізичні метафори є продуктивними також тоді, коли потрібно передати зростання суспільної напруги. Її експресію відтворюють лексеми, які, термінізуючись у політичному мовленні, оприявнюють свою внутрішню семантичну потенцію. Прагматичне навантаження метафоризованих політонімів увиразнюють контекстуальні синоніми-означники на взірць *здушити*, *затруїти*, *зломити* тощо. Вони передають тривогу автора за «народне життя по сей і по той

бік Збруча» [213, с. 221], де «переважну рухову силу виявляє *назадництво*»: «...щоб у народі *здушити* решту почуття морального, *затруїти* сумління підростаючих поколінь, *зломити* все, що могло б бути на перешкоді *темним силам*, *угрунтувати* – бачиться, на віки вічні – панування облуди і кривди людської» [213, с. 201].

Звернемо увагу, що метафоричному переосмисленню загальних значень сприяла спільна сема 'руйнування українськості'. Вона домінує у значенні політоніма з прозорою внутрішньою формою *назадництво*, до тлумачення якого подаються авторські синоніми: «*лакейська погорда до власного народу, лакейське прислужництво, бліда безхарактерність*» [213, с. 221].

Мислитель постійно нагадує про місію інтелігенції – «встояти на становищі просвітителя та *провідника* народного» [213, с. 223]. Він метафорично рельєфно окреслив загрози, які підстерігали український соціум, здебільшого селянський, з боку тих, чия «ясно виточена і не раз із цинізмом висказувана мета, щоб ми не дійшли ні до чого путнього і були і надалі тим *гноєм*, на котрім би міг виростати і пишатися перед світом їх *пишноцвіт*» [213, с. 222]. У наведеному тексті впадає в око використання авторських метафор, що пов'язані з працею селянина на землі. Центром метафоричного сценарію є лексема *гній*, навколо якої групуються інші асоціативні конкретизатори: *виростати*, *пишатися*, *пишноцвіт*. Їхній асоціативний зв'язок сприяє закріпленню за центральною лексемою контекстуального політичного значення: 'те, що використовується іншими як місцевий соціальний матеріал'.

Драматичне загострення суспільної ситуації відбивають інтраперсональні метафори. Внутрішню роздвоєність передають різні компоненти особового займенника *ми*, що виражають, з одного боку, позитивну конотацію політонімів, а з іншого – семантично знижену. Їхнє протиставлення відбиває сценарій із побутовими та військовими метафорами, зокрема фразема: «Або *візьмімо* всі свої *сили докупти* і силкуймося встояти в тій конкуренції, або *зложімо* заздалегідь *зброю* і скажімо собі, що ми *сміття і січка*, добра на *пащу* для інших...». Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що побутові лексеми *сміття*,

січка внаслідок авторського метафоричного переосмислення довантажуються політичним значенням ‘те, що позбавлене політичної значущості, конкурентноздатності, історичної відтворюваності’. Воно розширює метафоричність лексеми *сміття*, зафіксовану у словниковій статті: «Те, що не має значення, цінності; що-небудь зайве, непотрібне» [СУМ IX, с. 409]. Внутрішній розлад має бути подоланий: «Систематична праця на кожному полі» [213, с. 222], – закликає Франко, відтворюючи звичне переносне значення лексеми *поле* ‘поприще, сфера діяльності’.

Із цим значенням лексема *поле* експлікує свою метафоричність в інших контекстах *ландшафтного* сценарію: «Перебігай на *поле* політики» [202, с. 289]; «Чи назвеш емансипацією те, що в XIX віці зроблено на *полі* будівництва та адміністрації; «*поле* науки, промислу, штуки» [203, с. 312].

Ландшафтний сценарій у структурі Франкової політичної метафори має різні вияви: невольники стались головним *джерелом* їх багатства [199, с. 209]; вона [*течія*] повстала на *грунті* політично не свободнім [201, с. 281]; розумові *течії* [201, с. 278]; головне *джерело* феміністичного руху [202, с. 298]; які ідеали лежать у *межах* можливого, а які вибігають поза ті *межі* [201, с. 278]; етнографічні *межі* української нації [201, с. 282]; поза *межами* можливого [201, с. 284]. Спільною семою метафор ландшафту є сема «простір». Вона сприяє термінізації значень загальноновживаних слів, трансформації їх у політоніми.

Разом зі словами семантичного поля *грунт, море, поле* формується єдиний метафоричний сценарій, що передає складний зв’язок політичних ідей із землею, на якій проживає людина, тобто з ідеєю хтонічності: «Ідеал національної самостійності... один тільки може дати *поле* до *повного* розвою. І навпаки, не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили *тонули* в общеросійськ^{ім} *морі*, а ті, що лишилися на *своєму* *грунті*, попадали в зневіру і апатію. ...Брак віри в національний ідеал, продуманий до крайніх консеквенцій також на політичн^{ім} *полі*, був головною трагедією в житті Драгоманова» [201, с. 283].

За нашими спостереженнями, найбільшу смислову вагу в метафорах ландшафту акумулює у візії Франка образ *землі*. Пригадаймо: Земле, моя всеплодющая мати, / Сили, що в твоїй живе глибині, / Краплю, щоб в бою сильніше стояти, / Дай і мені [178, с. 28].

У наведеному контексті образ *землі* вражає своєю синергетичністю завдяки прирощенню смислів – морально-етичних і політичних. Вони випрозорюють українське розуміння свободи, яке завжди у свідомості народу-сіяча і водночас народу-воїна було закорінене в рідну землю. Тож земля у світовідчутті українця – не лише годувальниця: це також джерело життєдайної внутрішньої сили, незнищенності національного духу, мало того – це ще й власна територія свободи. Українська кордоцентрична душа сприймала землю як щось рідне, святе. Звідси – і народна візія землі як матері [236, с. 356–357].

Носіями якісно нової інформації про політичну дійсність виступають сценарії світу органічної природи. У них простежуємо складний зв'язок суспільно-політичного життя з поняттями, що стосуються природи, рослинного і тваринного світу. Людина в такому світі живе споконвіку, і тому органічними в її світосприйнятті є зіставлення флороморфізмів, тобто назв рослинного світу, із політичними явищами. Образному трактуванню складних політичних явищ сприяють лексеми *дерево, коріння, пень, гілля, парость, кора, стебло, листя, цвіт, плоди, овочі, зерно, трава, гриб, дуб; коренитися, розростатися* та ін. Вони стають компонентами сценарію для характеристики політичного устрою держави, політичних напрямків, стосунків між владою і народом: «... натомість у Австрії помімо хваленої опіки (вона на дуже строкатім коні їздила) *дереvence* нашого духового і політичного життя вийшло мізерною карелючкою, покритою поганими *паростями* та *грибами*, а зате дуже рідкими і дрантивими *плодами*». «Панщина для хлопа значила ненастанну кривду, темноту, здичіння і втрату почуття людської гідності... Та запитаєте, може: відки ж узялися, з яких *соків* вирости ті порядки» [207, с. 15].

Боротьба за існування характерна і для світу природи, і для світу людини (суспільства). Як здоровому росту дерева перешкоджає хробаччя та гусениці, так і

розвиток тогочасного українського народу глушила панщина. Оцінюючи роль цісаря у скасуванні панщини, Франко використовує метафори органічної природи: «Цісар не обчищував уже панщизняне *дерево з хробаків та гусільниць*, не відтинав сухі *гілки* та погані *парості*, а прикладав сокиру до самого *кореня*». У наведеному сценарії спостерігаємо чітку опозицію сем: 'те, що росте' корелює із 'тим, що глушить'. Окреслена кореляція посилює зчеплення елементів сценарію, їхню взаємозалежність та взаємозумовленість.

Однак Франко-політик не мав особливих ілюзій щодо ліберальної австрійської конституції 1867 р. Його правдо- і волелюбна натура органічно не сприймала сервілізму містечкових патріотів із «народовецького табору», які профанували політичну поведінку малоосвіченого народу, формували не політичну зрілість, а стереотипи догідливості й прислужництва: «Ми всі русини і повинні держатися купи, і ми, наперед усього ми, повинні дякувати цісарю за його безмірні добродійства і просити у нього ще того й того. Ані основ конституційного життя, ані азбуки економічної та соціальної науки ніхто не пробував вяснити народові. До самого 1880 р. вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і одинову власть у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить» [204, с. 473].

Стереотипи сервілізму Франко спростовує на основі близьких для народного сприйняття означників – метафор *ландшафту і рослинного світу*: «В абсолютній державі дуже багато залежить від особи верховода чи верховодів, а принаймні самим верховодам так здається, що від них багато залежить. Правда, дійсних історичних *течій* вони ані *змінити*, ані *зупинити* не можуть, а ілюзія їх всемогутності полягає на тім, що вони не одному і не в однім можуть пошкодити, а декому й допомогти. Вони можуть *зрубати* найкраще *дерево*, *закаламутити* *найчистішу воду*, але не можуть наказати *рости* й *найменшій травці*, ані викликати з *землі* *найменшої пори*» [208, с. 15]. Окреслені *ландшафтний* та *рослинний* сценарії розгортаються навколо слова *верховод*, з яким вони асоціюються. Лексикографічне значення продиктоване самою внутрішньою формою лексеми *верховод* – «впливова людина, що відіграє керівну роль у

певному середовищі, у своєму оточенні» [СУМ I, с. 336]. У комунікативно-прагматичному полі Франка семантика назви помітно «політизується» в напрямку звуження ореолу всемогутності, яким оточений керівник держави в народних уявленнях. Підтекстовим смислом автор іронічно натякає: в політичній дійсності такі уявлення часто ілюзорні, а тому не варто абсолютизувати владу правителя.

Лінгвополітологічні оцінки Франка доносили до читача справжню, а не декларативну суть популярних політичних гасел – зазвичай словесно гарно «упакованих» і прикрашених, але безплідних. Власне через метафоричний образ безплідного стебла передається критичне ставлення мислителя до демократизму й лібералізму: «... мені недостатній демократизм і лібералізм, який від кінця XVIII ст. зумів чудові теоретичні гасла «вільності, рівності і братства» наповнити змістом, повним суперечностей, обманів, бруду, егоїзму і фальші, і який у нас в Галичині виглядає наче *стебло*, вкрите *листя*м і навіть багате *квітками*, але зовсім без *плодів*». Треба володіти загостреним Франковим національно-історичним чуттям, щоб передбачити девальвацію вартостей, проголошуваних демолібералами в сучасній Європі, зокрема в Україні. Політична дійсність, за Франком, «повна суперечностей», і дуже непросто її таким «наповнити змістом», щоб він узгоджувався з теоретично привабливими політологічними тлумаченнями аналізованих термінів-політонімів. Пор.: *демократія* «форма політичної організації суспільства, яка визнає джерелом влади народ, його право вирішувати державні справи, водночас захищаючи громадянські права і свободи»; *лібералізм* «система соціально-економічних і політичних поглядів, яка захищає свободи і права особи, приватну власність, демократію, громадянське суспільство, договірний характер державної влади, конкуренцію тощо».

У політичному тексті Франка збагачує свою семантику і політонім *анархія* завдяки метафорам рослинного світу: «А між тим *анархія*, котрої поборення диктатор поставив собі задачею, якраз під його владою *розрослася* і пожерла всі *здорові зароди* і ширші задуми революції» [208, с. 40]. У наведеному мікротексті додаткове комунікативно-прагматичне навантаження політоніма *анархія* посилюється використанням різноманітної імпліцитної інформації, а саме:

поєднанням пресупозиції «відомо, що у політиків слова і дії часто не збігаються» і підтексту «подвійні стандарти політичної поведінки небезпечні і руйнівні для суспільного поступу». Пор. лексикографічне тлумачення політоніма *анархія* «Стан суспільства, в якому відсутні організована влада, закони, немає певних обов'язкових норм поведінки і безвладдя» [СУМ I, с. 43].

Імпліцитні семи твердості, стійкості, незламності закладені в метафоричному образі *дуба*. Саме з ним асоціюється український народ, який здатний витримати політичний тиск з боку поляків, очиститися від тих суспільних наростів, які б хотіли перетворити його «на хворобливе й порохняве дерево: [поляки] «можуть бути певні, що сильний і здоровий дуб швидко обтрусить з себе брудні парості й гриби, які процвітають на хворобливому й порохнявому дереві» [208, с. 268]. У Франковому осмисленні метафоричний образ *дуба* переростає в образ-символ, який «пов'язаний із давніми віруваннями. Це дерево-тотем, якому поклонялися наші предки, приносячи йому жертви, за біблійними оповідями, дуб – священне древо. Основні компоненти символічного значення – «міць», «сила», «стікість», «козак» [75, с. 203].

Метафоричний образ *дуба* цілком органічний у Франковому смислотворенні. Він утверджує непохитну віру в політичну весну рідного народу, неминучий прихід якої наблизить єдність українських людей. Такий лейтмотив доносить до читача поезія «Розвивайся ти, високий дубе», що через яскраво виражене ідейно-політичне спрямування не увійшли у 50-томове зібрання творів письменника: Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Розпадуться пута віковії, / Прокинуться люди. / Розвивайся ти, високий дубе, / Весна красна буде! / Гей, уставаймо, єднаймося, / Українські люди! [23].

При персоніфікації метафоричний образ *дуба* набуває ще й символічного значення. Перевтіленню образу в символ сприяють соціальний досвід, фонові знання, зумовлені реаліями навколишньої дійсності (геопсихічними умовами, особливостями побуту, історико-культурними чинниками тощо). Вони й підтримують символічне значення [75, с. 139].

Образно-символічного значення набуває ще одна метафорична назва зі сфери органічної природи – *сухий пенъ*, що є водночас заголовком Франкової статті «Сухий пенъ». У цій словесній формулі передається глибинний зміст, пов'язаний з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, інші морально-етичні норми. Ідеться про Емський указ 1876 р., що був спрямований на придушення національного мовно-культурного відродження, даліше зросійщення українського населення. Франко переконливими фактами й дошкульними характеристиками висловлює своє ставлення до Росії жандармів і чорносотенців, до цинічної і фальшивої політики російської влади: «На шляху того питання [українського] стоїть *сухий пенъ* – указ 1876 р., не тільки завада в комунікації, але соромна пляма на Росії, на всій історії відносин між двома «руськими» народностями. Сим указом, виданим у переддень «освободительної» війни Росії за слов'ян, російське правительство а рїгої поклало на всіх своїх нібито народо- і свободолюбних заходах печать фальші, нещирості, фарисейства» [216, с. 278]. При колоритній характеристиці імперської політики «російського правительства» Франко послуговується метафорами, що передають вкрай негативну оцінку: *соромна пляма*, що асоціюються із семою «бруд», *печать* фальші, нещирості, фарисейства, що через абсурдне, нелогічне поєднання слів асоціюється зі спільною семою «обман». Пор. лексикографічне значення слова: *печать* – «відбиток на папері, що засвідчує правильність, чинність документа або забезпечує цілісність, недоторканість чого-небудь» [СУМ VI, с. 346].

Як відомо, в заголовку закладено особливе смислове навантаження. Він виступає актуалізатором різних текстових категорій: *інформативності*, що проявляється в ономасіологічній, номінативній функції заголовка – називати текст за його найважливішою темою; *модальності*, що реалізується через використання автором емоційно-оцінних слів; категорій *проспекції* і *прагматичності*, мета яких – зацікавити читача, встановити з ним контакт, щоб переконати у правильності авторської аргументації.

Як основний актуалізатор концепту (ідеї) твору, заголовок має семантичну специфіку: «в ньому одночасно здійснюється і конкретизація, і генералізація

значення. Перше відбувається за рахунок прив'язування до певної ситуації, представленій в тексті...; генералізація, що йде слідом за конкретизацією, пов'язана з включенням у розшифровку заголовка численних значимостей різних елементів художнього тексту, що і дозволяє заголовку стати знаком типового, узагальнюючого концепту. Так, вільне словосполучення *сухий пен* спочатку набуває метафоричного значення 'перешкода на шляху когось чи чогось', а потім образ переростає в символ перешкоди на шляху будь-якого суспільного розвитку. Основні компоненти символічного значення – 'перепона', 'шкідливе', 'непотріб', 'оцінка' – зазвичай негативні. Тож для адекватного сприйняття концепту твору автор часто іде на спеціальне пояснення того, що він хотів сказати заголовком. Декодування істинного смислу заголовка потребує від читача осмислити текст у всьому обсязі, тобто пройти відстань разом з автором «від» і «до». Тільки при опорі на весь текст можна досягнути повний смисл заголовка.

Ретроспективне вчитування наводить на думку, що через центральний метафоричний образ *сухого пня* висвітлено також справжнє політичне обличчя «великоруської суспільності». Її характеристика передається за допомогою яскравих, експресивних метафор тіла: «та суспільність також засліплена своїм державним становищем, у справах державних думає (з виїмком немногих, високих *умом і серцем* одиниць) так само, як її бюрократія» [216, с. 280]; «... і знов не піднявся з-посеред російської суспільності ані один смілий і рішучий *голос* в обороні українського слова, ані один грімкий протест проти соромного указу» [216, с. 280]; політичну зрошеність російської суспільності та імперської бюрократії передає метафора родинних зв'язків: «російська бюрократія невідродна *дочка* російської суспільності [216, с. 280]. Зведені воєдино, ці метафори змальовують аксіологічно не вельми привабливий портрет «великоруської суспільності» в рецепції І. Франка. Критичність авторської оцінки не змінила й політична весна 1905 р., яка при персоніфікації названа «*брехливою, фарисейською*» [216, с. 280] і за спільною семою асоціативних означень 'обман' протиставляється узвичаєному переносному значенню 'світле, радісне почуття'

[СУМ I, с.341]. Пор. у Франка: «Прийшла й остання весна [1905 р.] – *брехлива, фарисейська...*» [201, с. 280].

Наведемо приклади інших метафор, утворених через співвіднесення із рослинним сценарієм: *безплідна* доктрина [201, с. 279]; *вибування* мілітаризму при кінці XIX в. [201, с. 279]; «мов *літорослі з пня, виростили* і соціальні, і політичні форми суспільності» [201, с. 283]; «праця й цивілізація *цвіла*» [203, с. 330]; *органічний ріст* новочасних суспільностей [202, с. 291], *корінь* зла [203, с. 330], *плоди* праці [203, с. 334], приватна власність є *терном* у нозі дальшого поступу [203, с. 336], *підтяти корінь* усякого поступу й *розвою* [203, с. 342], *насіння* радикалізму [213, с. 223]; продукування шляхетського *пишноцвіту* на основі *мужицького поневолення* [213, с. 346].

Часто люди, заангажовані в політиці, їхні дії в політичній оцінці Франка асоціюються із зоонімами, тобто назвами тваринного світу. Основним компонентом *зоологічно-етологічного* сценарію виступають назви з тематичної групи «безхребетні тварини», що експлікував свою метафоричність у звичному переносному значенні: *слимак* ‘безхарактерна, слабовільна, нікчемна людина’ [СУМ IX, с. 353]; *хробак* ‘жалюгідна, нікчемна, слабка людина’ [СУМ IX, с. 150]. З погляду компонентного аналізу в окреслених значеннях спостерігаємо спільну сему ‘нікчемна людина’. Проти осіб такого суспільного типу постійно було скероване політичне вістря Франкової публіцистичної думки. Звідси – і характерне для публіцистичного дискурсу письменника використання дисфемізму, мета якого – уїдливе висміювання якоїсь особи чи явища: «*суспільні слимаки* настільки розважні та *боязкі*, щоб перед бурею *поховати ріжки* і знов же настільки *боязкі* та розважні, щоб тільки обережно і то лише для власної користі *висувати їх*, – а таких завсіди і в кожній суспільності, а особливо в передових добах, найдеться досить». Або: «Яка *дика* радість опанувала тоді всіх наших політичних *анальфабетів*! Кілько *хробаччя* *повилазило* наверх!» [206, с. 310].

Завдяки викривально-сатиричним пасажам Франка-публіциста й політолога усталені переносні значення збагатилися прихованою семою ‘те, що суспільно шкідливе, небезпечне; що паразитує на комусь чи чомусь’. Через метафоричні

образи *слимаків*, *хробаччя* явище «політичного анальфabetизму» [206, с. 310], за висловом Франка, виявило інші, приховані ознаки своєї природи. Порівняймо: *анальфabet* – «неписьменна, неграмотна людина; неук» [СУМ I, с. 42]. Неприязнь і зневагу ще більше увиразнює збірна форма метафорично схарактеризованих осіб *хробаччя* як типовий граматичний інструментарій дисфемізації.

Сема 'те, що паразитує', яка була імпліцитною в метафоричних образах *слимаків*, *хробаччя*, набуває аксіологічної (оцінної) конкретики в загальномовному переносному значенні зооніма *п'явка* «жорстокий експлуататор; кровопивця» [СУМ VIII, с. 416]. Порівняймо пряме лексикографічне значення: *п'явка* – «прісноводна тварина типу кільчастих червів, більшість видів якої живиться кров'ю тварин, до тіла яких вона присмоктується» [СУМ VIII, с. 416]. Підставою для виникнення переносного політичного значення послугувала функціональна подібність порівнюваних предметів. Вона й дала поштовх для утворення окремої моделі політичної метафори.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз актуалізує різнобічний потенціал політичної метафори в комунікативно-прагматичному полі: не лише номінативний (бути засобом вторинної лексичної номінації в термінології), креативний (образно трактувати складні політичні явища), емотивний (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), а й пізнавальний (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реальності) та персуазивний (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, а в результаті – змінюючи таким чином звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

У цьому контексті заслуговують на увагу Франкові трактування політичних понять «соціальний супокій» [201, с. 281], «емансипація селян» [202, с. 294]. Прихована суть політиканства, мімікрійна політична поведінка безпринципних політиків асоціюється у сприйманні Франка зі згадуваним метафоричним образом *п'явок*: негативному смислового наповненню цього образу передують наголошувана автором соціальна закономірність: «Чим більше багатів у центрі, тим більше

бідноти довкола; чим більше нагромадження багатства в одних руках, тим більші простори займає зубожіння мас» [201, с. 281]. А далі аргументація вибудовується навколо центрального метафоричного образу: «Соціальний супокій, се найкраща гарантія для *п'явок* – *висисати* їх *жертви*. Що великі соціальні *п'явки*, *нассавиши* хоч і до надлюдських розмірів, можуть навіть пальцем не кивнути для добра тої нації, якої *соками* вони *наситилися*, се доказують нам приклади наших домашніх Харитоненків, Терещенків і братії їх» [201, с. 281].

Наведений зоологічно-етологічний сценарій є типовим для відтворення проблеми соціальної нерівності. Він сприяє поняттєвому «перекодуванню» зооніма *п'явки* у термін-політонім, закріплюючи його перехід із однієї сфери в іншу відповідною сполучуваністю – *соціальні п'явки*.

Власне завдяки сполучуваності з метафоричним образом термін-політонім має перспективу розгортання, яка може бути семантично реалізованою в різних смислових прирошеннях – іноді досить несподіваних. Так, термін *емансипація* в лексикографічному вимірі програмує оцінно позитивне сприйняття: «звільнення від якої-небудь залежності, скасування якихось обмежень» [СУМ II, с. 476]. Здавалось би, таку ж асоціативну реакцію мав би викликати двокомпонентний політонім *емансипація селян*. Однак когнітивний перелом у позитивно усталене тлумачення терміна *емансипація* вносить приєднаний метафоричний образ *п'явок*, що складає у контексті аксіологічну опозицію політоніму *емансипація селян*: «Бо візьмим... *емансипацію селян*. Чи не було се в добрій половині надання голого права і відібрання землі? І чи разом із тою славленою *емансипацією селян* не прийшла також *емансипація* всяких *п'явок*, лихварів та здирців?» [202, с. 294].

Аналітичним чуттям лінгвополітолога Франко розгледів за привабливою риторикою можновладців «голе право», справжня мета якого – «відібрання землі». Сема 'економічний визиск', яку продукує метафоричний образ «всяких *п'явок*, лихварів та здирців», стає домінантою в індивідуально-авторському значенні, що, звісно, не входить у словникове тлумачення терміна *емансипація*. Ритмічним наростанням риторичних запитань посилюється негативна конотація політоніма й водночас виявляється концептуальна позиція автора. Про неї сигналізує

контекстуально якісно інша інтерпретація аналізованого суспільно-політичного явища: «Чи назвеш *емансипацією* те, що в XIX віці зроблено на полі судівництва та адміністрації? Я назвав би се скорше регламентацією, систематичним плеканням бюрократії так могутньої, розгалуженої і коштовної, якої не було ще, мабуть, ніколи на світі» [202, с. 294]. На авторську негативну характеристику емансипації накладається знижено-іронічний тон, лексичним інструментом якого слугує двічі використаний антифразис «та *славлена емансипація*». Мало того, актуалізація в означенні *славлена* протилежного значення ‘ганебна’ призводить до семантичного вихолощування слова *емансипація*, його кон’юнктурного (здебільшого, пафосного) тлумачення. Лінгвополітологічні спостереження Франка застерігають українського читача від політичної наївності, від маніпуляційних пасток політичного дискурсу, коли за гарною словесною формою-номінацією приховано протилежний зміст: «І не диво, що на споді... *славленої емансипації* сидить нужда, пролетаризація мас, дегенерація цілих поколінь», – резюмував мислитель.

Номінації, як-от *соціальний супокій*, *емансипація* тощо, у сучасній політичній лінгвістиці кваліфікуються як фантомні слова-симулякри, що утворюють семантичний простір гри [СЛЕ, с. 566]. Вони формують типовий лексичний інструментарій у маніпулятивних стратегіях політичного дискурсу, що прагнуть ідеологічно впливати на свідомість адресата за будь-яку ціну й будь-якими способами. Супровідним наслідком таких дискурсних практик є деспеціалізація політичних термінів.

Франкова аргументація доводить, що противагою словам-симулякрам слугують політичні метафори, які образно сигналізують про найголовніше, виводять на поверхню приховану суть політичних реалій. Мало того, вони випрозорюють особливість Франкової наукової мови, яка пронизана не тільки очікуваними (закономірними) термінами-поняттями, а й термінами-образами. Саме образи-політоніми часто стають епіцентрами метафоричних сценаріїв. Закладений у них пізнавально-оцінний потенціал створює той прагматичний ореол, що увиразнює лінгвокультурний зміст терміна-політоніма.

3.3. Імпліцитні текстові засоби в націософських працях Івана Франка

Як відомо, у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано. Тож з погляду лінгвістичної прагматики адресату (інтерпретатору) доводиться розплутувати заплутане, витягуючи із висловлювання приховане, не озвучене, розкривати (за Г. Грайсом, вичисляти) імплікатури, тобто інтерпретувати не тільки те, що було сказано прямо, а й те, що мається на увазі, є імпліцитним текстовим смислом. До слова, термін *імплікатура* (*implicature*) пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який (що) мається на увазі (на думці), який (що) домислюється, недоговорений»; *implication* «прихований смисл, натяк». Ці слова зберігають генетичний зв'язок із латинськими: *impleo* «наповнюю», *implico* «вплітаю, заплутую; тісно поєдную» та *implicatio* «сплетення, переплетення»; «уміле уведення, використання» [153, с. 144]. Тож проблема імпліцитного текстового смислу нерозривно пов'язана з проблемами інтерпретації, що здійснюється шляхом інференції (логічного виведення) і пов'язана з когнітивною (мисленнєвою) діяльністю людини. Саме в ментальній сфері локалізується і відбувається інференційний підхід, актуалізуються енциклопедичні знання адресата (читача, слухача), глибини його внутрішнього світу.

Аналіз студій останніх десятиліть свідчить про посилену увагу до використання імпліцитних засобів у процесі комунікації. Особливої уваги ця проблема набуває у політичному дискурсі. Вона стала об'єктом досліджень у працях Ф. Бацевича, І. Денисюка, С. Шаховського.

З-поміж комунікативно поширених типів імплікативності (текстових імплікацій, пресупозицій, імпліцитної предикативності, підтексту, еліптичних засобів мовлення) у Франкових творах, присвячених інтелігенції, спостерігаємо поєднання різних засобів текстової імпліцитності, зокрема пресупозицій та імплікацій. *Пресупозиціями* (або, за іншою термінологією, *презумпціями*) кваліфікуються такі імпліцитні компоненти тексту, які автор вважає істинними і відомими адресату, через що вони не потребують спеціальних засобів своєї номінації. Натомість *текстова імплікація* – це *імпліцитність синтагматичного характеру*, в основі якої лежить формальна відсутність елементів *послідовної*

консеквентної частини логічної схеми «якщо А, то Б», де найчастіше буває невираженим Б. Так чи так, прагнення адресата «відчитати» в тексті *прихований соціальний смисл* вимагає від нього *широкого світогляду*, відповідно сформованої інтелектуальної ідентичності. На знання читачами тогочасної мовної культурної ситуації в Галичині зорієнтоване Франкове звернення «до галицької української молодезі» з його імперативом – «віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам» [204, с. 404]. У цьому мікротексті спостерігаємо поєднання пресупозиції «розбудова української національної культури здійснювалася на соборній основі» та імплікації «до періоду колоніальної залежності від Росії Наддніпрянська Україна історично і культурно стверджувала національний поступ».

У політичному дискурсі І. Франка імплікації, за якими відтворюється прихований соціальний смисл, є органічними й аналітично виразними. Такими смислами наповнена стаття «Що таке поступ?», де глибинне осмислення політичних процесів переплітається з майстерністю публіцистичної оцінки. Вона стосується, зокрема, фальшивої позиції комуністів, чії сентенції викликають у мислителя неприховану іронію. На їхню думку, «приватна власність, що є терном у нозі дальшого поступу, а також джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована» [203, с. 336] (імплікація: бо інакше вона буде перешкодою на шляху утвердження соціальної справедливості). А далі читаємо: «*Спільна праця і спільна власність* (підкреслення І. Франка) – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» [203, с. 336] (імплікація: інакше не сформується деклароване комуністами суспільство соціальної справедливості). Протиставлення двох лексичних антонімів-політонімів *приватна власність – спільна власність* (антитеза) віддзеркалює концептуальні опозиції в доктрині комуністів, на думку яких, корінь соціальної несправедливості – у приватній власності. Її негативне сприйняття прихильниками спільної власності подається через ряд метафоричних образів – «*терна у нозі дальшого поступу*», «*джерела нерівності і несправедливості між людьми*», де кожна когнітивна метафора посилює характеристику явища. Низкою

імплікатур мислитель аргументовано й іронічно розвінчує фальшиву тактику комуністів, які прагнули цинічно використати свою доктрину «для осущення комуністичних думок» [203, с. 338]: «Спільність! Добре то казати: спільність... Що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати: спільна власність» [203, с. 337]. (Імплікація: така однолінійна риторика ігнорує складнощі суспільного буття, бо деіндивідуалізує людину, бачить у ній матеріал для соціальних експериментів).

Відтак логічно вмотивованою у структурі Франкового тексту виникає дубітація, яка демонструє авторський сумнів із приводу складної оцінки соціальної проблеми: «Коли б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки ця спільність мусила би мати певні труднощі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільності між людьми одної народності, одної мови, одної віри, одного ступеня цивілізації, хоча і тут спільність високоосвічених городян з низькоосвіченими, іноді *напівдикими селянами* являється дуже сумнівною» [203, с. 338] (пресупозиція: адресатові (читачеві) відомо, що в тогочасній Галичині селяни здебільшого були неграмотні). Проблема декларованої комуністами спільності ще більше загострюється, коли переходить у міжетнічну чи міжцивілізаційну площину. Про це сигналізує низка риторичних авторських запитань: «Але як увити собі потім відносини між різними народами та ступенями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» [203, с. 339] (підтекст: комуністичне теоретизування відбігає від реальних обставин суспільного життя).

Як бачимо, окрім текстових імпліцитних засобів, І. Франко використовує й підтекстові. За ними відтворюється смисл, передача якого (на відміну від притекстового) входить у приховані комунікативні наміри автора [169]. Для Франкового підтексту характерне його поєднання з натяками, що за своєю смисловою завуальованістю виступають різновидами пресупозицій. Розпочинаючи «одвертого листа до галицької української молодезі», І. Франко

так позиціонує свої комунікативні наміри: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вас хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці...» (підтекст: «повідомлювана інформація буде мати суспільну значущість; натяк: «усвідомлення суті грядущих історичних подій» може стати для адресата (галицької інтелігенції) рушієм для творення нового життя»).

Однак варто зауважити, що імплікатури будуть логічно вивідні (інференційні), якщо комунікативно-прагматичний простір мовця спиратиметься на провідні критерії комунікативного кодексу – критерій істинності (відповідність дійсності тому, про що йдеться у спілкуванні) і критерій щирості (вірність комуніканта собі, своїй сутності). Не зраджуючи своєму внутрішньому імперативу – «допомогти Україні» [204, с. 407], «звернути увагу всієї суспільності на ту велику історичну хвилю, якої наближення чуємо всі» [204, с. 409], політичний мислитель у своєму зверненні до «молодих приятелів» вдається, звичайно, і до виразних експліцитних засобів й оптимально увиразнює новітню візію. Вона має чітко окреслений націєтворчий вектор: «Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободних формах життя в Росії, *величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю*» (підкреслення І. Франка) [204, с. 404].

Франко по-когнітивістськи проникливо усвідомлював усю складність цієї історично задавленої проблеми, розв'язання якої вимагало передусім суттєвих змін у ментальній сфері українства – «перебудови Вашого власного «я» відповідно до нового світогляду» [204, с. 401]. Без духовного переродження апріорі було неможливо подолати «величезні труднощі тої задачі» [204, с. 404], у якій «застає Україну нова доба» [204, с. 404]. Наріжним каменем подолання цілого ряду нагромаджених історико-культурних перешкод стає формування нової культурної ідентичності на широкій когнітивній (пізнавальній) основі: «Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і

народолобними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свободної культурної праці, без надії на сильну фалангу вповні свідомих і на висоті *сучасної освіти* стоячих репрезентантів у законодавчих тілах, і без міцної опори в масах *народу та інтелігенції*... наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» [204, с. 404]. Написаний сто років тому (1905), «Одвертий лист...» не втратив своєї національно-екзистенційної значущості і нині, коли перед сучасним українством постають новітні виклики глобалізації.

Бачимо перед собою *цілісний, наукововиважений і модерний проект розбудови українського культурного простору*. Він наснажений потребою його радикальної інтелектуалізації, бо породжений власне «*науково-здисциплінованим інтелектом Франка*» [98, с. 123], його унікальним історичним чуттям. Воно підказує: без системної і невсипущої праці не відбудеться український культурний та інтелектуальний поступ, а залишиться на стадії проекту (*підтекстовий смисл: за намірами мають іти дії; натяк: наша бездіяльність веде до політичного небуття*).

Наведений мікротекст побудований за принципом періоду, у якому спостерігаємо ритмічне наростання поширених однорідних членів речення із повторюваним прийменником *без*, що наголошує потрібну інформацію та концентровано виражає емоційне ставлення до неї. Ритмічне наростання повторів-застережень переходить у логічне підсумовування в завершальній частині, що насичена когнітивними метафорами: «Україна... в ролі *ковадла*, ... або в ролі *крілика*»). Позаяк згідно з когнітивною теорією метафора не лише формулює, а й формує думку, то Франкові політичні метафори стають своєрідними етичними настановами-застереженнями, ігнорування яких може призвести до фатальних для України політичних наслідків.

Особливістю Франкового підтексту є досить часте вплетення в його канву іронічних та саркастичних натяків. Їхнє функціонально-комунікативне навантаження додає ключовим термінам-політонімам додаткових семантико-стилістичних відтінків, активізує думку адресата. Так, розкриваючи функції «Енгельсової народної держави» [203, с. 341], мислитель з метою проникнення в її справжню суть вдається до метафоричного образу-порівняння із «всевладною панею» [203, с. 341]. Іронічну тональність неважко відчуту в тих передбачливих узагальненнях, які проектує І. Франко на завтрашню народну державу. «...По думці соціал-демократів, держава – розуміється, будуча народна держава – мала статися всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, ... кільки кождий чоловік має працювати, а кільки спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кільки в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей, і аби живі могли чим вигодуватися». Завдяки іронічним натякам, підсиленим метафоричним образом держави «як добре заведеного годинника» [203, с. 341], набуває додаткових конотативних нашарувань і термін-політонім *соціальна демократія*: «Отся віра в необмежену силу держави в будущім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. ...Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви» [203, с. 341] (підтекст: накинута ідеальний образ держави не відповідатиме дійсності; натяк: така риторика маніпулятивна, бо «приховує справжню, тоталітарну суть «народної держави»). Далекосіяжні наслідки створення такої держави, їх ментально руйнівний характер, вербально замаскований, за оцінкою Франка, «мнимою свободолюбністю», мислитель передбачив ще у своїй статті «Із історії робітничого духу в Австрії» (1886р.) Переосмисливши свої попередні переконання, захоплення соціалізмом, він критично й психологічно зримо, виразно оцінює «програму, основану на

доктринах Маркса і Енгельса, в якій, не вважаючи на її мниму свободололюбність, у основі лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських» [177, с. 30–37] (імплікація: захоплення свободололюбними гаслами призведе до духовного занепаду).

Як громадський діяч, Франко завжди перебував в епіцентрі подій, які переживало українське суспільство і які могли послугувати його культурно-політичному буттю. Певним чинником таких змін могли послужити вибори, право на які в Галичині та Буковині, що належала до Австрії, забезпечувала відносно ліберальна конституція 21 грудня 1867р. В аспекті громадянських прав у царині освіти показовим є § 19, де йшлося про таке: «Усі народності держави, що належать до різних рас, рівноправні: кожна має непорушне право зберігати й плекати свою національність і мову» [226]. І хоча на підавстрійській Україні на відміну від підросійської України українська мова не була заборонена в громадському житті, проте мало не в кожному окремому випадку, щоб відстояти конституційне право в культурній, економічній та політичній сферах, «українці мали витримати затяжну й запеклу суперечку з польською адміністрацією, до послуг якої стояв весь бюрократичний апарат» [226, с. 41–44].

У такій суспільно-політичній атмосфері неабиякої ваги набувала громадянська відповідальність виборців, здебільшого вихідців із села. Невипадково термін-політонім *громадянин* і в західноєвропейських мовах, і в російській походить од слова «місто», «город», а в українській від «громада» – поземельне селянське об'єднання [226, с. 38]. Власне цій українській громаді адресує Франко «Десять заповідей для виборців». Привертає увагу сам заголовок, який визначає комунікативно-прагматичну спрямованість звернення. Він актуалізує у свідомості адресата ті ремінісценції, які перекликаються з «Десятьма заповідями Божими» і, звичайно, відомі Франковому читачеві. Звідси неважко вивести пресупозицію, побудовану на попередньому релігійному знанні виборців: вибори – це для громади свята справа.

Перш ніж виголосити «Десять заповідей...», автор зосереджує зусилля на соціальній і психоментальній ділянках своєї цільової аудиторії, яку він прагне

зацікавити відповідними вартостями та цілями. Тож у процесі аргументації використовує відповідні мовні та ідеологічні ресурси, зокрема метафоричне звертання-політонім «брати виборці», завдяки якому у свідомості адресата імплікативно оживає сакральна фразема «брати християни». Згідно з когнітивною теорією розгортається метафоричний сценарій, де простежуються семантичні паралелі між двома тематичними групами – між сакральною метафорою (імпліцитною, невербальною) і політичною метафорою (експліцитною, вербальною). Варто звернути увагу на те як Франко-ритор і водночас політичний наставник-громадянин творить «свою аудиторію: «Подаємо вам тут, брати виборці з менших посілостей, десять рад, як маєте держати ся в день виборів, аби як найменше зазнати неприємностей, а як найбільше мати певність, що ваш голос буде пошанований і ваш кандидат одержить більшість». І завершує вступне слово імперативом: «Прочитайте їх уважно та заховайте в пам'яті». Позаяк елементи метафоричного сценарію взаємопов'язані, і одна сфера, відома адресатові (сфера – джерело), генерує метафори для іншої сфери (сфера – ціль), створюються передумови для виникнення імпліцитного смислу. Він захований, зокрема, у пресупозиції, яку використовує автор, актуалізуючи спільний досвід, спільні попередні відомості комунікантів. Вони стосуються сакрального вислову *«брати християни»*.

Усвідомлення «Десяти заповідей для виборців», закладеного в них пресупозиційного смислу скріпить духовну спорідненість громади, перетворює її із об'єкта політичних маніпуляцій в політичного суб'єкта.

Далі автор пропонує читачеві, власне, ті «десять заповідей...», якими він повинен керуватися в день виборів. Вони наповнені різнотипною імпліцитною інформацією. Спробуємо цю «виборчу» дистанцію пройти разом із адресатом-виборцем і водночас почути у висловленнях більше, ніж сказано.

1. *Кождий виборець має перед громадою та перед сусідами дати слово честі, що в день виборів, поки вибір не скінчиться, не візьме до рота ніякого напою, крім води, ані ніякої страви, крім своєї домашньої* (підтекст: «вибори – це

суспільно важлива справа»; натяк: «виборець має бути тверезим, не продавати свій голос за дармову справу»).

2. *Виборці з одного села, а також знайомі виборці з поблизьких сіл повинні їхати до міста й весь час побуту в місті бути разом. Жаден виборець від хвили вирушення з дому аж до закінчення голосовання та оголошення висліду виборів не повинен ані хвилю бути сам, не повинен відставати від своєї компанії, коли не хоче стягнути на себе підозріння, що також при голосованню піде наперекір компанії (підтекст: «вибори потребують громадянської солідарності»).*

3. *Кожний виборець повинен пильнувати своєї карти легітимаційної як ока в голові, та не показувати її нікому, крім урядників, які мають право про се читати, [...] й не віддавати карти нікому, тільки комісії, що засідає при голосованню (підтекст: «кожен голос цінний»; натяк: «картою можуть скористатися для спотворення результатів виборів»).*

4. *Жоден виборець нікому, крім людей знайомих та довірених, не повинен сказати, на кого думає голосувати. Раз змовившись між собою, на кого мають голосувати, виборці не повинні те ім'я викрикнути по вулицях, відгрозжуватися ним кому-небудь і т. ін. (підтекст: «вибори – це іспит на громадянську консолідацію, що потребує зрілої політичної поведінки»).*

Якраз на деталях поведінки виборця акцентує увагу І. Франко в наступних заповідях, де частіше використовуються імплікації, рідше – засоби підтексту.

5. *Виборці не повинні ані на ринку, ані по вулицях, ані по шинках зупинятися, ані приставати до будь-яких збіговищ, сварок та суперечок. Всякі збіговища, всяку глоту [...] виборець повинен оминати якнайстаранніше (імплікація: «бо через непередбачувані конфлікти, провокації виборець може не скористатися правом голосу»).*

6. *Виборці повинні вибратися з дому та бути на місці виборів вчасно, аби при самім почині виборів були вже на місці, [...] аби всі в сам час були в салі виборчій і могли допильнувати вибору комісії (імплікація: «щоб не допустити маніпуляції результатами голосування»).*

7. *Ті, що віддали свій голос, не повинні зараз відходити, але мають зачекати аж до самого кінця виборів, поки не буде оголошений вислід голосування (підтекст: треба виявити громадянську позицію, щоб в разі потреби захистити свій голос).*

8. *Ні на які зачіпки, ні на які погрози, обіцянки або наруги з боку невідомих людей, жидів або навіть органів публічної власти чесні виборці не повинні ані оглядатися, ані сердитися, ані відповідати (імплікація: «цим неминуче скористаються політичні опоненти, що прагнуть вивести виборця із рівноваги»).*

9. *При вході до салі виборці не повинні тиснутися, ані штуркати, але стояти спокійно, свobodно, аби скрізь було вільне місце для переходу... Чим спокійніше та порядніше будуть держати себе виборці, тим менше причин матимуть жандарми й поліціянти мішатися до них (імплікація: «інакше представники чужої влади (жандарми, поліціянти) використають привід позбавити виборця права голосу»).*

10. *В самій салі виборів кожен виборець повинен держатися спокійно та достойно. Кождий виборець повинен добре тямити ім'я, прізвище та стан свого кандидата, аби не перекрутити ані одного слова, бо в такому разі і комісія може уповноважити (скасувати, визнати нечинним – Н.Л.) його голос (підтекст: «не можна давати підстав виборчій комісії для скасування голосу виборця»).*

Цей своєрідний кодекс виборця в осмисленні Франка має стати імперативом до дії *«Тих десять заповідей нехай затьямить собі кождий чесний виборець»*. Знаючи й цінуючи релігійні переконання свого адресата, Франко завершує «десять заповідей...» сакральним фразеологічним висловом: «Стереженого Бог стереже». Він актуалізує пресупозицію, за якою постає духовний світ людини, її віра, почуття. Показовим є композиційне розташування пресупозицій, пов'язаних з імпліцитним релігійним смислом: ними текст розпочинається («Десять заповідей...»), ними ж і завершується («Стереженого Бог стереже»).

Наведені щойно написані «на злобу дня»: вони впливали із конкретної суспільно-політичної ситуації, що склалася (чи складалася) напередодні виборів. Тож в основі своїй вони мали конкретно-прикладний характер і були своєрідним політичним лікбезом для пересічного виборця «з менших посіlostий».

Створена мислителем, за його оцінкою, «школа політичного думання», давала можливість *розгледіти за мовними засобами специфіку політичного мислення влади*, сповідувану нею ідеологію. Її мета – вербально легітимізувати «всевладність керманичів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільйонами членів народної держави» [203, с. 342]. Звісна річ, така мета завуальовувалась відповідними вербальними політичними діями. Їх маніпулятивний зміст вимагав від реципієнта вміння читати «між рядками», тобто догадатися про прихований зміст написаного, сказаного, за експліцитним – розгледіти імпліцитне.

Висновки до розділу 3

Номінативно-поняттєвий континуум Франкової мовної картини світу віддзеркалюють тематичні групи політонімів, виокремлені за семантико-поняттєвим принципом. Потужною і різнобічною інтелектуальною діяльністю вчений-новатор розширював термінологічні поля не тільки, за його характеристикою, «канонічних», номінативно освоєних царин (літературознавства, мовознавства, історії, правознавства), а й «неканонічних», зокрема *суспільних наук*, якими «займатися, по думці многих наших патріотів, для русина не слід і навіть небезпечно».

Відображенням новітнього політичного знання є зіставний аналіз Франкового політичного лексикону та «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка, у якому простежуємо цілі номінативно-поняттєві лакуни ще не омовленої української політичної сфери. Завдяки потужній термінологічній практиці вченого відбувалось їх інтенсивне освоєння за рахунок: а) однослівних термінів-політонімів – як українських новотворів (*відшкодуванє, переговори, вибори, неробство, поборювання*), так і здебільшого прямих запозичень з інших мов (*агітація, бюрократія, еліта, конституція, ліберал*); б) термінів-словосполучень,

де яскравою ілюстрацією зацікавлень вченого-політика є атрибутивна сполучуваність лексеми «політичний (-а, -е, -і)»: *азбука, арештант, декорація, аспірації, атрофія, безсилість, анальфабетизм, визиск, злочин, відносини, питання та ін.* Уведені в літературне мовлення із розмовного, тобто реактуалізовані Франком, вони стали надбанням сучасної української політичної термінології.

У корпусі мовно-виражальних засобів письменника впадає в око низка авторських неологізмів – так званих «кованих» слів: *двигач* (керівник), *сторонництво* (однодумці), *всевладство* (тотальність), *вузькоглядство*, *спроневірися* (зневіритися), *патентовані патріоти* (псевдопатріоти, політичні фразери). Народжені у термінологічній лабораторії І. Франка, авторські новотвори увиразнюють теоретичні засади вченого-новатора. У поєднанні загального та індивідуального і витворюється мовна картина світу автора, за якою – його світосприймання та світобачення.

Випереджаючи свій час, І. Франко модернізував українську політичну думку, наснажив її новітніми поняттями. Основним джерелом номінативно-поняттєвої розбудови Франкової політичної терміносфери були україномовні засоби й способи – синтетична й аналітична деривація. Більшість уживаних Франком морфологічних дериватів – це відприкметникові й віддієслівні іменники. Особливо важливими в модернізації української політичної термінології в аналізованій період стали терміни-словосполуки. Активне використання одиниць цього структурного типу вмотивоване додатковими уточнювальними характеристиками понять. В аналітичному словотворенні І. Франка переважають двокомпонентні терміносполуки (*політична самостійність, система русифікації*), менше поширені трикомпонентні (*зріст національних сепаратизмів, епоха нових конкістадорів*).

Констатуємо, що в семантично-номінаційних процесах кінця XIX – початку XX ст., коли «науковий рух можливий лише в Австрії» (І. Франко), німецька мова ставала провідним продуцентом міжнародної лексики (інтернаціоналізмів) в українській політичній термінології.

Політичний і культурний стан українського суспільства, характер його свідомості у досліджуваний період точно й переконливо розкриває Франкова когнітивна метафора (термін Дж. Лакоффа і М. Джонсона) як одна із форм концептуалізації багатовимірної політичної дійсності. Через метафоричний образ пізнаються нові грані предметів, явищ, дій, подій, течій, партій, діячів тощо, а в результаті контекстуально-інтерпретаційного аналізу формуються нові контекстуальні значення, нові смисли. Дисперсність метафоричного вислову спостерігаємо на основі стрижневих слів, навколо яких групуються елементи метафоричного сценарію – антропоморфного чи неантропоморфного.

Імпліцитна текстова інформація актуалізує в комунікативно-прагматичному просторі адресата його енциклопедичні (фонові) знання, вимагає від нього широкого світогляду, сформованої інтелектуальної й національної ідентичності. Тому під час декодування прихованого змісту написаного схарактеризовано використання різнотипних засобів імпліцитності – текстових, де переважають пресупозиції та імплікації, та підтекстових, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками.

Розділ 4. Формування прагматичного ореолу ключових термінів-політонімів як спосіб авторського смисло- і світотворення

4.1. Смислова реалізація політонімів *народ, нація*

Характерна ознака суспільних текстів – насиченість словами із сигніфікативною семантикою. У процесі оцінки суспільних явищ вони апріорі одержують свій прагматичний заряд і належать до лексики із так званим прагматичним або (вужче) конотативним ореолом (пор. [54, с. 191–197]). Формування прагматичного ореолу відбувається у філософсько-світоглядних, ментально-світоглядних, етнокультурних координатах світо- і себебачення, тобто за межами системного (лексикографічного) значення слова. Традиційно отримуючи в політичних контекстах додаткове смислове навантаження, терміни-політоніми часто виконують не тільки оцінки, а й екзистенційно-ціннісну функцію. Завдяки розширенню функцій на позитивній шкалі оцінок суспільних явищ терміни з виразним аксіологічним (ціннісним) забарвленням тяжіють до концептів, у значеннєвій структурі яких власне ціннісний компонент є визначальним. Невипадково культурні концепти називають «повсякденними аналогами світоглядних термінів». У функційному вимірі «світоглядні терміни» стають епіцентрами живого комунікативно-прагматичного поля.

У відібраних для аналізу текстах Франка роль таких епіцентрів на різних етапах світоглядної еволюції, за самохарактеристикою мислителя, виконували політоніми *народ, нація, поступ*. Вони пронизують увесь політичний дискурс Франка, розширюючи прагматичний ореол своїх значень. Це засвідчує зіставна характеристика семантично подібних, а не тотожних термінів *народ* і *нація*. Якщо у Словнику за ред. Б. Грінченка слово *народ* однозначне [Гр. II, с. 516], то в СУМі його семантична структура охоплює чотири лексико-семантичні варіанти: 1) населення держави, жителі країни; 2) форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я); 3) трудящі маси експлуататорського суспільства – більшість населення країни; 4) *тільки одн.* взагалі люди. перев. у великій кількості // певна кількість людей, які мають що-небудь спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді) [СУМ V, с. 174]. Помітну семантичну

еволюцію забезпечило прирощення власне політичних значень, зокрема витлумачених на основі т. зв. класового підходу до оцінки суспільного явища: «трудящі маси експлуататорського суспільства».

З огляду на історичну мінливість суспільно-політичної дійсності логічно простежити: 1) змістове наповнення політоніма *народ* в осмисленні І. Франка; 2) семантичні механізми перетворення концепту *етнос* у концепт *нація*; 3) виявити їхню власне політичну сутність у контексті сучасної політичної думки.

Оскільки основним принципом і прийомом когнітивно-дискурсного аналізу вважається поглиблене «вчитування» в текст, знаходження в ньому тих показників смислу [76, с. 19], що виникають у прагматичному ореолі значень слів, то в межах нашого дослідження особливу увагу звернемо на метафоричну концептуалізацію політичної дійсності в інтерпретації Франка. Саме когнітивний потенціал метафори оптимально сприятиме виявленню внутрішніх потенцій смислу.

Ідею трансформації *народу* в *націю* передають метафори *тіла*. У метафоричному осмисленні автора народ асоціюється з «великим і свідомим своєї сили організмом» [212, с. 218]. Вторинна номінація послугувала виникненню соматичного терміна *організм* «будь-яке живе тіло, істота» [СУМ V, с. 739] звичного переносного значення «неподільно зв'язані в одне ціле частини чогонебудь» [СУМ V, с. 739]. Цілісність *народу* як соціально-психологічного *організму* людина усвідомлює відповідно до своїх когнітивних можливостей та за власним «образом і подобою». Супровідні означники метафоричного анатомічного сценарію прив'язані до ключового образу *організм* і реалізуються в «діагностичних» термінах, які взаємодіють із фізичними і «родинними» термінами. У Франковому політичному контексті вони послідовно метафоризуються в значеннях, пов'язаних з політичною сферою: «найтяжча рана, котра тепер обезсилює наступ в Галичині, – це розчетвертовання нашої землі і нашого народу і цілковита відірваність наша від величезної маси братів наших за кордоном», – діагностує політичний мислитель у праці «Теперішня хвиля а русини» [212, с. 218], що не увійшла до 50-томного видання. І запитує: «Чи ця

рана не може бути загоєна? Раз тільки лиш ослабне, розділяючи нас, кордон, а ми зовсім іншими очима змогли б глядіти на світ і на людей, тоді ми сміло змогли б вважатися народом (підкреслення І. Франка) [212, с. 218].

Взаємодія переосмислених соматичних, фізичних і «родинних» термінів формує широке асоціативне поле та допомагає метафорично розкрити національно-культурний стан *організму*, тобто *народу*, що був на межі XIX – XX ст. розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними державами. Наведений метафоричний сценарій актуалізує в лексемі *організм* суто політичну семему ‘територіальна цілісність народу як необхідна умова його самоутвердження’.

Внутрішня потенція центрального метафоричного образу *організму* проявляється через деталі сценарію «*націєтворення*»: «*витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю* (підкреслення І. Франка – Н. Л.), *суцільний культурний організм*, здібний до самостійного культурного й політичного життя» [204, с. 404]. Звернімо увагу: утвердження українства, на думку мислителя, повинно здійснюватися не лише як «*етнічної маси*», тобто в мовному, релігійному, звичаєвому вимірах, а як *нації* – у політичному, державотвірному сенсі. Стрижневою семою у Франковому трактуванні політоніма *нація* є ‘здатність до самостійного культурного й політичного життя’.

Тож семантичне наповнення метафоричного образу *організму*, з яким асоціюється *нація*, помітно еволюціонувало: поряд із ознакою «культурне життя» воно збагатилось семою, дуже показовою для значення терміна *нація* – ‘здатність до самостійного політичного життя’. Воно полягає в тому конкретизує Франко, щоб *організм* був «*відпорний* на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім *податний* на присвоювання собі в якнайменшій мірі і в якнайшвидшім темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна *нація* і жодна хоч як сильна держава не може остоятися» [204, с. 404].

До типових інструментів конструювання Франкового політичного дискурсу належить оцінка становлення *нації* у будівельних термінах, де процес *націєтворення* асоціюється з образом *будови*: «*Будовою*, до якої повинні йти всі

цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного життя і розвою нації» [201, с. 284]. Традиційно центральним метафоричним образом у сценарії *націєтворення* є *підвалина* та синоніми *фундамент*, *основа*, *грунт* у їхньому звичному переносному значенні «база, опора чого-небудь»: «А якраз уже дано *грунт*, то й *будова* на ньому з часом *здвигнеться*» [202, с. 290]. «Головною *підвалиною* політичної емансипації народних мас я вважаю ... три загальники: загальну освіту, загальний військовий обов'язок і загальне голосування» [202, с. 290]. «На таких *фундаментах*, на таких *стінах* може з часом *здвигнутися* пишне, сміле *склепіння*» [191, с. 31]. У лексемі *здвигнути* «підноситися, зводиться» [СУМ III, с. 522] у сполучені з політонімом *держава* проступає характерне політичне забарвлення: «Історія нам не показує ані одного приміру, щоб держава (народ), раз *вимазана* з ряду держав, *здвигнулася* коли-небудь після в своїй давній формі [199, с. 207].

Процес *націєтворення* в осмисленні Франка постає цілеспрямованим цілісним будівництвом, що потребує соборного підходу. Ідею соборності відтворюють знову ж таки метафори «*будови*»: «От тут і стає перед нами, галичанами, а особливо перед вами, молоді приятелі, велика історична задача – допомогти російській Україні [...] у *закладинах* великої праці – *здвигнення* нашої *національної будови* в усій її *цілості*» [204, с. 404]. Коло авторських метафор розширила лексема з прозорою внутрішньою формою *закладини* ‘закладення фундаменту нової будівлі’, що завдяки переосмисленому значенню поновила синоніміїний ряд будівельних термінів-метафор: *фундамент*, *основа*, *грунт*. У цьому ж ряді – і термін *рама*, що в результаті авторської метафоризації набув подібного до згаданого тлумачення: «Все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однаєї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів...» [201, с. 284].

Засновник «школи політичного мислення» наголошував, що формування і становлення нації не може здійснюватися «без *міцної опори* в масах народу та інтелігенції» [204, с. 404]. У наведеному контексті лексема *опора* проявляє свою

метафоричність у звичному переносному значенні «сила, яка підтримує когонебудь, на яку опирається хтось» [СУМ V, с. 723]. Ідея єдності широких народних мас та інтелігенції розвивається в іншому метафоричному варіанті будівельного сценарію: «Ми не будемо на наших темних братів глядіти, як на молодших братів, як на щось нижчого та гіршого, бо ми будемо знати, що в них-то якраз і лежить наша сила, що вони *підвалина*, а ми *дах*, що зміцнюючи їх, ми робимо добро не тільки для них, але і для себе» [198, с. 190]. Якщо у наведеному контексті лексема *підвалина* зберігає загальновідоме переносне значення «база, опора, основа чогонебудь» [СУМ VI, с. 402], то *дах* на основі внутрішньої форми буквального значення «верхня частина будівлі, що служить її покриттям» [СУМ II] розширює свою семантичну структуру і, крім переносного значення ‘домівка, житло’, стає носієм метафоризованої авторської семми ‘ідеологічна, наукова побудова; провідні принципи чого-небудь’.

За Франком, першочергова, «верховна» роль у розбудові України належить інтелігенції, яка мала сформувати й розвинути ідеї для національного самоусвідомлення та пробудження до активного буття нації. Франко був переконаний, що українство буде політично самодостатньою силою, коли буде жити у своїй державі – «в нашій *хаті*» – [210, с. 46] під своїм *дахом*, а не під якимось іншим, як це пропонував М. Драгоманов: «Головною характеристикою політичних поглядів Драгоманова в його київський період було переконання про конечність *міститися* українству і політично, і літературно *під одним дахом* з російством» [201, с. 285].

СУМ фіксує фразему *під одним дахом* у значенні «в одному приміщенні» [СУМ II, 214]. Авторський задум іде далі загальномовного значення, бо така форма співіснування українства з російством, як свідчить історія, – це неминуче підпорядкування чи поглинання українства. Саме такого авторського переосмислення (‘замаскована форма асиміляції’) набуває цитована фразема в політичному трактуванні Франка.

Варто зауважити, що своєрідною точкою неповернення Франка до свого вчителя стало поняття *нація*: «В його [Драгоманова] духовім *арсеналі* не було

поняття нації як чогось органічного, історично кінцевого, нерозривного і вищого над усяку територіальну організацію...» [206, с. 438]. Франкове трактування надає поняттю *нація* історіософсько-екзистенційного смислу, що на комунікативно-прагматичному рівні відчутно збагачує словникове тлумачення терміна *нація* – «конкретно-історична форма спільності людей, об'єднаних єдиною мовою і територією, глибокими економічними зв'язками, певними рисами культури і характеру» [СУМ V, с. 232–233].

Показовою у Франковій оцінці політичних поглядів Драгоманова є метафора з мілітарним компонентом «духовий *арсенал*». Відсутність у цьому «арсеналі» поняття *нація* не відкривало для українського етносу перспективи розвою – перетворення власне в *націю* як суб'єкта історії, що стремить до державної незалежності. Якраз мислення категоріями виборювання політичної незалежності не було характерним для соціалістичної програми Драгоманова, за оцінкою Франка, «принципально відмінної від войовничого західноєвропейського соціалізму та соціал-демократизму» [206, с. 434].

Ідея Франка як європейського мислителя творити націю, виборювати самостійне політичне життя» [204, с. 404] «в нашій хаті» – державі навіть «поза межами можливого» [201, с. 284–285] перегукується з західною концепцією *нації*. Вона ґрунтується на визначальній ознаці – національній державі або змаганні до неї. «Mit einem Stich ins Unmögliche» (Поза межами можливого), – як каже Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації», – [201, с. 284] наголошує Франко. На початковому етапі становлення *нації* особливо вагоме значення належить культурі. Взаємодія концепту *нація* та концепту *культура* є закономірною, позаяк культура сприяє кристалізації етнічної ідентичності (лат. *identicus* «однаковий, тотожний»). Своєю чергою етнічна ідентичність опирається на два складники: 1) когнітивний (знання про свій етнос, його прикмети, історію, стосунки з іншими етносами тощо); 2) емоційно-аксіологічний (ставлення до свого етносу та своєї належності до нього, бажання зробити свій внесок у його поступ, відданість йому, етнічна солідарність тощо) [131, с. 223].

Зауважимо, що політонім *етнос* запозичено з грецької мови – *ἔθνος* ‘громада, плем’я, народ’ [ЕСУМ II, с. 173]: «давні греки, відрізняючи себе від не греків, саме останніх називали етносами. У такому розумінні діставали відображення культурно-побутові відмінності не греків. Вітчизняним еквівалентом цього терміна стало слово *народ*». У сучасній політології термін *етнос* тлумачиться як «велика група людей, об’єднаних спільною територією, стереотипами поведінки, мовою та компліментарністю».

У візії Франка потужним джерелом етнічного самоусвідомлення як необхідної умови націє- і державотворення є культура. «Само поняття «культури» містить у собі так багато політичних чинників (плекання мови, письменства, школи, народної освіти і т.п.), що неполітична культура – се *contradictio in adjecto*» [201, с. 281], тобто внутрішня суперечність. А далі в розвитку концепту *нація* виявляють свої когнітивні можливості метафори «*руху*» та «*поля діяльності*», які ілюструють ідею переходу культурницького напрямку, поширеного в часи Франка, в напрям політичний: «Всі такі, зразу чисто ідейні й ідеалістичні *рухи*, переходячи в *маси*, [...] *захоплюють* чимраз більше життєвих – педагогічних, економічних і політичних інтересів, *витягають* людей на чимраз ширшу *арену боротьби*» [201, с. 282]. У наведеному контексті термін *рух* та *арена* в результаті метафоричного переосмислення актуалізують свої системні переносні значення: *рух* «громадська діяльність або масовий виступ, спрямований на досягнення певної мети» [СУМ VIII, с. 914], *арена* «поле діяльності» [СУМ I, с. 58].

Як відомо, в етнічному самоусвідомленні велику надію Франко покладав на інтелігенцію. Саме вона як культурна еліта своєю різнобічною діяльністю (вивчанням фольклору, мови, історії, звичаїв і вірувань, укладанням словників, виробленням загальної етнічної культури) закладає культурні підвалини націєтворення і таким чином сприяє консолідації народу. До того ж консолідація повинна здійснюватися не лише на зовнішньому, культурно-просвітянському рівні, а й на внутрішньому, екзистенційно глибинному рівні. Як невтомний речник соборності українських земель, І. Франко висуває за своєю суттю

національно-когнітивістську засаду, – ідею «*чути себе українцями*»: «Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів» [204, с. 405].

Звертаючись до внутрішнього світу української людини, Франко майстерно послуговується імпліцитними текстовими засобами. Особливу роль відіграють ті імплікації, за якими відтворюється прихований національний смисл, як у наведеному вище контексті (імплікація: національна згуртованість потребує внутрішньої єдності). За фраземою «*чути себе*» постає певна загадковість когнітивної діяльності людини, яка, як відомо, не завжди піддається омовленню, а тому певна частина в структурі концепту може й не мати об'єктивації вербальними засобами. У лінгвофілософській концепції Франка «се знання предавне, відчути треба, серцем зрозуміть. Що темне для ума, для серця ясне й явне...» [181, с. 173]. Ідеться про ті форми пізнання, які найінтимніше пов'язані з душевним складом людини. Невипадково фразема *чути себе* синонімізується з іншою фразеологічною одиницею *душею чути* «відчувати» [СУМ II, с. 447]. На нашу думку, розширення складу фраземи компонентом-етнонімом *українці* надає їй полісемічного характеру: 1) «вважати себе кимось; 2) «сприймати інтуїцією, чуттям що-небудь»,

Такі семантичні трансформації наводять на думку, що «офіціальні кордони» [204, с. 405] між українцями буде подолано, коли зникнуть кордони внутрішні. У результаті метафоричного переосмислення термін *кордон* «межа, що розділяє території держав» [СУМ IV, 286] довантажується переносним авторським значенням 'внутрішня межа між людьми'. Неважко помітити, що мотиваційною ознакою семантичного переносу виступає інтегральна сема «те, що розділяє».

Уведення до складу фразеологічної одиниці *чути себе* етноніма *українцями* [204, с. 405] проливає додаткове світло на смислове наповнення концепту *нація* в політичному дискурсі Франка. Етноніми співвідносяться, зазвичай з назвами країни чи території, на якій проживає *етнос*. Варто розмежовувати пряму співвіднесеність, коли назва країни утворена від етноніма («чехи → Чехія», «греки → Греція») і зворотну («Америка → американець», «Україна →

українець». Етноніми такого типу у сучасному мовознавстві кваліфікуються етнотопонімами» [ЭСЯ, 598].

Людина, яка усвідомлює власну ідентичність, закономірно ототожнює себе з певним етносом і відповідно моделює свою поведінку, зокрема комунікативну. Етнонім створює підґрунтя для пізнання світу і себе у світі за опозиціями «ми – не ми», «свої – чужі», «ми такі, а решта – інакші». Таке позиціонування не узгоджувалося з радянським політичним дискурсом, де формувалося міфологізований комунікант і його репрезентант *радянська людина* і міфологізоване утворення *радянський народ* «нова, інтернаціональна спільність людей, що виникла в СРСР за роки соціалістичного будівництва» [СУМ V, 174]. Чи не тому в умовах «єдино правильного наукового світогляду» у Франкової фраземи *чути себе українцями* не було шансів потрапити до реєстру СУМу, який натомість фіксує фразеологізм *не чути себе* – «бути дуже схвилюваним» [СУМ XI, 386].

Таке ж лексикографічне замовчування характерне для терміна *етнос*, якого також не фіксує це авторитетне лексикографічне видання. Про існування політоніма *етнос* підказує похідний від нього дериват етнічний [СУМ II, с. 491], а також слова-композиції з компонентом *етно-* : *етногенез* «походження народу» [СУМ II, с. 49], *етнограф* – «фахівець з етнографії» [СУМ II, с. 49], *етнолог* – «фахівець з етнології» [СУМ II, с. 491], *етнологія* – «термін, що застосовується буржуазними вченими як синонім етнографії» [СУМ II, с. 491], *етнографія* – «історична наука, яка вивчає культуру й побут народів світу, їх походження, розселення та культурно-побутові взаємовідносини; народознавство» [СУМ II с. 491]. На думку етнологів й культурологів, самореалізація етносу можлива тільки в умовах політичної незалежності, гарантом якої є самостійна держава» [137, с. 279].

Її утвердженню, в оцінці Франка, сприятиме пріоритет національного «у сфері суспільного й політичного життя» [201, с.284]. Діагностуючи хворобу українських соціал-демократів, він чітко окреслив її причини у статті «Огляд української літератури 1906 р.», що не увійшла до 50-томового видання його

творів»: «Вони [українські соціал-демократи – Н. Л.] не уявляли собі гаразд цього *національного характеру*, не відчули того, що вони ж *наперед українці*, а *потім соціал-демократи* [підкреслення наше – Н. Л.], трактували це українство як формальну концесію, а не як натуральний вислів своєї душі, і тому й не зуміли в свою публіцистику вложити душі та захопити нею ширші маси читачів» [211, с. 172].

Бачимо ще одне звернення мислителя до проблеми національної свідомості, яка заторкує глибини внутрішнього життя. На вербальному рівні про це сигналізують лексеми *уявляти*, *відчувати*, *душа*, у т.ч. і фразема з компонентом *душа*: вложити (вкладати) *душу* – «робити що-небудь з любов'ю, з натхненням» [СУМ I, с. 696] та дуже показове словосполучення *національний характер*. На імпліцитному рівні з наведеної вище Франкової діагностики можна вивести підтекстовий смисл: «національне повинно превалювати над партійним»; натяк: «українство треба відчувати, а не тільки декларувати». Щодо терміна *національний характер*, без якого важко уявити *націю*, то він органічно увійшов до низки словосполучень із лексемою *національний*, які фіксуємо в аналізованому націософському дискурсі 45-го тому: *національний [-а, -е, -і] розвій* (278), *змагання* (280), *свідомість* (281), *самостійність* (283), *ідеал* (281), *кривди та неволення* (284), *притиск* (291), *потреби* (291), *голод* (291), *життя* (291), *інтереси* (343), *ідеали* (343), *значення* (424), *ідеї* (425)/, *форма* (425), *принцип* (429), *амбіція* (431), *нетолеранція* (438), *питання* (406) та ін. Найточнішу оцінку реалії передають ті аналітичні словосполучення, семантика яких відбиває власне українське розуміння національного: *національна українська справа* (281), *всеукраїнське національне почуття* (406).

Наведений перелік термінів-словосполучень засвідчує широкий спектр питань, які обирав Франко об'єктом політичного аналізу і наповнював концепт *нація* новітніми державотвірними смислами.

Ядерним компонентом концепту *нація* є проголошений Франком «*ідеал національної самостійності*» [201, с. 285]. Якраз навколо нього – «свого ідеалу» [202, с. 295] навіть «поза межами можливого» [201, с. 285] формується *нація*. Це

одне з тих понять, у яких, за оцінкою Є. Маланюка у статті «Франко як явище інтелекту», проявилася «пророча візія великої людини» [98, с. 123].

Термін *ідеал* і похідні *ідеальний*, *ідеалізувати* фіксує «Малорусько-німецький словник» Є. Желехівського, С. Недільського [СЖН I, с. 326]. Покликання на цю лексикографічну працю, а також на мовну практику П. Куліша спостерігаємо у «Словарі української мови» за редакцією Б. Грінченка, реєстр якого дублює лексеми *ідеал*, *ідеальний*, *ідеалізувати* [II, с. 196]. Термін *ідеал* як носій абстрактно-наукового поняття в політичному дискурсі Франка наповнюється конкретним культурно-політичним змістом. Семантичному увиразненню гіпероніма *ідеал* сприяє гіпонімічне термінологічне сполучення *національної самостійності*, а далі зміст триєдиного, семантично неподільного поняття поглиблюють видові конкретизатори – «в усякім погляді, культурнім і політичним»: «Ідеал національної самостійності в усякім погляді, культурнім і політичним, лежить для нас поки що, з нашої теперішньої перспективи. Поза межами можливого» [201, с. 281].

Семантично пов'язаний з політонімом *нація* політонім *націоналізм*. Його, на відміну від дериватів *націонал*, *національний*, *національність* [СГ II, с. 522], Словник за редакцією Б. Грінченка не фіксує. В осмисленні Франка цей інтернаціоналізм виявляє свій неоднозначний характер – як демократичний, так і тоталітарний: «Те, що для притисненого видається притиском, се для його противника буде шуканням ширшого простору для власної нації. Принцип у обох один, а тільки сили нерівні» [202, с. 291]. А далі мислитель чітко й недвозначно окреслює можливі варіанти розв'язання проблеми міжнаціональних відносин: «Тут, очевидно, або один згине, або відносини сил мусять уложитися так, щоб обом можна було жити і розвиватися» [202, с. 291]. Звичайно, з погляду історичної перспективи привабливішим є другий варіант, у якому закладено підтекстовий смисл: «Рівноправні міжнаціональні відносини просто так, само собою не уложаться»; натяк: «національну незалежність потрібно виборювати». Наведений контекст співвідноситься з тим значенням терміна *націоналізм*, який

має позитивну конотацію: «Рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів» [СУМ V, с. 232].

Для нації, що зазнала, за оцінкою Франка, «національного притиску» [202, с. 291], націоналізм виконує націєзахисну й консолідаційну функції і є протиположним поневоленого народу проти агресії поневолювача, ідеологія якого «проповідує... панування однієї нації за рахунок пригнічення іншої, розпалює національну ворожнечу, заперечуючи дружнє співробітництво і взаємодопомогу між націями» [СУМ V, с. 232]. Семи 'агресивність, войовничість', закладені в окресленому лексикографічному значенні терміна *націоналізм*, формують синонімічні відношення з терміном-інтернаціоналізмом *шовінізм* (від франц. *chauvin* «войовничий» [ЭСФ IV, с. 434]) – такою формою націоналізму, «що пропагує національну винятковість, ненависть до інших національностей, розпалює ворожнечу між країнами й народами» [СУМ XI, с. 505]. У «Практичному словнику синонімів української мови» С. Караванського лексема *шовініст* є домінантною, до якої приєдналися: *крайній націоналізм, ура-патріот, великодержавець, чорносотенець*. У Словнику української мови стійка сполука *великодержавний шовінізм* – це така реакційна політика, що «спрямована на поневолення інших народів і на розпалювання національної ворожнечі між народами» [СУМ I, с. 319–320]; похідний політонім-комполітонім *великодержавник* увібрав семи твірного значення й означає «послідовник, поборник великодержавної політики, великодержавного шовінізму» [СУМ I, с. 320].

З погляду контекстуально-інтерпретаційного аналізу якісно іншим є тлумачення терміна *шовінізм* в націософському дискурсі Франка, де актуалізується авторське значення 'ідеологія, спрямована на відродження і консолідацію нації': «А для такого великого діла, як відродження і консолідація якоїсь нації, не біда прийняти в рахунок і порцію національної виключності, *односторонності чи, коли хочете, шовінізму*» [202, с. 291]. Політична метафора *порція шовінізму* асоціюється з національними потребами, які потребують постійного підживлення. Тому тема «*національні потреби*» розгортається через деталі сценарію «споживання їжі»: «Не бійтеся, коли *національні потреби* будуть

заспокоєні, *національний голод* буде насичений, то *нація* відкине *шовіністичну справу*, розум візьме перевагу над пристрасстю, загальнолюдське і спільне над тим, що спеціалізує і ділить» [202, с. 291].

Франко з твердим критицизмом і діалектичною ясністю оцінював «усі ті прояви в політичній, національній і соціальній житті» [202, с. 291], які кваліфікуються термінами-словосполуками *національний сепаратизм, племінний і расовий шовінізм*. У дискурсі Франка вони відбивають не закономірно очікувану негативну прагматичну (конотативну, імплікативну, емотивну) оцінку, а радше стилістично нейтральну, яка матеріалізується через метафори «рослинного» сценарію: «От тим-то, любі мої, я як не лякаюся хвилевого *вибуття* мілітаризму при кінці XIX в., так само не думаю заломлювати рук над *зростом* різних *національних сепаратизмів, племінних і расових шовінізмів*. Усе те – *виплоди органічного росту* новочасних суспільностей, свого роду *Flegeljahre* (хлоп'ячі роки (нім.) – Ред.), нехай і так, – але все-таки признаки *росту*, а ніяк не упадку, не декаденції» [202, с. 291].

Та сукупність переносних значень, яку генерує стрижневий метафоричний образ *росту*, допомагає зрозуміти, чому в діалозі «На склоні віку» поняття *національний сепаратизм, племенні і расові шовінізми* постають як закономірні етапи в історичному розвитку народів, які прагнуть бути суб'єктами, а не об'єктами історії.

Франко глибоко усвідомлював і розумів, що на шляху звільнення від національно-соціального гноблення етнічні нації, зокрема українська, шукають ті засоби та методи боротьби, які диктує час та обставини і які сприяють національному самоствердженню. Тож «називати активну націєзахисну, націєтворчу позицію і діяльність Франка націоналізмом, національним патріотизмом, націонал-демократизмом, боротьбою за національну ідею чи ще якимось, – на думку Я. Радевича-Винницького, – це питання більше форми, ніж змісту, більше вербальне, ніж сутнісне» [131, с. 218].

«Ми завсігди були і єсмо ворогами всяких змагань за вивищення одного народу з поневоленням другого», – підкреслював Франко. Отож політонім

націоналізм у твореному ним комунікативно-прагматичному полі семантично зближується з нинішніми дефініціями цього терміна, зафіксованими у «Великому тлумачному словнику сучасної української мови»: «2. Рух, спрямований за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів; 3. Рух за збереження і розвиток національних традицій культури, мови, мистецтва і т. ін.; патріотизм» [ВТС]. Ілюстрацію цих значень бачимо в поетичних творах «Не пора» (1880 р.), «Ляхам» (1882 р.), «Розвивайся ти, високий дубе...» (1883 р.), «Самбатіон» (1883 р.), «Асиміляторам» (1889 р.) та ін. Мало того, ті ідейно-світоглядні настанови, які заманіфестовані в праці «Поза межами можливого», виразно перегукуються з ідеологією модерного українського націоналізму, зокрема з класично-хрестоматійною працею Миколи Міхновського «Самостійна Україна».

Створюючи ідеологічно-комунікативний резонанс, Франкові ідеї націоналізму насичували новими смислами українську філософську й суспільно-політичну думку і створювали підґрунтя для якісної зміни суспільної і культурної ситуації. Таким чином викристалізувалась класична комплементарність: людина творить ідею, ідея творить людину.

Проявом їх не тільки культурного, а й політичного самоутвердження виступає національна мова. Невипадково національних будителів називають «лінгвістичними революціонерами», «філологічними паліями», «лінгвістичними націоналістами» [131, с. 184, 191]. Відтак концепти *народ*, *нація* органічно взаємодіють із концептом *мова*. Ця взаємодія базується на тих функціях, які в оцінці Франка виконує мова. Ідеться передусім про консолідаційну й відновлювально-націєтворчу функції. В умовах майже постійної територіальної, а отже – і політичної роздільності, коли «Полуднева Русь (... або Русь-Україна) з давніх давен, ще від часів князя Данила, перестала бути одноцільним організмом політичним, входила і входить в склад різних держав» [185, с. 40], згадані функції набувають особливої значущості. Оцінюючи історичну роль М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, М. Устияновича та ін., «котрих справедливо вважаємо творцями галицько-руського відродження» [185, с. 43], Франко зазначав: «В думках їх, а особливо у М. Шашкевича, росли й ясніли далеко ширші

замисли: витворити одноцільну полудневоруську мову і літературу і при їх допоміжності *воскресити* (підкреслення наше. – Н. Л.) цілу полудневоруську націю до нового життя духового і громадського» [185, с. 43].

Звертає на себе увагу термін *воскресити*, який на комунікативно-прагматичному рівні засвідчує взаємопроникність терміносистем, коли зміна значень відбувається не тільки на основі загальнонавживаних слів, а й на основі інших термінів. Етимологічно сакральний термін *воскресити* в результаті метафоричного переосмислення розвинув похідне значення «відновлювати щонебудь у політичній сфері». Смиловому переосмисленню дала поштовх спільна сема 'оживляти', присутня в прямому значенні цієї лексеми [СУМ I, с. 744].

Якщо звести всю сукупність метафоричних висловів, що формуються в прагматичному ореолі значень політоніма *мова*, у єдине концептуальне ціле, то окресляться типові метафоричні сценарії. Типологічно вони розмежовуються на два різновиди: антропоморфні й неантропоморфні. У націософському дискурсі Франка значущість мови в аксіології українців осмислюється передусім в антропоцентричних, а точніше – в етноцентричних та антропоморфних категоріях, бо загострюється увага на «зв'язку людської *психіки* з тими нібито конвенціональними, а проте так дивно *органічними* системами звуків, що називаємо *рідною мовою* [підкреслення І. Франка]. Здається, що таке *рідна* мова? – запитує Франко. – Чим вона ліпша для мене від усякої іншої і що вадить мені при нагоді замінити її на всяку іншу? Практик, утилітарист, не надумуючися ані хвилини, скаже: пусте питання! Мова – спосіб комунікації людей *людей з людьми*, і, маючи до вибору, я беру ту, яка дає мені можливість комунікуватися з більшим числом *людей*. А тим часом якась таємна *сила в людській природі каже*: «Pardon, *ти* не маєш до вибору; в якій мові *вродився і виховався*, тої без *окалічення своєї душі* не можеш покинути, так як не можеш замінитися з ким іншим *своєю шкірою*» [215, с. 265].

Прагнучи пізнати тайники людської душі, Франко занурюється в нурти людської психіки, простежує зв'язок між внутрішнім мовленням і думкою, еством людини, між мовою як витвором народної мовної свідомості і психофізіологічною

організацією індивіда. Саме ці положення, які методологічно перегукуються з ідеями В. фон Гумбольдта, Г. Штейнталя, О. Потебні, стали засадничими для утвердження психологічного напрямку в українському мовознавстві. Випереджуючи наукові прозріння К.-Г. Юнга про «колективне несвідоме», Франко-когнітивіст загострює увагу на не завжди усвідомлюваних, потаємних особливостях людської психіки, «на якійсь таємній силі в людській природі», що «каже» в людині голосом людського сумління і є цензором і водночас режисером її поведінки. Сугестія цієї «таємної сили» посилюється модальними імперативами та егоцентричним займенником *ти*, що апелює до культурно-генетичної пам'яті: «в якій мові вродився і виховався». У структурі «я»-концепції «таємна сила» співвідноситься з ідеальним «я», відкриваючи перед внутрішнім зором суб'єкта уявлення про те, яким він повинен стати, орієнтуючись на морально-етичні норми.

Такі виміри мовної самоідентифікації, усвідомлення «себе» органічні у Франковій концепції «цілого чоловіка». Згідно з аналітичною психологією К.-Г. Юнга, кожний індивід є носієм *колективного несвідомого* через належність до людського роду і культури, і саме цей пласт несвідомого постає тим глибинним, потаємним, яке визначає особливості поведінки, мислення і почування [ПЕ, с. 226]. Це колективне несвідоме нагадує про себе постійно, за висловом Франка, «відповідно до внутрішнього зрівноваженого «я»» [195, с. 200].

Звернення Франка до «глибокої психологічної проблеми – зв'язку людської психіки з ... рідною мовою» – має націософське підґрунтя. Воно слугувало своєрідним світоглядним орієнтиром у мовній свідомості українців, у перспективі убезпечувало їх від «нещасної манії – міняти свою рідну мову на чужу» [215, с.266]. Мислитель проникливо розкриває згубні, руйнівні наслідки цього явища як для окремої людини, так і для української культури загалом. У колі його соціально-психологічних, філософсько-світоглядних та етнокультурних спостережень – «духова діяльність» Миколи Гоголя, «відчуження геніального українця «від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія» [215, с.266], а також – «трагедія нашого галицького москвофільства» [215, с.266].

Першопричину виникнення цих фатальних явищ Франко вбачає передусім у ментальній площині, оперуючи «діагностичним» психотерапевтичним словосполученням *«внутрішнє роздвоєння»*. *«Отсе внутрішнє роздвоєння [підкреслення наше – Л.Н.] було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства»* [215, с. 266].

Зауважимо, що психологічні зрізи «вершин» і «низин» людської свідомості часто мали особистісно-психологічне походження, були наповнені індивідуальним досвідом. У статті «Двоязичність і дволичність», що концептуально побудована на причинах і наслідках «внутрішнього роздвоєння», автор на підсвідомому рівні немовби сам проливає світло на себе «вчорашнього», на власні ідейні переконання, їхню еволюцію.

На цю непросту дорогу Франка «до себе» «з терном у нозі», а психологічно – у душ, звертав увагу ще 1926 р. Дмитро Донцов: *«...він був цілий час «з самим собою у борні», і якраз у сім була найбільша трагедія його душі»* [47, с. 125]. Боротьбою із самим собою Д. Донцов називав внутрішню протиставленість засад Віри та Безвір'я, Інтуїції та Розуму, Духу і Матерії, Традиції і Прогресу, що роз'ятрювали єство (душу) Франка.

Така поляризація світоглядних категорій нам видається дещо схематичною. То розходячись, то зближуючись, то переплітаючись, ці категорії творили єдину концептосферу (концептосистему) Вічного революціонера в царині думки й духу, який при цьому залишався «цілим чоловіком». Його внутрішній, драматичний – аж до самозаперечення – пізнавальний поступ увібрав у себе цілий комплекс ідей різних часів і культур, колосальний конгломерат інтелектуальних, культурних і політичних викликів нового часу, які «український мислитель перетопив у горнілі сумніву й віри на власну філософію, заломлену на життєву конкретику своєї доби й нації» [162, с. 114]. Особливості Франкового філософського обдарування дають підстави І. Денисюку стверджувати: «Франкові погляди необхідно трактувати як його власну, еволюційно складну філософську систему – «франкізм», у якій є оригінальна візія людського прогресу, гуманізму,

обстоювання прав одиниці на свою суверенність і прав нації на самостійну, незалежну власну державу» [43, с. 16].

Когнітивний погляд на категоризацію ґрунтується на припущенні, що здатність людини переосмислювати категоризацію дійсності пов'язана з її мінливим досвідом та уявленнями, світоглядною еволюцією, аксіологічними орієнтирами. З цього погляду психоментальний портрет Вічного революціонера, а не вічного антагоніста є більш природним для створеного Каменярем концепту «цілого чоловіка».

Уточнимо тлумачення термінів *категоризація* і *концептуалізація*, зміст яких через їхню взаємодію інколи не виправдано ототожнюється. *Категоризацію* трактують як осмислення об'єктів і явищ дійсності в межах категорій – узагальнених понять [126, с. 127]. Натомість *концептуалізація* – це осмислення нової інформації, що веде до утворення концепту [КСКТ, с. 93–94], тобто «процес утворення й формування концептів у свідомості» [12, с. 20]. Категоризація є, можна сказати, поняттєвим каркасом, на основі якого здійснюється концептуалізація.

На різних етапах внутрішньої біографії Франка окреслений вище поняттєвий каркас зазнавав модифікації. Як відомо, на початку своєї творчої діяльності він потрапив під вплив москвофільського середовища, увійшовши до складу редакції студентського журналу «Друг». Тут була надрукована перша Франкова повість «Петрії і Довбуцуки», написана язичієм. Пізніше Франко оприявнив соціальні, політичні і психологічні корені цього патологічного явища в мовному житті значної частини галицької інтелігенції (цією макаронічною мовою писали свої твори історики Д. Зубрицький, А. Петрушевич, письменники та видавці І. Гушалевич, О. Духнович, І. Наумович, Б. Дідицький і навіть й колишній соратник Маркіяна Шашкевича Яків Головацький), назвавши язичіє «старомодною язиковою мішаниною», «каліченою російсько-церковно-галицькою мовою», «варварсько-руською мовою» [185, с. 46–49], безсистемною мішаниною «галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини і московщини». Він усвідомив руйнівний вплив цього явища не лише на структуру мови, а й на

українське суспільство – соціально не структуроване, політично й культурно дезорієнтоване.

Та це переосмислення світоглядних засад відбулося пізніше. Коли ж спробуємо зрозуміти, що привело Франка у табір москвофілів, підштовхнуло до москвофільського руху, то «сьогодні нам не треба забувати про ті конструктивні, вічні засади, які лежали в ідейних основах цього руху – засади європейського традиціоналізму і консерватизму, а значить – християнізму та ідеалістичного світогляду, антипрогресизму, читай – антиатеїзму» [6, с. 37].

Мовна еволюція Франка наповнює новими смислами концепт *мова*. Вона виразно ілюструє, що здатність концептів розростатися й збагачуватися за рахунок індивідуального досвіду (інтелектуального, культурного, політичного, емоційного) зумовлює їхню аморфність і мінливість. Звернемо увагу в націософському дискурсі Франка на ключове стале словосполучення *рідна мова*. Через прозору внутрішню форму й набуту семантичну спеціалізацію вона сприймається в одномовній спільноті однаково й не потребує тлумачень чи коментувань. Її асоціативний потенціал поєднаний з такими онтологічно глибинними явищами, як *рідна земля, рідна мати, рідний народ, рідний край*. Відповідно розширюється прагматичний ореол у змісті цієї сталої словосполуки. В умовах, коли є постійна загроза асиміляції (культурної, мовної, релігійної тощо, а відтак – ментальної), *рідна мова* стає засобом етнічного самозбереження, резервуаром і джерелом колективної історичної пам'яті, національної самобутності, символом ментальної стійкості. Мало того, цей політичний термін як носій логіко-поняттєвого начала (пор.: *рідна мова* – «мова, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно мова тієї національності, до якої належить особа» [СУМ VIII, с. 558]) через закладений у семантиці аксіологічний смисл трансформується в концепт – лінгвокультурний феномен.

Використання антропоморфної метафори, у якій *рідна мова* порівнюється зі шкірою, було дуже показовим. Ця когнітивна метафора з її виразно національно-екзистенційним підґрунтям, по-перше, сигналізувала читачеві, що мова – це не так спосіб комунікації, як спосіб психоментальної самореалізації, спосіб жити в

злагоді із самим собою, зі своїм національним «я», зі своїм внутрішнім голосом, який Франко називав «якоюсь таємною силою»; по-друге, ще одна антропоморфна метафора «окалічення своєї душі» була застереженням тим практикам-утилітаристам в тогочасному українському соціумі, частина якого (маємо на увазі інтелігенцію) була або сполонізована, або зазнавала впливу москвофільства. Зрештою, вірусу москвофільства не уникнув і Франко, про що вже йшлося.

На те, що націєтвірний концепт *мова* в політичному дискурсі Франка є багатограним і динамічним, вказують неантропоморфні сценарії. Ідею розвитку мови як душевного осердя народу передають метафори, пов'язані з рослинним світом. «Мова *росте* елементарно, разом з душею народу» [195, с. 246–247], «процес елементарного *росту* нашої мови» [195, с. 205–206]. Лексема *рости* у наведеному контексті виявляє свою метафоричність у звичному переносному значенні «ставати вищим у культурному, моральному і т. ін.. відношенні» [СУМ VIII, с. 885]. Через метафоричний образ *рослини* Франко розкриває природу мови як живого організму та застерігає від надмірної штучної регламентації: «Живий язик можна і треба студіювати як *живу рослину*, але не можна і не слід *засушувати* і запаковувати в мертві правила і формулки [195, с. 205–206].

Концепт *мова*, вербалізований метафорами, асоціюється з чимось екзистенційно глибинним, породжуючи асоціативну модель: мовне буття – це *море*, у якому людина – *човен*. Ідею ж глибини можна передати на основі метафор *моря*, де метафоричний концепт обростає асоціативними компонентами. «Одиноким *якорем* рятунку для такого чоловіка, обік основної освіти, може бути гаряча і непохитна любов до рідної мови і до рідного народу. Вона давала б його хиткому *човну* той доконче потрібний *баласт*, без якого нема рівного і *певного курсу*» [215, с. 266]. Як бачимо, завдяки внутрішньому потенціалу концепт підпорядковує собі низку семантично пов'язаних метафоричних висловів. У висліді перед уявою читача постає ціла картина.

Продуктивним є вивчення слова на позначення концепту в його синонімічних зв'язках з іншими словами, які розкривають внутрішню, глибинну

характеристику концепту. Переливаючись різними семантичними відтінками в дискурсі письменника, терміни-політоніми збагачують лексикографічне тлумачення загальновідомих слів, розкривають ті уявлення про концепт, які формує автор як творець комунікативно-прагматичного поля. За нашими спостереженнями, значний смислотворчий потенціал виявляє синонімія із мовою лексема *слово*.

З'ясовуючи, «як багато важить слово» в аксіологічному вимірі Франка, беремо до уваги розмаїтий спектр його функціонування: гносеологічний, світоглядний, культурний, моральний, ідеологічний, психологічний, міжособистісний та ін. (хоча часто межа між ними умовна). Згадані виміри оприявнюють смисловий потенціал концепту *слово*, який, звісно, є непосильним для лексикографічного тлумачення (зрештою, це і не є завдання словника). На лексикографічному рівні *слово* охоплює такі значення: 1) мовна одиниця, що являє собою звукове вираження поняття про предмет або явище об'єктивного світу; 2) мова, мовлення; 3) висловлювання, фраза; 4) обіцянка виконати що-небудь; 5) прилюдний виступ, промова де-небудь; 6) жанр літературного твору у формі ораторської розповіді; 7) літературний текст до вокального твору [СУМ IX, с. 370].

У комунікативно-прагматичному полі концепт *слово* суттєво розширює межі лексико-семантичної характеристики, поповнюючи фіксовані визначення.. Це засвідчують когнітивні метафори, що виникли на ґрунті певних асоціацій:

слово – живий організм:

«Руська інтелігенція... старалась *оживити*, ogrіти маси народні, *розбудити* в них *живим* словом свідомість і самопізнання [212, с. 217]; ...то, чень, в новім, великім людськім храмі хтось *добрим* словом і мене згадає»; цензура *душила* всяке *вільніше* слово; слово *не вмерло* [192, с. 268]; *сильне* поетичне слово; «одно *сердечне, теплеє* слівце» [181, с. 172]; «одно *сердите, згїрднеє* слівце» [181, с.172].

слово – лік: Якби ти знав, як багато важить слово.../ Глибокі *рани серця* як чудово/ *Вигоює* – якби ти знав оце! [181, с. 172]./ *слово* – отрута:/ /Якби ти знав,

які глибокі *чинить рани...* / і *троїть* на весь вік, – якби ти знав оце! [181, с. 172]. / *слово* – стихія: / Задарма в слові твому *іскряться* / і сила, й м'якість, дотеп і потуга [V : 212]; / ...*огню*, щоб ним слово калити; / Душі стрясають *гromовую* дай власть, / Правді служити, неправду *палити* / Вічну дай страсть [I : 28]; / О, якби *хвилю* вдать, що слова слуха, / І слово вдать, що в *хвилю* ту блаженну / Вздоровлює й *огнем* живущим *буха* [V : 212]. / *Вогонь* в одежі слова [...]. / *слово* – дух: / Словом *сильним*, мов трубою, / Міліони зве з собою, – / Міліони радо йдуть, / Бо се *голос* духа чуть [I : 22].

Як бачимо, переломлене через творчу практику митця, *слово* концентровано передає багатство неповторного душевного світу, ідейно-духовні засади його творчості. Їх глибинний смисл розкривається через образно-асоціативний діапазон, опертий на метафоричні перенесення.

Отже, ідея Франка як європейського мислителя творити націю «в нашій хаті» – державі навіть «поза межами можливого» [201, с. 284–285] перегукується з західною концепцією нації. Вона базується на визначальному атрибуті нації – національній державі або змаганні до неї. Власне ця сема є диференційною у розмежуванні політонімів *народ*, *нація*. Використані Франком когнітивні метафори є чимось більшим, ніж засіб комунікативного впливу у сфері політичної культури. У тих метафоричних сценаріях, що генерують позитивний прагматичний (конотативний, імплікативний, емотивний) ореол, викристалізуються ціннісні характеристики компонентів суспільних явищ. Уведення ціннісних критеріїв буття спряє перетворенню терміна як носія сигніфікативної (поняттєвої) семантики у концепт як вмістище світоглядних, культурних смислів.

Поглиблене «вчитування» в текст, що постає як поєднання матеріально виражених (експліцитних) та невиражених (імпліцитних) авторських смислів (контекстуальних, індивідуально-художніх значень), наближає нас до адекватного розуміння суспільної ситуації кінця XIX – початку XX ст. , коли український народ був розділений (мовно, культурно, географічно, політично) між різними

державами. Ідею трансформації *народу* в єдину, соборну *націю* передають переосмислені *соматичні, фізичні, будівельні* терміни, які в межах метафоричних сценаріїв набувають виразного політичного (ідеологічного) значення.

Ядерним компонентом політоніма *нація* є проголошений Франком «ідеал національної самостійності». Якраз навколо нього – «свого ідеалу» – викристалізовується нація. Як ніхто інший в українській політичній та культурній історії мислитель збагатив національну інтелектуальну думку і відповідно до викликів часу модернізував політичний дискурс саме у націософському річищі.

4.2. Смыслова реалізація політоніма *поступ*

У політичному дискурсі Франка поняттю-ідеї *поступ* належить особливе місце. За спостереженням дослідників, мислитель «через призму поняття *поступ* розглядав рішуче всі сфери й проблеми». Поступ був центральною категорією, навколо якого укладався світогляд Франка і в молодому, і – з певними застереженнями – зрілому віці [162, с. 115]. Тож ідея поступу у Франковому дискурсі багатогранна й оригінальна, для висвітлення якої потрібно враховувати філософські, історичні, етнічні, психологічні й інші позамовні чинники. Сукупно вони дають змогу наблизитися до Франкового осмислення концепту *поступ*.

Для характеристики смислової реалізації політоніма *поступ* доречно відштовхнутися від лексикографічного тлумачення слова-поняття. Не буде перебільшенням стверджувати, що освоєння номінації пов'язане з західноукраїнською мовною практикою, до того ж у двох значеннях – не термінологічному (загальнонародному) і термінологічному. Словник за редакцією Бориса Грінченка фіксує лексему *поступ* із такими тлумаченнями: 1) крок, поступ; 2) прогрес, рух вперед [Гр. III, с. 373]. Ілюстрацією для першого значення послуговували «Галицько-руські народні приповідки», які зібрав, упорядкував і пояснив І. Франко; для другого значення – поетичні роздуми галицького поета Данила Млаки «*За правду, поступ, волю кожен з нас на смерть готов*», які перегукуються, щоправда без пафосного надриву, з Франковим

«Революціонером»: «Дух, що тіло рве до бою, / рве за поступ, щастя й волю». Звернемо увагу: поряд з універсальними людськими цінностями – щастям і волею, Франко наголошує на приматі *поступу*. У «Лексиконі Львівському», крім згадуваного *поступ* у значенні «прогрес» [ЛЛ, с. 588], зафіксовано політонімі-неологізми, яких немає у Словнику за ред. Б. Грінченка: *поступовець* «прогресивна людина» [ЛЛ, с. 588], *поступовий* «передовий, прогресивний» [ЛЛ, с. 588]. Неважко помітити, що в похідних метафоричних значеннях спільною і стрижневою є сема 'рух уперед'. Вона наскрізна в дериватах, зареєстрованих у СУМ: *поступальний* – «спрямований уперед; позначений поступом» [VII, с. 383], *поступальність* – «абстрактний іменник до *поступальний*» [VII, с. 383], *поступально* – «присл. до *поступальний*» [СУМ VII, с. 383], *поступовець* – 1) «прихильник повільного, поступового розвитку, ворог рішучих, революційних заходів»; 2) «прогресивна людина, поборник соціального прогресу» [СУМ VII, с. 386]; *поступування* – «те саме, що *поступ*» [СУМ VII, с. 386].

Франкова візія *поступу* виходить далеко за межі часто одновимірних словникових тлумачень, інколи не позбавлених т. зв. класового, вульгарно-соціологічного підходу з відповідною негативною конотацією, пор.: *поступовщина* – «погляди й тактика ліберальних та опортуністичних політичних партій чи угруповань, що протиставляли революційній боротьбі орієнтацію на незначні, поступові соціальні реформи, здійснювані урядом експлуататорської держави» [СУМ VII, с. 386]. Індивідуально-авторське розуміння поняття-ідеї *поступ* виявляється у відповідних текстах письменника, особливо виразно – у фундаментальній науковій праці «Що таке поступ?», безпосередньо присвяченій окресленій проблемі. Генератора нових смислів аналізованого політоніма бачимо, зокрема, у метафорі, яка не тільки образно відбиває складні політичні явища, а й виявляє ще не пізнані їх грані.

У зв'язку з тим, що особливості трансляції авторського смислу залежать від характеру дискурсу, доречно розглянути процес розгортання смислової конфігурації політоніма *поступ* у різних метафоричних сценаріях. Саме вони породжують контекстуальні прагматичні значення. Рушієм їх виникнення стали

домінантні в лексикографічному значенні семи, що трансформувались у смислоутворювальні. Ідеться про ознаки «траєкторія руху» та «характер руху», які виявляють інші, суперечливі грані природи *поступу*, створюючи підґрунтя для нових трактувань. При цьому означники однієї групи можуть перебувати в синоніміїних відношеннях з означниками іншої групи. Так, значення 'нерівномірна хвилеподібна (зигзагоподібна) траєкторія суспільного розвитку' можна передати за допомогою:

а) сценарію «*долання шляху*»: «От якими *крутими дорогами ходить* іноді *поступ людський*» [199, с. 214]. «Ми бачили, що *дорога* того *поступу* була *не проста* ані *одностайна*; що певні місця, *осягнувши досить високий поступ, упадали*» [203, с. 344]. «На се одна відповідь: *шукають дороги до поступу*, але не такого як *досі*» [203, с. 345]. «*Людський поступ* іноді ніби *цофається назад*, спочиває довгі віки, аби потім *обхідною дорогою дійти* до тої цілі, при якій давно-давно був уже, здавалося, дуже *близько*» [203, с. 307]. Франкове глибинне осмислення природи поступу, його оцінні метафоричні характеристики дають підстави стверджувати: траєкторія поступу у філософському світорозумінні мислителя не була історично прямолінійною й послідовною. Поряд із «поступом наперед» він бачив також «поступ назад». Однак життєдайним джерелом його різнобічної (наукової, літературної, політичної) діяльності була віра в «поступ наперед». Як слушно наголошує Б. Тихолоз, «поняття розвою завше лежало в основі його наукової діяльності й художньої творчості; тому Франкова філософія з повним правом може бути кваліфікована як *філософія розвою*» [162, с. 115].

б) сценарію «*стихії*»: «Той *поступ* не йде рівно, а *якось хвилями*: *бувають хвилі високого підйому*, а по них *наступають хвилі упадку*, *якогось знесилля і зневір'я*, потім *хвиля знов підіймається*, знов по *якімось часі опадає* і так далі» [203, с. 309]. Метафоричний сценарій «стихії» є типовим для виникнення контекстуального значення «непередбачуваний, конструктивно-деструктивний характер руху»: «Той *поступ* не *держиться* одного місця, а *йде мов буря з одного краю до другого*, *лишаючи по часах оживленого руху* *пустоту та занепад*» [203,

с. 309]. «... Той поступ буде для нього не добродієм, а *пожежею і спалить* його та змете з землі» [203, с. 313].

Розширенню конотативного ореолу політоніма *поступ* відчутно сприяють означники *будівельного* сценарію. Позитивні семантичні асоціації викликає метафоричний образ *підвалини*, за яким проступає семантико-поняттєвий профіль будівлі, споруди. Метафоризуючись у суспільно-політичному контексті, слово *підвалина* актуалізує ще одне значення терміна *поступ* ‘духовна споруда, життєдайною основою якої є людські цінності’. «Скріплення, утончення того почуття любові до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – отсе *основна підвалина* всякого *поступу*; без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому» [203, с. 345].

У структурі Франкової візії поступу поряд з будівельною метафоричною концепцією співіснує технічна метафорика: «*Поступ* цілої людськості – се *величезна і дуже складна машина*» [203, с. 346]. За характером метафоричних перенесень можна пізнати не лише особливості Франкового «політичного думання» [В наймах у сусідів :], а й дух часу. Розшифровуючи зв'язки між означниками тексту, важливо відчитати той смисл, у т.ч. символічний, якого не експлікують словникові абстрактні значення. Такий символічний потенціал закладено у слові *машина*, у семантичну структуру якого входить і застаріле значення «поїзд, паровоз» [СУМ IV, с. 657]. Основним символом поступу якраз був поїзд [26, с. 223], тобто та ж машина, через метафоричний образ якої реалізується, на нашу думку, символічне значення слова *поступ* «складний механізм, рушійною силою якого є загальнолюдські, поступові ідеї». Як бачимо, технічний образ спирається на антропометричні семи, формуючи відповідний *синтетичний сценарій*: «*Поступ* цілої людськості – се *величезна і дуже складна машина*. Вона порушується *силою*, на яку складаються *тілесні й духові сили* всіх *людей* на світі; ані одному *чоловікові*, хоч який би він був *сильний та здібний*, ані одній якійсь *громаді* годі запанувати над *рухом* тої *машини*, годі керувати нею» [203, с. 346].

Антропометричність наведеної вище політичної метафори бачимо в її образності, в орієнтації на адресата – на його здатність розгадати метафору не тільки інтелектуально, через поняттєвий вимір, а й образно, емоційно-оцінно й ціннісно, тобто через аксіологічний (прагматичний) вимір.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз виявляє, що розширенню прагматичного ореолу політоніма *поступ* сприяють конотації, які в нових контекстах можуть мати не лише позитивне аксіологічне забарвлення (як у словниковому, фіксованому значенні), а й негативне. Цю тенденцію посилює *морально-етичний сценарій*, який закріплює за терміном *поступ* актуалізоване авторське значення ‘веління часу, ігнорування здобутків якого призводить до духовного самознищення’: «Так звані «дикі», некультурні, первісні народи... тепер один за одним щезають з лиця землі, оскільки не можуть присвоїти собі здобутків *поступу*. Вимирання, щезання *непоступових* людей іде тепер сто раз швидше, ніж ішло давніше» [203, с. 313]; «... *поступ*, не раз *непрошений гість*, заходить у найглухіші закути, продирається крізь найтвердіші кордони. Кожний народ, кожда громада *мусить познайомитися* з ним, а хто не хоче чи не може присвоїти собі *добрих* його боків, той швидко зазнає на собі *злих* – голоду, хороб, горівки, *деморалізації* – і пропаде від них» [203, с. 313–314].

Внутрішня потенція політичної метафори, пов’язаної з метафоричними сценаріями поняття-ідеї *поступ*, текстуально реалізується також в аксіологічно позитивних прагматичних значеннях. Мало того, в політичному смислотворенні мислителя позитивне прагматичне наповнення аналізованого політоніма є визначальним. Тож таким органічним у структурі Франкової політичної метафори є метафоричний образ *квітки*, з якою асоціюється *поступ*. Через деталі *флористичного сценарію* «розведення рослини, її культивування» політонім *поступ* виявляє інші властивості своєї природи, на основі чого виникає значення, ‘те, що створюється для духовних потреб людини’: «Ходить о те, щоб ту чудову квітку «*поступ*», що досі *росла* якось дико, раз тут, а раз там, тікала з одного краю в другий, лишаючи по собі пустині, – щоб її присвоїти, розщепити по всій землі хоч, може, не рівномірно, то все ж настільки, щоб ніхто на світі не був

виключений від її добродійств» [203, с. 313]. «Квіткова» концепція поступу семантично зближує це слово з іншим – *розвій*, що синонімізуються на ґрунті семи «розвиток» [СУМ VIII, с. 635]. «Як у цілій природі, так і в розвою людства керму держать два могутні кондуктори, ... а то голод і любов» [203, с. 346]. «І коли рівночасно будемо тямити про важкі обставини, серед яких відбудувати той *розвій* і до крайності сумний стан того суспільного і духового ґрунту, на яким виростає наша письменка [Леся Українка – Н.Л.], то сам факт її постійного *розвою* і власне такого *розвою* будемо вважати доказом незвичайної сили її таланту» [190, с. 255].

Позаяк великі надії та сподівання в духовному розвої народу Франко покладав на інтелігенцію, то закономірно постає взаємодія концепту *поступ* із концептом *інтелігенція*. Ідею органічної єдності народу та інтелігенції Франко реалізує на основі *професійного* й *родинного* сценаріїв. Їхні означники формують колективний метафоричний образ, з яким співвідноситься завдання інтелігенції: «Наперед з народом! – кажемо ми. Інтелігенція повинна зідентифікуватися, злитися з народом, повинна стати серед нього як його *брат*, як *рівний*, як *свій*, повинна стати *робітником*, як він, повинна стати для нього і *адвокатом*, і *лікарем*, і *вчителем*, і *порадником*, і *покажчиком* в ділах господарських, і *добрим сусідом* та *помічником* у всякій нужді» [197, с. 148]. Кожен з означників є носієм домінантної семи, прив'язаної до колективного образу інтелігенції: *брат*, бо зміцнить духову спорідненість; як *рівний*, бо утвердить соціальну рівність; як *свій*, бо укріпить душевні узи; як *робітник*, бо наполегливою працею примножить матеріальні здобутки; як *адвокат*, бо захистить від беззаконня; як *лікар*, бо залікує душевні рани й порятує від апатії та зневіри; як *учитель*, бо навчить і виховає; як *порадник* і *помічник*, бо підтримає в господарюванні; як *добрий сусід*, бо в слушний час прийде на поміч і виручить у «всякій нужді».

Сукупність згаданих вище сем актуалізує у Франковому контексті ще одне значення терміна *інтелігенція*: – «Провідник народу у різних сферах суспільного життя». Закономірно, що сучасники Франка теж бачили його на подібній суспільній висоті. Тематичний ряд *професійного* сценарію продовжують терміни-

означники, у кожному із яких закладена сема 'провідник': «На які різні гідності мене підносили сьогодні! Зробили мене *гетьманом*, яким я ніколи не був і не хотів бути; зробили мене *керманичем*, хоч я, придившись правдивим *керманичам* на дарабах на Черемоші, зовсім не мав би охоти ним бути; зробили мене *проводирем*, хоч я любив лише йти в ряді...»[191, с. 310].

Виникає запитання: ким же бачив себе Франко? Відповідь знаходимо в «Промові» з нагоди святкування 25-річного ювілею його наукової і літературної діяльності, де варто звернути увагу на метафоричну самохарактеристику Івана Франка: «Двадцять і п'ять літ я був тим *пекарем*, що *пече хліб* для щоденного вжитку. Я завсігди стояв на тім, що наш народний розвій має бути *міцною стіною* [...]. Так само і в тім, що я зробив за ті літа, може, й знайдеться деякий *твердий камінь*, але, певно найбільше буде того *труску і цементу*, котрим я заповнював *люки і шпари* [191, с. 308].

Впадає в око, що ідея жертовної праці передається через типовий професійний сценарій, за метафоричними перенесеннями якого проступає профіль інтелігента пасіонарного типу – одночасно і *пекаря*, і *муляра* в духовній сфері. Оскільки за метафоричною номінацією захована зазвичай оцінка чи самооцінка, вражає неспівмірність між реальною жертовною працею мислителя, його, за характеристикою Є. Маланюка, «інтелектуальним подвигом» і підкреслено скромною самооцінкою: «Я знаю, що з моїх творів дуже мало перейде до пам'яті будущих поколінь, але мені се байдуже; я дбав поперед усього про теперішніх, сучасних людей» [191, с. 308–309].

Внутрішній світ автора, його взаємини з народом передаються через родинну метафоричну концепцію: поряд із безпосередньою самоідентифікацією «яко *син* селянина, вигодований твердим мужицьким хлібом [191, с. 309] співіснує метафорична «*син* народа, що вгору йде». А далі цілком очікувано виникають метафори із сакральної сфери *заповіді*. Вони допомагають зрозуміти духовний стоїцизм автора, його поступ «на чесне, праве діло»: «Я почував себе до обов'язку віддати працю свого життя тому простому народові» [191, с. 309]. Тож цілком органічно в структуру самоусвідомлення увійшли дві *заповіді*, які «я

відмалку засвоїв собі... Перша, то було власне почуття того обов'язку, а друга, то потреба ненастанної праці» [191, с. 309]

Франкові звороти «я почував себе до обов'язку», «я від малку засвоїв собі дві заповіді» вказують на глибоку внутрішню гармонію автора, яку імплікує поєднання особового та зворотного займенників (я – себе, собі).

Духовну спорідненість народу та інтелігенції відтворює образ *поля* в лексикографічному переносному значенні «поприще, сфера діяльності» [СУМ VII, с. 62], яке конкретизується прикметниковими означеннями термінологічного характеру: *поле релігійне, етичне, економічне*: «Вона [інтелігенція – Н. Л.] повинна вести його [народ – Н. Л.] з *поступом* часу, повинна вчити його вільнодумства на *полі релігійнім*, правдивої гуманності на *полі етичнім*, [...] дружності і асоціації на *полі економічнім*» [197, с. 149]. Терміни-словосполучки *поле релігійне, поле етичне, поле економічне* з постпозитивними означеннями, тобто непрямым порядком слів, наголошують, з одного боку, на різнобічній діяльності інтелігенції, з іншого – програмують різні варіанти рослинного сценарію. Поєднуючи метафори рослинного світу з метафорами ландшафту, Франко постійно підкреслював, що інтелігенція буде тоді національною, коли стане «часть серед других частей, *зерно між зернами*» [198, с. 187]. Він нагадував українським соціал-демократам, що «здорові, *органічні парості* можуть у кожному краю *виростати* тільки з виразного *національного ґрунту* і тільки тоді вони [...] зробляться *цвітучою* дійсністю [211, с. 172].

Його засмучувало існування серед нашої суспільності і навіть серед її *цвіту* – інтелігенції – «сильної і глибокої течії, що веде до затиснення нашого світогляду, до звуження наших духових інтересів...» [196, с. 137]. Альтернативою таким деструктивним, когнітивно ізоляціоністським тенденціям, що окреслені за допомогою фізичних метафор «*затиснення нашого світогляду*», *звуження наших духових інтересів*», Франко бачить *все*, зокрема інтернаціональне, що забезпечує «*життя і розвій нації*» [ ], і закликає ці парості загальної культури «*пересаджувати на наше поле*»: «усі нові думки, нові ідеї, винаходи людського

розуму, все, що прояснює людський світогляд, влегшує людську працю, ущасливлує людське життя, все, що йде до світла, вольності, щастя, повинна тота інтелігенція, мов *чужоземну*, але *сильну рослину*, *пересаджувати* сквапно на наше *поле*, *защеплювати* пильно в серця і поняття нашого народу. Вона повинна вести його з *поступом* часу...» [197, с. 148-149].

Як відомо, порівняння – один із різновидів метафоричності в широкому розумінні цього слова. В аргументації Франка порівняння *поступу* (синонім *розвій*) із «чужоземною, але сильною *рослиною*» є дуже показовим. Системно й послідовно обстоюючи «вагу національного питання, т. є. розвою народності у всіх її питомих формах», учений водночас доносить ідею глибинного національного збагачення через «джерельні» *метафори* – «через пильне *черпання* із спільних нам усім *криниць* загальнолюдської освіти і цивілізації [185, с. 42]. Показовим є також спосіб аргументації вченого, де бачимо: а) ритмічне наростання повторюваного займенника *весь* (*всі, все*), що означає щось як ціле, неподільне, взяте повністю [СУМ I, с. 343]; б) підсумовування та логічний висновок («Вона [інтелігенція] повинна вести народ наперед, піднімати його до себе, а не вертатись до нього назад» [197, с. 149]. Керівна роль *інтелігенції* чітко окреслена на рівні опозицій «*вести наперед* – *вертатись назад*»). Така авторська візія збагачує концепт *інтелігенція* ще одним смислом – *провідник народу* в різних сферах діяльності. У позитивних дефініціях-постулюваннях, пов'язаних із поняттям *розвою*, образ «чужоземної, але сильної *рослини*» налаштовує українського читача на позитивну рецепцію ідеї інтернаціоналізації в національному розвитку та вказує на концептуальну позицію автора. Вплив метафори в процесі аргументації і на розум, і на почуття адресата відбивають її двоєдину функцію: пізнавальну (показати невідоме через відоме) та персуазивну (переконати в бажаному аксіологічному вимірі).

Прагматичне навантаження флористичних метафор змінюється, якщо вони асоціюються з негативними суспільно-політичними явищами. Таким патологічним явищем у мовному житті значної частини галицької інтелігенції було язичіє, що мало «усі прикмети *гриба*, що *точить дерево*: сам

непродуктивний, він не тільки *відділював* себе від живої южноруської мови, але старався *шкодити* їй, *плюгавити* її, *загиджувати* в очах нетямущих» [187, с. 166]. Звернемо увагу на послідовно негативні конотації, які нагромаджує згаданий метафоричний образ *гриба*, формуючи ампліфікаційний ряд із синонімічних лексем *шкодити*, *плюгавити*, *загиджувати*.

Проникливим зором соціального аналітика та мовознавця-антропоцентриста вчений розгледів підступність «етимологічної доктрини, на вид невинної, наукової, консервативної», яка, однак, «довела до витворення мовного і ідейного макаронізму та *гібридизму*, якому подібного дарма було б шукати в цілій слов'янщині [187, с. 166]. Руйнівний вплив язичія, за оцінкою Франка, не обмежувався тільки мовною сферою, а мав соціальне, політичне й психологічне коріння, бо відривав і так нечисленну українську інтелігенцію від української культури, від українського соціуму, підштовхував її «до великоруського берега» [187, с. 166]. Актуалізоване з контексту значення «патологічне явище, що перешкоджає національному поступу, руйнує його соціальну, політичну і психологічну основу» закріплює в межах *рослинного сценарію* інша флористична метафора, з якою асоціюється «*московфільство мовне*». Воно «не помагає нам до національного *розвою*, як *ржа* не помагає *стеблу до зросту*». Франкове розуміння руйнівної сили язичія виявляє ті смислові грані, які увиразнюють словникове тлумачення цього явища як суто мовного: «Язичіє – один із типів штучно витвореної книжної мови в Західній Україні XIX ст. У час активного формування літературної мови на народній основі використання язичія було анахронізмом, воно гальмувало становлення загальнолітературних мовних норм» [ЕУМ, с. 813].

Отже, семантичним джерелом політичної метафори стало тяжіння поняття *поступ* до різних груп означників, пов'язаних з певними сценаріями (антропоморфними й неантропоморфними). Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, які виникають у комунікативно-прагматичному полі автора. Усвідомлення ціннісної сутності поняття-ідеї *поступ* на різних етапах (романтичному, соціалістичному, позитивістському,

ідеалістичному) світоглядної еволюції Франка сприяло перетворенню аналізованого терміна-політоніма в культурний концепт. Невипадково в Галичині Івана Франка вважали одним із найвідоміших речників поступу, а один із його псевдонімів – Ігнацій Поступовський.

Висновки до розділу 4

З огляду на наскрізну прагматичну домінанту у смисловій реалізації вузлових політонімів обґрунтовано закономірність виникнення прагматичного ореолу у словах із сигніфікативною семантикою. Реалізовано основний принцип і прийом когнітивно-дискурсного аналізу – поглиблене «вчитування» в текст з метою оприявлення контекстуальних (авторських) значень.

Для характеристики смислової реалізації політонімів *поступ*, *народ*, *нація* актуалізуємо філософські, історичні, етнічні, психологічні й інші позамовні чинники. Франкова візія *поступу*, *народу*, *нації* виходить далеко за межі часто одновимірних словникових тлумачень.

Контекстуально-інтепретаційний аналіз виявляє, що розширенню прагматичного ореолу стрижневих політонімів сприяють антропоморфні та неантропоморфні метафоричні сценарії. Вони створюють додаткові можливості для нюансування комплексу смислів, які в нових контекстах генерують метафори: будівельні, технічні, флористичні, морально-етичні тощо. Уведення аксіологічних (ціннісних) критеріїв у політичне буття сприяє перетворенню терміна-політоніма як носія сигніфікативної (поняттєвої) семантики у концепт як вмістилище світоглядної, культурно значущої семантики.

«Дві провідні зорі» – *народ* і *поступ* – були змістом життя Івана Франка. Незважаючи на усі випробування, яких доля для нього не шкодувала, мислитель ніколи не втрачав *віри* у свої вистраждані, ціннісні орієнтири: «Тим двом провідним зорям, здається, я не спроневірився досі ніколи і не спроневірюся, доки мого життя» [т. 3 : 282].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Новаторство й універсализм І. Франка-термінознавця і термінотворця спостерігаємо в різних іпостасях: як засновника української школи політичного мислення та української лінгвополітології, архітектора й різнобічного будівничого української терміносистеми суспільних наук. Аналізуючи термінознавчі погляди І. Франка, спостерігаємо їхній методологічний перегук із сучасним трактуванням терміна як функціонального, текстового явища, що реалізує своє синкретичне (логіко-прагматичне) значення у комунікативно-прагматичному полі.

Обґрунтована Франком теорія сугестії дає підстави стверджувати, що визначальним у формуванні так званого прагматичного ореолу є не так комунікативний код (мова), як код внутрішній, когнітивний, світогляд людини, її ментальність. У діапазоні функцій (*номінативної, сигніфікативної, дефінітивної, комунікативної, прагматичної, евристичної, когнітивної, класифікаційної*), які притаманні терміну з погляду структуралістської та когнітивної парадигм, вважаємо, що характер політичного терміна, його самохарактеристика найрельєфніше оприявнюються в когнітивній, прагматичній, персуазивній функціях.

Якщо проблему тотожності / нетотожності розуміння терміна в референтній ситуації спроектувати у формі двох трикутників, то з погляду психолінгвістики точками дотику будуть тільки вершини трикутників, що накладаються на сигніфікативний компонент. На противагу цьому інші частини трикутників, що корелюють з індивідуальним досвідом, а тому особистісними смислами, власними інтерпретаціями, формують комунікативно-асиметричний простір адресанта та адресата. У результаті термін набуває закономірної семантичної варіантності. З метою формування особистості нового, пасіонарного типу мислитель розгорнув цілісний проект культурної модернізації, у якому окреслює національно-екзистенційні орієнтири й історичну місію інтелігенції як майбутньої еліти українства. Заснована ним «школа політичного думання» була реакцією на

суспільно-політичні виклики, що постали перед українством в умовах тривалої бездержавності. У науковому вимірі синтез раціональної, прозірливої думки Франка-політолога та його живого слова, спрямованого на дослідження взаємодії мови, ідеології та влади, можуть слугувати квінтесенцією сучасної української лінгвополітології (політичної лінгвістики).

І. Франко дуже добре усвідомлював ті ідеологічні пастки, у які могло потрапити світоглядно й політично несформоване українство. Через когнітивно-дискурсний аналіз підводних течій політичної мови висвітлено майстерність письменника-політолога декодувати імпліцитні смисли в політичному дискурсі розмаїтих адресантів (комуністів, соціалістів, соціал-демократів, лібералів), розкривати подвійну, фальшиву сутність їхньої риторики, в основі якої – комунікативна мімікрія (авторська чи функціональна). У їх «правильній» аргументації простежується парадоксальна дефінітивно-денотативна невідповідність між тлумаченням терміна (*лібералізм, державний соціалізм, народна держава*) й реальним політичним явищем, що стає причиною семантичного вихолощування політоніма, його перетворення у слово-симулякр.

Новітнє політичне знання рельєфно проступає на тлі реєстру «Словаря української мови» за ред. Б. Грінченка. Вузлова причина лексичних відмінностей полягає у якісно інших методологічних підходах, які репрезентували Б. Грінченко та І. Франко: консервативний, романтично-етнографічний – з одного боку та модерний, європеїзаторський – з іншого. Останній напрям згенерував той обшир новітніх політонімів (лексичних новотворів, скалькованих і запозичених слів), які засвідчують реальний термінологічний внесок І. Франка та його сучасників у розбудову сучасної політичної термінології.

Кардинальна неологізація української політичної терміносфери здійснювалась у трьох взаємодоповнювальних річищах: шляхом термінної деривації (синтетичної й аналітичної), іншомовних запозичень, семантичними змінами в наявному лексиконі. Творення політонімів-однословів найактивніше реалізовувалося морфологічним способом, зокрема суфіксальним різновидом. Відчутному поповненню Франкового політичного лексикону сприяли терміни-

словосполучення, які збагатили українську словотвірну архітектуру новим пластом термінологічних одиниць і водночас дали імпульс для структурно-семантичної еволюції української політичної термінології. Саме одиниці цього структурного типу виявляють найбільшу активність в освоєнні новітніх наукових понять. Серед складених назв Франкового політичного словника домінують двокомпонентні, менше поширені – трикомпонентні терміносполуки. У запозиченні іншомовних політонімів провідну функцію мови-продуцента виконувала німецька, що засвідчує німецько-український словник юридично-політичної термінології (1851), виданий у серії «Juridisch – politische Terminologie für die slawischen Sprachen Österreichs».

Завдяки інтелектуальній одержимості І. Франка як фундатора української політичної лінгвістики українська політична терміносфера наповнювалась не тільки цілим корпусом лексичних неологізмів, а й новими націософськими смислами. З погляду прагматики за майстерними, семантично місткими метафоричними оцінками, тобто за конотативним компонентом, пульсує жива думка мислителя (поняттєвий компонент), відчувається вболівання (емотивний компонент) і відповідальність за буття нації (імплікативний компонент прагматичного значення). Таке світовідчуження і світорозуміння пронизує націософський дискурс І. Франка, у тканину якого вплетені розглянуті сценарії: *антропоморфні*, що зреалізовані в *анатомічному, мілітарному, родинному, будівельному* різновидах; *неантропоморфні*, що співвідносяться з *фізичним, ландшафтним, рослинним, зоологічно-етологічним* різновидами. Зведені воєдино, вони образно розгортають цілу картину української політичної дійсності кінця XIX – початку XX ст.

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз метафоричних перенесень виявляє той прагматичний ореол значень політонімів, який закумуляований передусім у ключових образах метафоричних сценаріїв. Їхня персуазивна сила створює ефект ланцюгової реакції, коли навколо метафоризованих політичних термінів виникають асоціативно споріднені метафоричні елементи. Особливе смислове навантаження припадає на метафоричні заголовки як основні актуалізатори

концепту (ідеї) твору. Декодування істинного смислу заголовка передбачає осмислення тексту у всьому обсязі, тобто проходження інтеракційної (разом з автором) відстані «від» і «до».

Контекстуально-інтерпретаційний аналіз політичної метафори актуалізує її різнобічний потенціал: не лише номінативний (бути засобом вторинної номінації в термінології), креативний (образно трактувати складні політичні явища), емотивний (емоційно забарвити інтерпретацію виразною експресивною формою), а й когнітивний (пізнавальний) (надати звичному поняттю іншого смислу, виявити ще не пізнану грань політичної реальності) та персуазивний (переконати у правильності аргументації). Різнобічні функції політичної метафори розширюють діапазон її впливу на адресата, змінюючи таким чином звичні, часто односторонні, стереотипні уявлення про певні явища.

Позаяк у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано, то висвітлено широкий діапазон різнотипних імплікатур у комунікативно-прагматичному полі І. Франка: текстових, де домінують пресупозиції та імплікації, та підтекстових, що часто поєднуються з іронічними та саркастичними натяками. Їхнє прагматичне навантаження додає відповідним термінам-політонімам додаткових семантично-стилістичних відтінків, посилює їхню комунікативну синергетику. Доведено закономірність прагматичного (конотативного, емотивного, імплікативного) ореолу політичного терміна, виразності якого у Франкових текстах сприяють провідні критерії комунікативного кодексу автора: критерій правдивості (адекватне вербальне відтворення тогочасної політичної дійсності) та критерій щирості (вірність комуніканта своїм світоглядним засадам, сутності «цілого чоловіка»).

Проведений когнітивно-дискурсний аналіз політонімів *народ*, *нація*, *поступ* характеризує їхню смислову багатогранність і динамічність, що випрозорюється в прагматичному ореолі актуалізованих контекстуальних значень. Закладений у них прагматичний заряд зумовлений філософсько-світоглядною еволюцією автора, сформованою ним шкалою оцінки суспільних явищ.

Уведення аксіологічних (ціннісних) критеріїв у характеристику політичного буття сприяє перетворенню політичного терміна як носія сигніфікативно-конотативної семантики в культурний концепт як вмістище світоглядних, ціннісних смислів. Ядро Франкової концептосистеми сформували світоглядні терміни-концепти *народ* і *поступ*, які були, за метафоричною самохарактеристикою, «двома провідними зорями» різнобічної (*наукової, літературної, громадянсько-політичної*) і титанічної діяльності письменника-мислителя. Перспективним вважаємо осмислення нових граней універсалізму І. Франка, зокрема його внеску в розвиток української лінгвофілософської думки, у розбудову терміносфери психологічної науки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акуленко В. В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології. *Мовознавство*. 1997. № 1. С. 36–57.
2. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминообразования. Пермь, 1999. 120 с.
3. Алексеева Л. М. Термин и метафора. Пермь : Издательство Пермского университета, 1998. 250 с.
4. Алефиренко Н. Спорные проблемы семантики: монография. Москва : Генезис, 2005. 325 с.
5. Баган О. Між раціоналізмом і християнізмом (до проблеми світоглядної еволюції Івана Франка). *Іван Франко: інтерпретації*: зб. статей. Дрогобич, 2015. С. 33–56.
6. Баган О. Р. Іван Франко і теперішнє становище нації. Дрогобич : Відродження, 1991. 91 с.
7. Бацевич Ф. С. Когнітивне і лінгвальне в процесах вербалізації (на матеріалі аномальних висловлень). *Мовознавство*. 1997. № 6. С. 30–36.
8. Бацевич Ф. С. Імплицитні текстові засоби в повістях І. Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 662–666.
9. Белей, Л. О. Літературно-художні імена-символи. *Культура слова*. 1995. Вип. С. 63–77.
10. Білецький О. І. Українська література серед інших літератур світу. *Сучасна літературна компаративістика: стратегії і методи*. Київ, 2009. С. 434–473.
11. Білявська О. О. (Ред.), Безпальчук О. Я. (Упор.). Франко І. Я. Довідковий том. Київ: Наукова думка, 1988. 328 с.
12. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2004. № 1. С. 18–36.
13. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов. Київ, 1983. 246 с.

14. Бучко, Г., Бучко, Д. Семантична та словотвірна структура сучасних прізвищ Бойківщини. *Історична та сучасна українська ономастика*. Чернівці : Букрек, 2013. С. 32–40.
15. Вандишев В. М., Скотний В. Г. Релігієзнавчі студії Івана Франка: спроба визначення витоків. Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 910–917.
16. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков. Москва : Языки русской культуры, 1999. 780 с.
17. Винницький В. М. Відображення діалектної акцентуації прислівників у поетичній мові І. Франка. *Структура і розвиток говорів на сучасному етапі*. Житомир, 1983. С. 124–126.
18. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии. Т. 4. Москва: Тр. Московского института истории, философии и литературы, 1939. С. 3–54.
19. Вільчинська Т. П. Демонолексика у поетичній картині світу І. Франка й Лесі Українки (семантико-стилістичний аспект). *Наукові записки Кіровоградського ДПУ ім. В. Винниченка. Філологічні науки*. Вип. 75 (1). Кіровоград, 2008. С. 26–30.
20. Войтюк А. Ю. Літературознавчі концепції Івана Франка. Львів : Вища школа, Видавництво при Львівському університеті, 1981. 184 с.
21. Войтюк А. Ю. Методологічні принципи І. Франка – літературознавця. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф.*, м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 269–271.
22. Головин Б. М., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах. Москва : Высшая школа, 1987. 104 с.
23. Гольберг М. Я. Иван Франко і методологічні засади сучасної славістики. *Людина і творчість: гуманістичні вияви*. Вип. 6. Дрогобич, 1998. С. 79–101.

24. Городенська К. Г. Українське слово у вимірах сьогодення. *Ін-т укр. мови НАН України*. К. : КММ, 2014. 124 с.
25. Гриневич С. В., Сорокина Э. А., Скопюк Т. Г. Основы антропологистики (к лексикографическим основаниям эволюции мышления человека): Учебное пособие. Москва : Спутник, 2005. 113 с.
26. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота. Київ : Критика, 2006. 632 с.
27. Гриценко П. Ю. Термінологічний словник сьогодні. *Українська термінологія і сучасність* : тези допов. Всеукр. наук. конф. Київ, 1996. С. 95–96.
28. Грозикова О. Чому Франко перед смертю не сповідався? *Діло*. 1932. 26 червня. (Ч. 139). С. 3.
29. Гром'як Р. Т. Поетика: Про визначення поетики в світлі естетичної концепції І. Я. Франка. Київ: Наукова думка, 1992. С. 16–21.
30. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 т. Київ : Либідь, 1993. Т. 1. 391 с.
31. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1991. 648 с.
32. Гузар З. П. Вступ до франкознавства. Дрогобич : ДДПУ, 2008. 358 с.
33. Гузар З. П. До аналізу поезії І. Франка «Каменярі». *Наукові записки Дрогобицького педагогічного інституту*. Вип. 7. Дрогобич, 1962. С. 55–60.
34. Гузар З. П. Перехресні стежки поезії Івана Франка: книга для вчителя. Львів, 2000. 180 с.
35. Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 396 с.
36. Гумбольдт фон В. Язык и философия культуры. Москва : Прогресс, 1985. 450 с.
37. Гундорова Т. Франко – не «Каменяр». Мельборн : Університет ім. Монаша, 1996. 153 с.

38. Гуняк М. Ф. Творчість Івана Франка початку ХХ ст. (особливості етико-антропологічного та історіософського синтезу) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 1999.
39. Грещук В. Поетична творчість Івана Франка і розвиток лексики української літературної мови кінця ХІХ – поч. ХХ ст. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 686–690.
40. Даниленко В. П. Русская терминология. Москва, 1997. 246 с.
41. Дашкевич Я. Про генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). *Роман Шухевич та його місце в історії України ХХ ст. Дослідницькі проблеми*. Львів, 2006. С. 3–12.
42. Дей О. І. Іван Франко. Життя і діяльність. Київ: Дніпро, 1981. 355 с.
43. Денисюк І. Франкознавство: здобутки, втрати, перспективи. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 16.
44. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст.: монографія. Київ : Вища школа, 1981. 214 с.
45. Денисюк І. О. Невичерпність атома. Львів, 2001. 319 с.
46. Дзюбко І. С., Левківський К. М. (Ред.). *Політологія*. Київ: Вища школа, 2001. 415 с.
47. Донцов Д. Трагедія Франка. Літературна есеїстика. Дрогобич : Відродження, 1926. С. 168–174.
48. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. 342 с.
49. Єфремов С. Іван Франко: Критично-біографічний нарис (вид. 2-е, з додатками). Київ : Слово, 1926. 454 с.
50. Жайворонок В. В. Сучасний суспільно-політичний словник: процес оновлення. *Історія, стан і перспективи розбудови української термінології*: термінолог. зб. наук. праць. Київ, 1992. С. 23–35.

51. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. Київ: Основи, 1993. 123, [2] с.
52. Забужко О. «Мойсей» і «бунт мас». *Франко. Перезавантаження* / Упор. Б. Тихолоз, А. Беницький. Дрогобич: Коло, 2013. 276 с.
53. Завгородня Л. В. Природа стереотипу та стереотипні інновації у публіцистиці. *Семантика мови і тексту*: зб. ст. VI Міжнар. наук. конф. (26–28 вересня 2000 р.). Івано-Франківськ : Плай, 2000. С. 197–201.
54. Загнітко А. П. Сучасні лінгвістичні теорії. Донецьк: Дон НУ, 2006. 338 с.
55. Загнітко А. П., Домрачева І. Р. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посібник. Донецьк : Український культурологічний центр, 2001. 56 с.
56. Закревська Я. Внесок Івана Франка у розвиток науки про українські діалекти. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 652–656.
57. Зеров М. К. Франко-поет. Твори: в 2 т. Т. 2. Київ : Дніпро, 1990. С. 457–491.
58. Зеров М. К. Українське письменство XIX ст.: від Куліша до Винниченка. *Лекції, нариси, статті* / Упоряд., наук. ред. О. Р. Баган; літ. ред. Я. К. Радевич-Винницький. Дрогобич : Відродження, 2007. 568 с.
59. Іванишин П. Печать духу: національно-екзистенціальна Франкіана. Дрогобич : Відродження, 2006. 96 с.
60. Ільїн В. В. Дух боротьби чи «воля до влади»? (Іван Франко і Фрідріх Ніцше). Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 575–581.
61. Ільницький М. М. Біль, обернений у слово (Про «Зів'яле листя» Івана Франка). *Дивослово*. 2000. № 8. С. 2–7.
62. Ільницький М. М. «І почулися тихі слова, мов сичання гадюки...»: символ змії у поезії Івана Франка і Василя Щурата. *Вісник Львівського*

університету. Серія філологічна. Франкознавство. Вип. 55. Львів, 2011. С. 81–87.

63. Кант І. Естетика. Львів : Аверс, 2007. 360 с.
64. Караванський С. Секрети української мови. Київ : Кобза, 1994. 152 с.
65. Караванський С. Пошук українського слова, або боротьба за національне «я». Київ : Академія, 2001. 240 с.
66. Караулов Ю. Н. «Четыре кита» современной лингвистики, или о предпосылках включения «языковой личности» в объект науки о языке (от содержания науки к её истории). *Соотношение частнонаучных методов и методологии в филологической науке*. Москва, 1986. С. 33–52.
67. Кассирер Э. Культурология XX век. Антология: Философия символических форм : введение и постановка проблемы. Москва: Юристъ, 1995. С. 163–212.
68. Кашкин В. Б. Основы теории коммуникации. Москва : Восток – Запад, 2007. 247 с.
69. Кирилюк Є. П. Вічний революціонер. Життя і творчість Івана Франка. Київ : Дніпро, 1966. 422 с.
70. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потебні до гіпотези мовного релятивізму). Львів, 2002. 303 с.
71. Книш І. Іван Франко та рівноправність жінки. У 100-річчя з дня народин. Вінніпег : з друкарні «Нового Шляху», 1956. 155 с.
72. Ковалевська Т. Ю. Поняття лінгвоментальності в україністиці: витоки і перспективи. *Записки з загальної лінгвістики*: зб. наук. праць. Одеса : Астропринт, 2002. С. 3–9.
73. Ковалик І. І. Принципи укладання Словника мови творів Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко. Статті і матеріали*. Львів, 1968. С. 174–183.
74. Коновалова О. С., Стецик М. С. Фрагменти студій над поетичним антропоніміконом І. Франка. *Франкознавчі студії*. Дрогобич, 2015. С. 121–140.

75. Кононенко В. Рідне слово: підручник. Київ: Богдана, 2001. 303 с.
76. Кононенко В. Українська лінгвокультурологія. Київ : Вища школа, 2008. 327 с.
77. Корнійчук В. С. «Який я декадент» (Василь Щурат і поезія «Зів'ялого листя»). *Контексти й інтертексти Івана Франка (порівняльні студії)*. Львів: Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2007. С. 63–80.
78. Космеда Т. Розуміння категорії оцінки у лінгвофілософській концепції Івана Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.* Львів : Світ, 1998. С. 676–678.
79. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка. Львів : ПАІС, 2006. 326 с.
80. Коцюбинська М. Х. Образне слово у літературному творі. Київ : Наукова думка, 1960. 188 с.
81. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту: навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 423 с.
82. Кочерган М. П. Зіставне мовознавство і проблема мовних картин світу. *Мовознавство*. 2004. № 5. С. 12–22.
83. Кочерган М., Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка *Мовознавство*. 2007. № 4–5. С. 104–107.
84. Кравченко Л. О. Українська ономастика: Антропоніміка. Київ : Знання, 2014. 239 с.
85. Краснова Л. В. Іван Франко – Анна Ахматова: «Зів'яле листя». Поетика перекладу. Дрогобич : Посвіт, 2008. 60 с.
86. Крупа М. П. Лінгвістичний аналіз художнього тексту. Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. 416 с.
87. Кубрякова Е. С. Об установках когнитивной науки и актуальных проблемах когнитивной лингвистики. *Вопросы когнитивной лингвистики*. № 1. Москва, 2004. С. 6–17.

88. Лакофф Дж. Мышление в зеркале классификаторов. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23. Москва : Прогресс, 1988. С. 12–51.
89. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 387–415.
90. Лесик В. Поема Івана Франка «Мойсей». *Дивослово*. 1999. № 7. С. 7–9.
91. Лисняк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання. *Історичні есе*: В 2 т. Т. 2. Київ : Основи, 1994. С. 54–61.
92. Лужецька Н. Імпліцитні текстові засоби в комунікативно-прагматичному полі І. Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць. Серія «Філологія». Вип. 38. Дрогобич, 2016. С. 116–123.
93. Лужецька Н. Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання. *Культура слова*. Вип. 85. Київ, 2016. С. 168–175.
94. Лужецька Н. Формування мовної особистості нового типу у націософському дискурсі Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 64. Ч. II. Львів, 2017. С. 391–398.
95. Лужецька Н. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка. *Записки з українського мовознавства*. Вип. 24. Т. I. Одеса, 2017. С. 293–298.
96. Лужецька Н. Концепт *поступ* у політичному дискурсі Івана Франка. *Молодий вчений*. 2018. № 9. 1 (61. 1). С. 79–82.
97. Лужецька Н. Сміслова реалізація термінів-політонімів у наукових текстах Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць. Серія «Філологія». Вип. 42. Дрогобич, 2018. С. 89–97.
98. Маланюк Є. Франко незнаний. *Книга спостережень*. Торонто : Гомін України, 1962. С. 81–90.
99. Маланюк Є. Нотатники (1936 – 1968). Київ : Темпора, 2008. 336 с.
100. Маланюк Є. Франко як явище інтелекту. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2002. № 2. С. 49–51.

101. Маленко О. О. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну): монографія. Харків, 2010. 488 с.
102. Маслова В. А. Лингвокультурология. Москва : Академія, 2001. 208 с.
103. Маслова В. А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста: уч. пособие. Минск : Высша школа, 1997. 156 с.
104. Матвеева-Исаева Л. В. О заимствованных словах. *Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та*. 1954. 120 с.
105. Матвіяс І. Г. Діалектна основа мови в творах Івана Франка *Мовознавство*. 2003. № 1. С. 11–16.
106. Мацьків П. В. Концептосфера БОГ в українському мовному просторі: монографія. Дрогобич : Коло, 2007. 332 с.
107. Мельник Я. І остання часть дороги... Іван Франко: 1908 – 1916. Дрогобич : Коло, 2006. 439 с.
108. Мех Н. О. «...думками поле орю» (слово-думка у поетичних текстах Івана Франка). *Культура слова*. Київ, 1999. Вип. 52. С. 15–19.
109. Микитюк В. Іван Франко та Омелян Огоновський: мовчання і діалог. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 187 с.
110. Мозер Міхаель. Причинки до історії української мови: Деякі віденські причинки до вироблення українських термінологічних систем. Харків, 2008. 684 с.
111. Мороз М. О. Іван Франко: бібліографія творів 1874–1964. Київ : Наукова думка, 1966. 447 с.
112. Ніньовський В. І. Поетичні форми Івана Франка: монографія. Львів, 2000. 316 с.
113. Новосад М. Г. Українська народна пісня в літературній творчості Івана Франка. *Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство*. Вип. II. Івано-Франківськ, 2000. С. 90–97.
114. Ортега-и-Гассет Х. Две великие метафоры. *Теория метафоры*. Москва, 1990. С. 71.

115. Павлюк Л. С. Знак, символ, міф у масовій комунікації. Львів : ПАІС, 2006. 120 с.
116. Павлюк Л. С. Риторика, ідеологія, персуазивна комунікація. Львів : ПАІС, 2007. 168 с.
117. Панько Т. І. Мова і нація в естетичній концепції І. Франка. Львів : Світ, 1992. 190 с.
118. Панько Т. І., Кочан І. М., Мацюк Г. П. Українське термінознавство. Львів : Світ, 1994. 214 с.
119. Папуша І. В. Символічна структура «Зів'ялого листя». *Українське літературознавство Іван Франко: Статті і матеріали*. Вип. 64. Львів, 2001. С. 33–43.
120. Пахльовська О. Є-Я. Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р.* Львів : Світ, 1998. С. 19–31.
121. Плющ П. П. Слово з глибин чулого серця. *Мовознавство*. 1972. № 2. С. 3–13.
122. Полюга Л. М. (1964). Полісемія і переносне вживання слів у поетичних творах Івана Франка. *І. Франко – вчений: тези доп. Х щорічн. наук. сесії, присвяч. вивченню творчості І. Я. Франка (м. Львів, 12–14 листоп. 1964 р.)*. Львів, 1964. С. 48–59.
123. Полюга Л. М. Сміслові та стилістичні функції фразеологічних синонімів у поетичних творах Івана Франка. *Іван Франко: Статті. Матеріали*. Львів, 1965. С. 155–165.
124. Полюга Л. М. Слово в поетичній творчості Івана Франка. Київ : Наукова думка, 1977. 176 с.

125. Попадинець Г. О. Автологічне слово у ліриці Івана Франка: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2003.
126. Попова, З. Д., Стернин, И. А. Когнитивная лингвистика. Москва, 2007. 314 с.
127. Потебня О. Слово и миф. Москва : Правда, 1989. 623 с.
128. Потебня О. О. Естетика і поетика слова: збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 304 с.
129. Почепцов О. Г. Языковая ментальность способ представления мира *Вопросы языкознания*. 1990. № 6. С. 110–122.
130. Пуряева Н. В. Літургійна лексика в староукраїнській лексикографії. *Лінгвістичні дослідження: зб. наук. праць Харківського націон. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди*. Вип. 48. Харків, 2018. С. 294–304.
131. Радевич-Винницький Я. Мовна складова національного буття: студії з української лінгвополітології. Київ, Дрогобич : Посвіт, 2013. 266 с.
132. Регушевский Е. С. Франко Иван Якович. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 775–776.
133. Реформатский А. А. Что такое термины и терминология? Москва, 1969. С. 46–54.
134. Ричардс А. А. Философия риторики. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 44–47.
135. Салевич П. Я. Таїна «Горіхового зерна» *Дзвін*. 1996. № 8. С. 151–153.
136. Сваричевська Л. Ю. Соціальні символи в повісті Івана Франка «Перехресні стежки». *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 46. Ч. 1. Львів, 2009. С. 97–105.
137. Свідзинський В. В. Синергетична концепція культури. Луцьк, 2009. 696 с.
138. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля. Київ, 2010. 843 с.

139. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава : Довкілля. Київ, 2008. 711 с.
140. Сеник Л. Т. «Зів'яле листя» і «Пісня пісень». *Франкознавчі студії*. Вип. 3. Дрогобич, 2005. С. 246–257.
141. Сербенська О. Франкова концепція зв'язку мови і духовності. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка*. Праці філологічної секції. Т. ССХХІ. Львів, 1990. С. 337–348.
142. Сербенська О. Політична метафора в наукових текстах І. Франка. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 646 –651.
143. Сербенська О. А. Мовний світ І. Франка: статті, роздуми, матеріали. Львів : Вид-во Львівського у-ту ім. І. Франка, 2006. 371 с.
144. Середич М. С. До проблеми становлення терміносфери сучасної художньої ономастики. *Актуальні проблеми сучасної термінології*: матеріали регіон. наук.-практ. семінару. Дрогобич, 2009. С. 83–89.
145. Симоненко Л. О. Термін. *Енциклопедія «Українська мова»*. Київ : «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 682.
146. Скаб М. В. Закономірності концептуалізації та мовної категоризації сакральної сфери. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
147. Скаб М. В. Концепт «душа» у творчості Івана Франка: матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). Львів, 2008. С. 141–151.
148. Содомора А. О. Іван Франко – поет болю й спротиву: діалог з античністю. *Студії одного вірша*. Львів : Літопис, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. С. 283–320.
149. Содомора А. О. Шевченків садок і Франкове поле. Спроба прочитання. Львів : Апріорі, 2015. 104 с.

150. Стецик М. С. Поема Івана Франка «Мойсей» як лінгвоментальний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: зб. наук. праць. Серія «Філологія»*. Вип. 38. Дрогобич, 2016. С. 123–134.
151. Струганець Л. В. Роль мовотворчості Івана Франка в процесі нормування лексико-семантичної системи української літературної мови. *Лінгвостилістика: Об'єкт – стиль, мета – оцінка*. Київ, 2007. С. 60–68.
152. Струганець Л. В. Поняття «мовна особистість» в українському мовознавстві: Історіографічний аспект. *Наукові записки ТНПУ ім. В. Гнатюка*. Серія: Мовознавство. Вип. 1. Тернопіль, 2012. С. 172–180.
153. Сусов И. П. *Лингвистическая прагматика*. Винница : Новая книга, 2009. 272 с.
154. Сэпир Э. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва : Прогресс, 1993. 655 с.
155. Татаринев В. А. Направления и методы терминологических исследований. *История отечественного терминоведения. Очерк и хрестоматия: в 3 т.* Москва : Московский лицей, 1995. Т.2. 334 с.
156. Телия В. Н. Связанное значение слова в языке. *Типы языковых значений*. Москва : Наука, 1981. 269 с.
157. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. *Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира*. Москва : Наука, 1988. 216 с.
158. Телия В. Н. *Метафора в языке и тексте*. Москва : Наука, 1988. 176 с.
159. Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Зів'яле листя». Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 393 с.
160. Терлак З. М. Словник мови поетичної збірки Івана Франка «Мій Ізмарагд»: у двох частинах. Частина перша: А–М. Львів : Апріорі, 2016. 426 с.
161. Тимошик Г. В. *Рецепція біблійної пропріальної лексики у творчості Івана Франка*. Матеріали Міжнародного наукового конгресу,

- присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка, м. Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р. Львів, 2008. С. 121–139.
162. Тихолоз Б. Іван Франко-філософ. *Сучасність*. 2002. № 12. С. 106 –119.
  163. Тихолоз Б. С. Психодрама Івана Франка в дзеркалі рефлексійної поезії: Студії. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 210 с.
  164. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: вступ до літературознавства. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
  165. Ткаченко О. Б. Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу. Київ : Грамота, 2006. 240 с.
  166. Тодоров Ц. Теории символа. Москва, 1998. 408 с.
  167. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку. *Новое в лингвистике*. Москва : Прогресс, 1960. Вып. 1. С. 35–46.
  168. Фаріон І. Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV–XVII століття: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива: монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. 656 с.
  169. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності). Львів : Місіонер, 2000. 300 с.
  170. Федурко М. Ю. Екологія мови в контексті моралі. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. Вип. 44–45. Івано-Франківськ, 2015. С. 245–250.
  171. Федурко М. Ю. Лингвокоммуникативная компетенция как компонент профессионального становления личности. *Сборник научных трудов Междунар. научно-практ. конференции*. Москва : Научоград Королев, 2013. С. 499–505.
  172. Филин Ф. П. Происхождение русского, украинского и белорусского языков. Ленинград : Наука, 1972. 654 с.
  173. Франкіана Василя Сімовича. Львів, 2004. 234 с.
  174. Франко З. Т. Мова творів Івана Франка. Київ : Радянська школа, 1958. 60 с.

175. Франко З. Т. Мова поезії Івана Франка. *Українське літературознавство. Іван Франко*. Вип. 3. Львів, 1968. С. 91–97.
176. Франко З. Т. Мова інтимної лірики Івана Франка. *Мовознавство*. №5. 1985. С. 30–37.
177. Франко І. В наймах у сусідів. Писання. Львів, 1914. Т. 7. 350 с.
178. Франко І. Гімн. Замість пролога. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 1. С. 22–24.
179. Франко І. Сідоглавному. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 2. С. 184–185.
180. Франко І. Вийшла в поле руська сила... *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 3, с. 156–157.
181. Франко І. Якби ти знав, як багато важить слово... *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 3, с. 172–173.
182. Франко І. Мойсей. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1976. Т. 5, с. 201–264.
183. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 26, с. 74–93.
184. Франко І. Говоримо на вовка – скажімо і за вовка. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1980. Т. 28, с. 167–175.
185. Франко І. Літературне відродження полудневої Русі і Ян Коллар. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29, с. 40–50.
186. Франко І. Доповіді Міріама. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29, с. 116–121.
187. Франко І. Етимологія і фонетика в южноукраїнській літературі. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 29, с. 150–169.
188. Франко І. Дещо про себе самого. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31, с. 28–32.

189. Франко І. Із секретів поетичної творчості. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31, с. 45–119.
190. Франко І. Леся Українка. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т.31, с. 254–274.
191. Франко І. Промова на 25–літньому ювілеї. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т.31, с. 308–310.
192. Франко І. Сучасні польські поети. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1981. Т. 31, с. 382–412.
193. Франко І. Михайло Петро Старицький. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 33, с. 230–277.
194. Франко І. Церковнослов'янський апокриф про 72 імені бога. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 35, с. 76–84.
195. Франко І. Стара Русь. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1982. Т. 37, с. 79–110.
196. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 76 – 139.
197. Франко І. Чи вертатись нам назад до народу? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 140 –150.
198. Франко І. Кілька слів о тім, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 187 – 203.
199. Франко І. Наш погляд на польське питання. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т.45, с. 204 – 220.
200. Франко І. Кому за се сором? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 245 – 248.
201. Франко І. Поза межами можливого. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 276 – 285.
202. Франко І. На склоні віку. Розмова вночі перед Новим роком 1901. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 286 – 289.

203. Франко І. Що таке поступ? *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 300 – 348.
204. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодезі. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 401 – 409.
205. Франко І. «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодезі. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 410 – 422.
206. Франко І. Суспільно-політичні погляди М. Драгоманова. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 45, с. 423 – 438.
207. Франко І. Наше теперішнє положення. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 46, Кн. 1, с. 306 – 322.
208. Франко І. З поля нашої науки. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 46, Кн. 2, с. 166 – 178.
209. Франко І. До А.Ю. Кримського. *Зібрання творів: у 50 т.* Київ : Наукова думка, 1986. Т. 50, с. 113 – 115.
210. Франко І. «Гей, Січ іде». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів : Каменяр, 2001. С. 46.
211. Франко І. «Огляд української літератури 1906р.». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 162 – 179.
212. Франко І. «Теперішня хвиля а русини». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 214–219.
213. Франко І. «Між своїми». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 220–244.
214. Франко І. «Ukraine irredenta». *Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 245 – 262.

215. Франко І. «Двоязичність і дволичність». *Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 263 – 277.
216. Франко І. «Сухий пенъ». *Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 278 – 282.
217. Франко І. «До історії соціалістичного руху». *Мозаїка: Із творів, що не увійшли до Зібр. тв. у 50 т.* / Упоряд. З. Т. Франко, М. Р. Василенко. Львів: Каменяр, 2001. С. 400 – 423.
218. Франко І. Я. Вибрані твори. Т. 2: Проза. Драматургія. Т. 3: Літературознавство. Публіцистика / Упор. Скотний В. Г., Шалата М. Й. Дрогобич : Коло, 2004.
219. Франко-Ключко А. І. Франко і його родина: спомини. Торонто: «Ліга визволення України», 1956. 136 с.
220. Харитоновна Т. Лінгво-когнітивна структура «картини світу»: матеріали міжнар. славістичн. конф. пам'яті проф. К. Трофимовича. Львів : Літопис, 1998. С. 124–129.
221. Ціхоцький І. Л. Мова прози Івана Франка (стилістичні новації). Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. 280 с.
222. Шалата М. Й. Син народу, що був «запертий в льох». *Година для праці настала*. Дрогобич : Коло, 1997. С. 75–79.
223. Шалата М. Й. Світова великість поета. *Франко І. Вибрані твори: в 3-х т. Т. 1: Поезії, поеми*. Дрогобич : Коло, 2004. С. 7–80.
224. Шалата М. Й. Коментарі. Іван Франко. «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. С. 97–125.
225. Шаховський С. М. Питання майстерності і стилю в естетиці Франка. *Слово про великого Каменяра*. Київ : Художня література, 1956. С. 201–231.

226. Шевельов Ю. В. Вибрані праці: у двох книгах. Кн. І.: Мовознавство: Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус. Київ, 2008. С. 26–279.
227. Штонь Г. Іван Франко сьогоднішній. *Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин*: матеріали міжнар. наук. конф., м. Львів, 25–27 вересня 1996 р. Львів : Світ, 1998. С. 47–50.
228. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва : Ренессанс, 1991. 392 с.
229. Юнг К. Г. Архетипи і колективне несвідоме. Львів : Видавництво «Астролябія», 2013. 588 с.
230. Явір Л. В. «Невичерпний атом» (Про актуальність дослідження феномена Івана Франка): тези доп. І Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених (м. Дрогобич, 21–22 листопада 2013 р.). Дрогобич, 2013. С. 176–178.
231. Явір Л. В. Символічне наповнення кольороназв у поезії Івана Франка. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: матеріали міжнар. наук-практ. конф. Дрогобич, 2013. С. 435–444.
232. Яким М., Пілько О. Фраземіка поеми Івана Франка «Мойсей». Дрогобич : Коло, 2005. 416 с.
233. Яремко Я. П. «Як много важить слово...» у концептосфері Івана Франка. Матеріали Всеукр. наук. конф. (с. Нагуєвичі, 28–29 серпня 2009 р.). Дрогобич, 2010. С. 251–259.
234. Яремко Я. П. Роль Івана Франка у становленні сучасної теорії комунікації *Науково-теоретичний журнал Інституту українознавства при Прикарпатському університеті ім. В. Стефаника*. № 10. Івано-Франківськ, 2009. С. 33–45.
235. Яремко Я. П. Термін і дискурс. *Українська мова*. 2008. № 3. С. 64–72.
236. Яремко Я. Сучасна політична термінологія: на перетині когніції та комунікації. Дрогобич : Посвіт, 2015. 436 с.

237. Яремко Я., Лужецька Н. Франкова теорія сугестії: комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. С. 275–283.
238. Ясперс К. *Комунікація*. Київ : Либідь, 1999.
239. Anusiewicz J. *Lingwistyla kulturowa*. Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. С. 180.
240. Ashworth E. I. *Reneissance Philosophy of Language*. Vol. 5. London – N.Y, 1998. 450 p.
241. Luzhetska N. Ivan Franko as a founder of the Ukrainian linguopolitological thought. *Spheres of Culture*. Vol. XVII. Lublin : Maria Curie-Sklodovska University in Lublin, 2018. p. 275–284.
242. Ortega y Gasset J. *El hombre y la gente*. Vol. II. Madrid, 1962. 156 p.
243. Wierzbicka A. *Understanding Cultures Through Their Key Words*. New York : Oxford Univ. Press, 1997. 317 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

1. **ВТС** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
2. **ГР.** – Словарь української мови : В 4-х томах / упорядк. з дод. власного матеріалу Б. Грінченко; надр. з вид. 1907–1909 рр., фотоспособом. Київ : Наукова думка, 1996–1997.
3. **ДІУ** – Довідник з історії України (А–Я) / ред. Підкова І., Шуст Р. Київ : Генеза, 2001. 1135 с.
4. **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови: в 7 т. Київ : Наукова думка, 1982 – 2012.
5. **ЕУМ** – Українська мова: енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Київ : «Українська енциклопедія імені М. П. Бажана, 2004. 856 с.
6. **ЗУЕ** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
7. **КОПС** – Короткий Оксфордський політичний словник / за ред. І. Маклін, А. Макмілан. Київ : Основи, 2006. 789 с.
8. **КСКТ** – Краткий словарь когнитивных терминов / под. ред. Е. С. Кубряковой. Москва : МГЦ, 1997. 245 с.
9. **КСЛТ** – Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. Бибик С. П., Тодор О. Г., Єрмоленко С. Я. Київ : Либідь, 2001. 222 с.
10. **ЛЛ** – Хобзей Н., Сімович К., Ястремська Т., Дидик-Меуш Г. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2009. 672 с.
11. **ПЕ** – Психологічна енциклопедія / автор-упор. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.
12. **ПР** – Пінчук С. П. Словник літературознавчих термінів Івана Франка. Київ : Наукова думка, 1966. 269 с.

13. **САОІ** – Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів : Вид-во при ЛДУ «Вища школа», 1989. 328 с.
14. **СЕУМ** – Словник епітетів української мови / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Довіра, 1998. 430 с.
15. **СЖН** – Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів, 1886. 632 с.
16. **СІС** – Пустовіт Л. О. Словник іншомовних слів. Київ : Довіра, 2000. 1017 с.
17. **СІС** – Словник іншомовних слів / уклад. С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. Київ : Наукова думка, 2000. 680 с.
18. **Сл. XIV – XV ст.** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: у 2 т. / редкол.: Д. Г. Гринчишин, Л. Л. Гумецька, І. М. Керницький. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
19. **Сл. XVI – I пол. XVII ст.** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / відп. ред. Д. Гринчишин. Львів, 1994–2010. 200 с.
20. **СЛЕ** – Селіванова О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля, 2006. 716 с.
21. **СЛТ** – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, 1966. 608 с.
22. **ССЛ** – Караванський С. Російсько-український словник складної лексики. Київ : Академія, 1998. 712 с.
23. **ССУМ** – Бурячок А. А., Гнатюк Г. М., Головащук С. І. Словник синонімів української мови: у 2 т. Київ: Наукова думка, 2001.
24. **СК** – Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва : Академический проект, 2004. 992 с.
25. **СУМ** – Словник української мови: в 11 т. / гол. редкол. І. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
26. **СЦОТ** – Пуряєва Н. Словник церковно-обрядової термінології. Львів : Свічадо, 2001. 160 с.

27. **Тимч.** – Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. У. Лиса. Київ–Нью-Йорк, 2002. 512 с.
28. **УМЕ** – Українська мова: Енциклопедія. 2-е вид., випр. і доп. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 820 с.
29. **УРЕ** – Українська Радянська Енциклопедія: у 12 т. / Головн. ред. Бажан М. П. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977–1985.
30. **ФЕС** – Філософський енциклопедичний словник / голов. редкол. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 743 с.
31. **ЈРТ** – Die juridisch-politische Terminologie für die slawischen... Sprachen Österreichs. Wien, 1853. S.694.
32. **БПС** – Большой психологический словарь / за ред. Б. Мещерякова, В. Зинченко СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. 672 с.
33. **ВЭФ** – Грицанов А. А. Всемирная энциклопедия: Философия. Москва : АСТ; Минск : Харвест, современный літератор, 2001. 1312 с.
34. **ЭСЯ** – Большой энциклопедический словарь. Языкознание. Москва : Большая российская энциклопедия, 1998. 685 с.

ДОДАТОК

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях

1. Лужецька Н. Імпліцитні текстові засоби в комунікативно-прагматичному полі І. Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Вип. 38. Дрогобич, 2016. С. 116–123.
2. Лужецька Н. Політична мова у лінгвополітологічній характеристиці Івана Франка. *Записки з українського мовознавства*: зб. наук. праць Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вип. 24. Т. І. Одеса, 2017. С. 293–298.

3. Лужецька Н. Політична термінологіка Івана Франка як репрезентація новітнього політичного знання. *Культура слова*. 2016. Вип. 85. С. 168–175.
4. Лужецька Н. Сміслова реалізація термінів-політонімів у наукових текстах Івана Франка. *Проблеми гуманітарних наук*: зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія». Вип. 42. Дрогобич, 2018. С. 89–97. (Index Copernicus).
5. Лужецька Н. Формування мовної особистості нового типу у націософському дискурсі Івана Франка. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. Вип. 64. Ч. II. Львів, 2017. С. 391–398.
6. Яремко Я., Лужецька Н. Франкова теорія сугестії: комунікативно-прагматичний аспект. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*: зб. наук. праць. Дрогобич, 2017. С. 275–283. (Index Copernicus).

Статті в іноземних наукових виданнях

7. Luzhetska N. Ivan Franko as a founder of the Ukrainian linguopolitological thought. *Spheres of Culture*. Vol. XVII. Lublin : Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, 2018. P. 275–284.

Додаткові публікації

8. Лужецька Н. Концепт *поступ* у політичному дискурсі Івана Франка. *Молодий вчений*. 2018. № 9.1 (61.1). С. 79–82. (Index Copernicus).
9. Яремко Н. До проблеми мовної особистості. *Вісник факультету романо-германської філології* Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 1. Дрогобич, 2009. С. 234–238.
10. Яремко Н. Шляхи формування ботанічної термінології в англійській мові. *Вісник факультету романо-германської філології* Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Вип. 1. Дрогобич, 2006. С. 252–257.